

**Київський національний університет імені Тараса Шевченка
Географічний факультет
Кафедра економічної та соціальної географії**

Наталія ПРОВОТАР, Оксана ТРУСІЙ, Віктор ТЕЛЕШМАН

**СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНА ГЕОГРАФІЯ УКРАЇНИ:
ВИКЛИКИ В УМОВАХ ВІЙНИ**

Навчально-методичний посібник для студентів, що навчаються
за спеціальностями 106 Географія, С 6 Географія та регіональні студії
за освітньо-професійними програмами
«Економічна географія» і «Урбаністика та міське планування»
освітнього рівня Бакалавр

Київ – 2026

УДК 911.3

*Рекомендовано Вченою радою географічного факультету
Київського національного університету імені Тараса Шевченка
(Протокол № 13 від 30 квітня 2026 року)*

Рецензенти:

Сергій ЗАПОТОЦЬКИЙ, доктор географічних наук, професор,
декан географічного факультету,
Київський національний університет імені Тараса Шевченка

Анатолій МЕЛЬНИЧУК, кандидат географічних наук, доцент,
доцент кафедри економічної та соціальної географії,
Київський національний університет імені Тараса Шевченка

**Провотар Н., Трусій О., Телешман В. Соціально-економічна географія України:
виклики в умовах війни. Навчально-методичний посібник. Київ, 2026. 87 с.**

У навчально-методичному посібнику розкрито зміст та структуру освітнього компоненту «Соціально-економічна географія України» у рамках бакалаврських освітньо-професійних програм «Економічна географія» і «Урбаністика та міське планування» у галузі знань С Соціальні науки, журналістика, інформація та міжнародні відносини за спеціальністю С 6 Географія та регіональні студії та у галузі знань 10 Природничі науки за спеціальністю 106 Географія у Київському національному університеті імені Тараса Шевченка, які спрямовані на оволодіння здобувачами вищої освіти знаннями про різноманітність сучасних політичних, демографічних, соціальних та економічних процесів у регіонах України, їх причинно-наслідкові зв'язки та особливості регіонального прояву з акцентом на особливості та виклики в умовах війни.

Для студентів та викладачів закладів вищої освіти, де здійснюється підготовка фахівців за спеціальностями С 6 Географія та регіональні студії та 106 Географія.

«Соціально-економічна географія України» є обов'язковим освітнім компонентом за освітньо-професійними програмами «Економічна географія» і «Урбаністика та міське планування» підготовки фахівців за освітньо-кваліфікаційним рівнем Бакалавр у галузі знань С Соціальні науки, журналістика, інформація та міжнародні відносини за спеціальністю С 6 Географія та регіональні студії та у галузі знань 10 Природничі науки за спеціальністю 106 Географія у Київському національному університеті імені Тараса Шевченка.

Навчальна дисципліна «Соціально-економічна географія України» покликана надати студентам знання про сучасні політичні, демографічні, соціальні та економічні процеси в Україні, їх причинно-наслідкові зв'язки та особливості регіонального прояву. Вона присвячена вивченню суспільно-географічного положення України, її геополітичних та геоekonomічних пріоритетів; демографічної ситуації, міграційних процесів, розселення населення, регіональних ринків праці; територіальної організації, регіональних диспропорцій та перспектив розвитку галузей промисловості, сільського господарства та сфери послуг України; рівнів соціально-економічного розвитку, економічної та соціальної безпеки регіонів України; зовнішньоекономічних зв'язків України; суспільно-географічних макрорайонів України. Метою дисципліни також є формування у студентів професійних навичок та вмінь розв'язувати практичні проблеми розвитку регіонів України.

Завдання навчальної дисципліни «Соціально-економічна географія України» полягають у наданні студентам загальних та фахових компетентностей, зокрема:

- ✓ здатності реалізувати свої права і обов'язки як члена суспільства, усвідомлювати цінності громадянського суспільства та необхідність його сталого розвитку в Україні;
- ✓ здатності зберігати та примножувати моральні, культурні, наукові цінності і досягнення суспільства на основі розуміння історії та закономірностей розвитку географічних знань, їх місця у системі знань про природу і суспільство та у розвитку суспільства;
- ✓ здатності здійснювати оцінку факторів, аналіз ризиків та загроз економічного, соціального, політичного та екологічного характеру;
- ✓ здатності спілкуватися державною мовою як усно, так і письмово.

Програмними результатами навчання освітнього компоненту «Соціально-економічна географія України» є такі:

- знати, розуміти і вміти використовувати на практиці базові поняття з теорії географії та регіональних студій;
- знати закономірності виникнення, формування, функціонування та розвитку міст та регіонів, вміти виявляти тенденції, аналізувати фактори, ризики та загрози соціально-економічних та просторових трансформацій у міському та регіональному розвитку;
- вміти визначати ключових стейкхолдерів міського та регіонального розвитку, комунікувати з ними, налагоджувати професійну взаємодію, презентувати та обґрунтовувати власні професійні рішення, використовувати професійні знання та вміння для впливу на політику і суспільство;
- знати цілі сталого розвитку, напрями та можливості їх досягнення у сфері урбаністики, міського та просторового планування, в тому числі в Україні.

Результати навчання дисципліни «Соціально-економічна географія України» передбачають:

Знати:

- основні просторові характеристики (якісні та кількісні) державної території України, її геополітичні стратегії та гео економічні пріоритети;
- сутність і регіональні особливості демографічних, екістичних та міграційних процесів в Україні;
- сучасні риси ринку праці та особливості регіональних ринків праці України;
- основні риси господарства України: сучасний стан, особливості його галузевої і територіальної структури, рівні регіональної економічної та соціальної безпеки;
- чинники та закономірності розміщення, територіальну організацію, сучасний стан, проблеми та перспективи розвитку і розміщення галузей промисловості, сільського господарства та сфери послуг в Україні;
- рівні соціально-економічного розвитку, економічної та соціальної безпеки регіонів України;
- історичні особливості господарського розвитку, демографічний, працересурсний потенціал, закономірності розміщення галузей виробництва і сфери послуг, рівень соціально-економічного розвитку, інвестиційні можливості, проблеми та перспективи розвитку суспільно-географічних районів України.

Вміти:

- здійснювати компонентний і комплексний аналіз та оцінку демографічних, міграційних, економічних та соціальних процесів в Україні у їх взаємозв'язку;
- розкривати причинно-наслідкові зв'язки процесів і явищ, які зумовлюють регіональні суспільно-географічні особливості в Україні;
- розробляти комплексні суспільно-географічні описи одиниць адміністративно-територіального устрою України відповідно до практичних потреб.

Комунікація:

- ✓ бути здатними до групової роботи, міжособистісної комунікації, пошуку компромісних рішень при вирішенні проблем регіонального розвитку в Україні.

Автономність та відповідальність:

- ✓ вміти самостійно визначати, формулювати і вирішувати соціально-демографічні та економічні проблеми розвитку регіонів України;
- ✓ дотримуватися інтелектуальної та академічної доброчесності у дослідженнях та освітньому процесі.

Рівень досягнення всіх запланованих результатів навчання здобувачів освіти визначається за результатами виступів на семінарських заняттях, презентації самостійної роботи (виконання творчих індивідуальних завдань), написання письмових тематичних контрольних робіт, іспиту.

ТЕМАТИЧНИЙ ПЛАН**навчальної дисципліни «СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНА ГЕОГРАФІЯ УКРАЇНИ»**

	Тема	Кількість годин		
		лекції	семінарські заняття	самостійна робота
Тематичний блок 1. Суспільно-географічне положення України. Соціальна географія України				
1.	Суспільно-географічне положення України. Геополітичні та гео економічні стратегії розвитку України. Адміністративно-територіальний устрій України	2	2	4
2.	Демографічна ситуація в Україні. Регіональні особливості демографічних	2	2	3

	процесів в Україні			
3.	Розселення населення України. Мережа міських поселень в Україні. Регіональні особливості сільського розселення в Україні	2	2	3
4.	Ринок праці України. Регіональні ринки праці України	2	2	3
5.	Міграції населення в Україні. Зовнішні міграції населення України. Вимушено переселені особи	2	2	3
6.	Географія галузей сфери послуг України	3	2	8
7.	Виклики соціального розвитку та соціальна безпека в регіонах України	1	2	4
Тематичний блок 2. Економічна географія України. Суспільно-географічне районування України				
8.	Економічна географія України. Регіональні диспропорції економічного розвитку. Галузева і територіальна структура економіки України	2	2	4
9.	Географія галузей енергетики та промисловості України	4	2	8
10.	Географія галузей сільського господарства України	2	2	4
11.	Виклики економічного розвитку та економічна безпека в регіонах України	2	2	4
12.	Зовнішні зв'язки України. Географія зовнішньо-економічних зв'язків України	2	2	2
13.	Суспільно-географічне районування України	2	4	12
	Разом	28	28	62

**Тема 1. СУСПІЛЬНО-ГЕОГРАФІЧНЕ ПОЛОЖЕННЯ,
ГЕОПОЛІТИЧНІ ТА ГЕОЕКОНОМІЧНІ СТРАТЕГІЇ, АДМІНІСТРАТИВНО-
ТЕРИТОРІАЛЬНИЙ УСТРІЙ УКРАЇНИ
РЕФОРМА ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЇ ВЛАДИ В УКРАЇНІ**

Формування території України. Кордони України. Сухопутні та морські кордони. Крайні точки території України. Розміри території, її конфігурація і компактність з точки зору соціально-економічного розвитку. Географічний центр України. Географічний центр Європи.

Оцінка глобального суспільно-географічного положення України. Оцінка регіонального суспільно-географічного положення України. Транзитний потенціал України. Оцінка сусідського суспільно-географічного положення України.

Сучасне економіко-географічне положення України.

Потенціал геополітичного положення України. Участь України в світових інтеграційних процесах. Участь України в міжнародних організаціях.

Сучасна столиця України. Функції столиці. Оцінка географічного положення столиці України. Столиці України за генетичною та функціональною ознакою. Історичний аспект розміщення столиць в Україні.

Просторова організація влади в Україні. Реформа децентралізації влади в Україні: причини, сутність. Сучасний державний та адміністративно-територіальний устрій України.

Текст лекції: **РЕФОРМА ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЇ ВЛАДИ В УКРАЇНІ**

Низька ефективність ухвалення управлінських рішень на місцях, диспропорції територіального розвитку та слабка фінансова спроможність органів місцевого самоврядування в Україні зумовили потребу в інституційних змінах. Ратифікація Україною Європейської Хартії місцевого самоврядування стала початком її інтеграційного руху в європейський простір через формування та намагання побудови дієвого місцевого самоврядування. Проте, попри формальне визнання принципів Хартії, процес реальної трансформації публічного управління залишався декларативним і не супроводжувався реальними змінами. Спостерігався значний дисонанс між нормативно-правовим закріпленням європейських стандартів та їхньою практичною імплементацією, що зумовило збереження інерційної моделі «законсервованої централізації». Попри формальне існування інститутів місцевого самоврядування, вони залишалися інтегрованими у жорстку вертикаль державної

виконавчої влади та виконували роль переважно територіальних підрозділів центру, а не самостійних суб'єктів місцевого розвитку.

Отже, причинами реформи децентралізації влади в Україні стали:

- істотна залежність регіонів від центру;
- низький рівень довіри до влади та високий рівень корупції;
- низька ефективність управлінських рішень;
- деградація сільської місцевості;
- низький рівень інвестиційної привабливості територій;
- інфраструктурно, фінансово та кадрово слабкі громади;
- низька якість надання публічних послуг.

Процес децентралізації влади у 2014 р. було розпочато продукуванням ряду документів, зокрема, «Концепції реформи місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні» (2014), Законів України «Про співробітництво територіальних громад» (2014) та «Про добровільне об'єднання територіальних громад» (2015), внесенням змін до Бюджетного і Податкового кодексів щодо фінансової децентралізації. Основною метою реформи визначалось підвищення спроможності місцевого самоврядування шляхом перетворення його органів на фінансово стійкі, ефективні та відповідальні структури (*Концепція реформи ...*, 2014). Були визначені три базові принципи децентралізації – повноваження, ресурси та відповідальність.

До початку реформи для України була характерна значна роздрібненість територіальних громад, загальна кількість яких сягала близько 12 тис. одиниць, з яких переважна більшість характеризувалася недостатньою чисельністю населення та обмеженою ресурсною базою. Такий рівень роздрібнення та дефіцит людських і матеріальних ресурсів перешкоджав ефективному виконанню делегованих повноважень на місцевому рівні, до того ж, багато сільських рад не мали сформованих виконавчих органів, бюджетних установ та комунальних підприємств, що свідчило про їхню інституційну неспроможність.

Ключовим елементом реформи децентралізації стало реформування адміністративно-територіального устрою України шляхом добровільного об'єднання та укрупнення територіальних громад. Перший етап реформи 2015-2020 рр. характеризувався добровільним об'єднанням. Важливим стимулом активізації процесів добровільного об'єднання стало запровадження фінансових механізмів підтримки громад з боку держави, спрямованих на підвищення їхньої бюджетної та інституційної спроможності. Насамперед, йдеться про перехід об'єднаних територіальних громад на прямі міжбюджетні відносини з державним бюджетом, розширення дохідної бази місцевих бюджетів за рахунок закріплення частини

загальнодержавних податків, а також надання цільових трансфертів і субвенцій, зокрема інфраструктурної. В результаті цього в Україні на 2 січня 2020 р. було утворено 1029 громад. Наступним етапом стало адміністративне завершення реформи АТУ України на базовому рівні шляхом об'єднання територіальних громад, які не пішли на добровільне об'єднання, шляхом доєднання до них територій суміжних громад. 12 червня 2020 р. Кабінет Міністрів України прийняв 24 розпорядження щодо визначення адміністративних центрів та затвердження територій громад, в результаті чого було створено 1470 територіальних громад (в тому числі 31 територіальна громада на непідконтрольній території Донецької і Луганської областей) (рис. 1).

Рис. 1. Територіальні громади в Україні, 2020 р. (джерело: <https://www.kmu.gov.ua/reformi/efektivne-vryaduvannya/reforma-decentralizaciyi>)

17 липня 2020 р. Верховна Рада України прийняла Постанову «Про утворення та ліквідацію районів», згідно з якою в Україні було утворено 136 нових районів (17 з яких знаходились на тимчасово окупованих територіях України) та ліквідовано 490 старих (рис. 2). Укрупнення районного рівня адміністративно-територіального устрою мало сприяти підвищенню керованості просторового розвитку та чіткому розмежуванню компетенцій між різними рівнями публічної влади. Нові райони набували переважно координаційних і сервісних функцій, що відповідало європейським підходам до багаторівневого управління та принципу субсидіарності.

НОВА СИСТЕМА АДМІНІСТРАТИВНО-ТЕРИТОРІАЛЬНОГО УСТРОЮ СУБРЕГІОНАЛЬНОГО (РАЙОННОГО) РІВНЯ

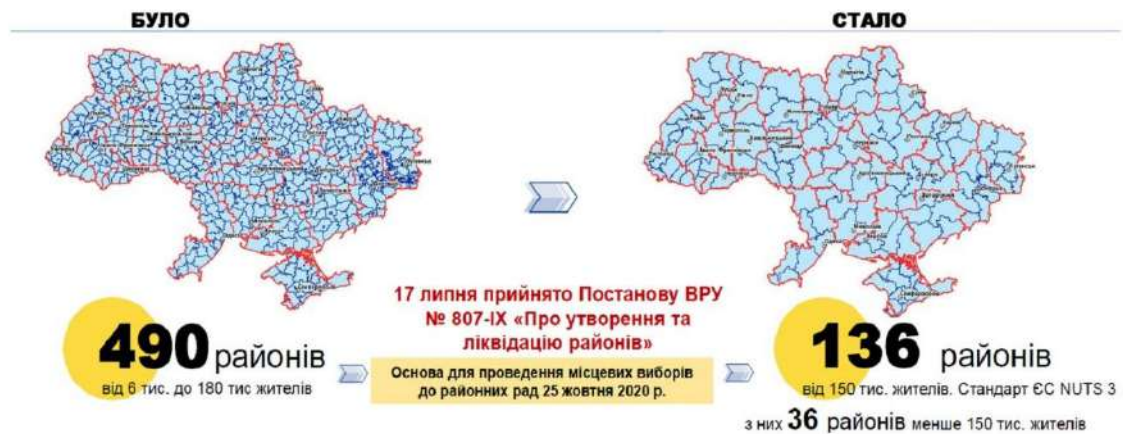

Рис. 2. Адміністративні райони в Україні, 2020 р. (джерело: <https://www.kmu.gov.ua/reformi/efektivne-vryaduvannya/reforma-decentralizaciyi>)

Що передбачає реформа децентралізації? Фінансову децентралізацію (*Концепція реформи ...*, 2014):

- зарахування до місцевих бюджетів територіальних громад 60% податку на доходи фізичних осіб на власні повноваження;
- на місцях повністю залишаються надходження від податків: єдиного, на прибуток підприємств і фінансових установ комунальної власності та податку на майно (нерухомість, земля, транспорт);
- територіальні громади мають прямі міжбюджетні відносини з державним бюджетом (до реформи прямі відносини мали лише обласні та районні бюджети, бюджети міст обласного значення), для виконання делегованих державою повноважень їм надаються відповідні трансферти (дотації, освітня та медична субвенції, субвенція на розвиток інфраструктури громад тощо).

Що передбачає реформа децентралізації? Нові повноваження та можливості (*Концепція реформи ...*, 2014):

- Планування розвитку громади та формування бюджету.
- Залучення інвестицій, розвиток підприємництва.
- Управління земельними ресурсами, надання дозволів на будівництво, прийняття будівель в експлуатацію.

- Розвиток місцевої інфраструктури: утримання та будівництво доріг; водо-, тепло-, газопостачання і водовідведення та благоустрій території.
- Надання житлово-комунальних послуг.
- Утримання вулиць і доріг на території громади.
- Організація пасажирських перевезень на території громади.
- Громадська безпека силами муніципальної поліції.
- Пожежна охорона.
- Адміністративні послуги через центри їх надання (ЦНАП) у громадах.
- Управління школами та дитячими садками.
- Первинна медична допомога.
- Утримання та організація роботи будинків культури, клубів, бібліотек, стадіонів, спортивних майданчиків.

Проблемні моменти реформи децентралізації влади:

1. Принципи, критерії, показники виділення адміністративних районів та територіальних громад є недостатньо обґрунтованими, що привело до суб'єктивності виділення окремих одиниць адміністративно-територіального устрою (рис. 3).

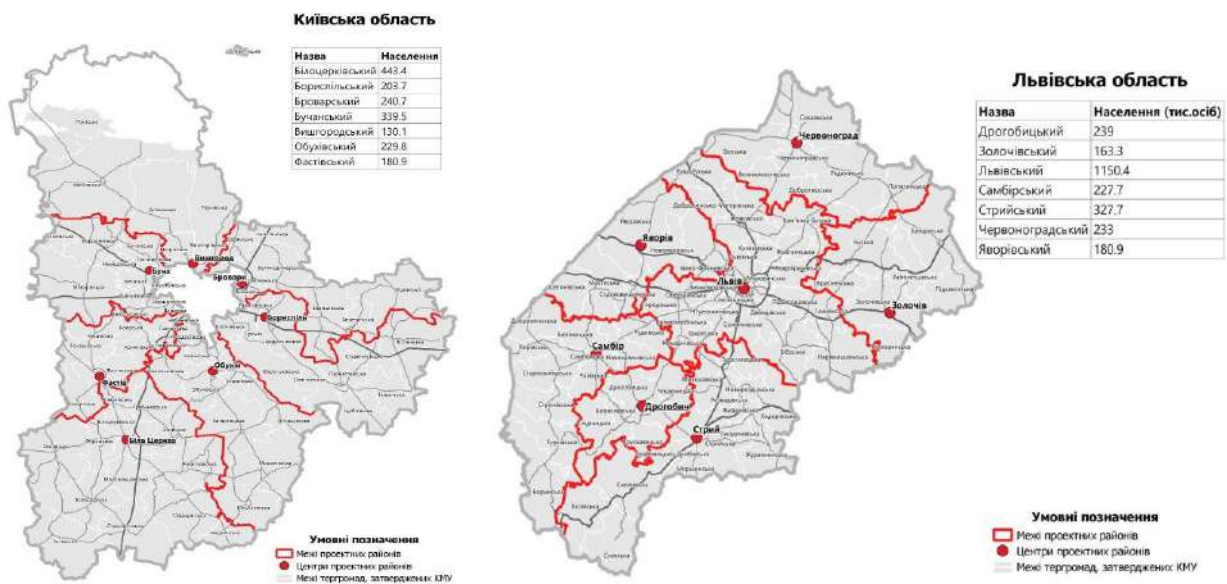

Рис. 3. Адміністративно-територіальний устрій у Київській та Львівській областях

2. Взаємозв'язок із освітньою реформою та виділенням освітніх округів і опорних шкіл.
3. Взаємозв'язок з медичною реформою.
4. Тимчасові незручності доступності послуг для населення в період реорганізації; судові позови щодо власності на майно та інфраструктуру.
5. Дефіцит кваліфікованих кадрів для управління територіальними громадами.

Війна сповільнила реформу децентралізації і поставила нові виклики перед територіальними громадами, які на початку повномасштабного вторгнення довели свою здатність долати виклики та протистояти загрозам. Критичними викликами стали:

окупація значних територій;

суттєве скорочення населення через вимушену еміграцію;

зміна статево-вікової структури населення через мобілізацію чоловіків та виїзд жінок з дітьми за кордон;

суттєве скорочення економіки територіальних громад;

дефіцит кваліфікованих кадрів для управління в нових умовах;

загроза безпеці проживання;

руйнування інфраструктури;

забруднення вибухонебезпечними предметами значних територій.

Через незавершеність реформи децентралізації районний та обласний рівні влади частково дублюють функції один одного.

Під час воєнного стану в Україні відбулися зміни в організації місцевої публічної влади. Було створено обласні, районні та місцеві військові адміністрації, які частково перебрали повноваження органів місцевого самоврядування. Станом на 2025 р. було утворено 208 військових адміністрацій в територіальних громадах (*Територіальні громади 2025 ..., 2026*).

У територіальних громадах з'явилися нові функції, які стосуються потреби відновлювати пошкоджене або зруйноване майно, вирішувати проблеми вимушено переселених осіб, будувати та ремонтувати об'єкти укриття, а також допомагати сім'ям захисників (*Ящук, 2024*).

Найбільшою проблемою для територіальних громад стало скорочення фінансування через припинення діяльності частини локальних бізнесів, особливо у деокупованих і прифронтових громадах, а також уведення пільг і переспрямування частини податків з місцевих бюджетів до державного (*Територіальні громади 2025 ..., 2026*). Механізми рецентралізації застосовано під час дії воєнного стану в Україні.

Реалізація реформи децентралізації влади продовжується, незважаючи на введення воєнного стану, адже у цей період було прийнято низку важливих Законів, зокрема: «Закон про засади державної регіональної політики та запровадження функціональних типів території» (2022 р.), «Закон про інститут старост» (2024 р.), «Закон про міжнародне співробітництво» (2024 р.), «Закон про нагляд за законністю рішень органів місцевого самоврядування» (2025 р.), пакет Законів «Про народовладдя» («Про внесення змін до деяких законів України щодо народовладдя на рівні місцевого самоврядування», «Про публічні консультації», «Про внесення змін до

Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» щодо забезпечення прозорості місцевого самоврядування») (*Територіальні громади 2025 ...*, 2026).

У повоєнній перспективі для реалізації реформи децентралізації влади в Україні необхідно: вдосконалювати конституційно-правове забезпечення децентралізації, розширювати повноваження місцевого самоврядування, цифровізувати управління, посилювати бюджетно-фінансову децентралізацію.

Використані джерела

Концепція реформи місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні. Верховна рада України. 2014. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/333-2014-%D1%80#Text>

Територіальні громади 2025: ключові зміни та їхні наслідки. *Децентралізація*. 2026. URL: <https://decentralization.ua/news/20433>

Ящук Д. 10 років децентралізації: що загрожує найуспішнішій реформі. *Український тиждень*. 2024. URL: <https://tyzhden.ua/10-rokiv-detsentralizatsii-shcho-zahrozhuiie-najuspishnishij-reformi/>

Семінарське заняття № 1

Суспільно-географічне положення та адміністративно-територіальний устрій України: виклики сьогодення

1. Сусідське суспільно-географічне положення України: позитивні та негативні риси територіальної близькості з державами-сусідами
2. Сучасні риси економіко-географічного положення України
3. Реформа децентралізації влади в Україні: проблеми та можливості вдосконалення

Творче індивідуальне завдання 1.

Презентуйте державу Україна на зустрічі (на навчанні за академічною мобільністю, на стажуванні, на конференції, в школі для молодих дослідників, на зустрічі в молодіжному таборі тощо), де присутня молодь з різних країн світу, щоб вони зрозуміли, що таке держава Україна і яке її місце у світі та світовій економіці.

Обсяг есе 2-3 сторінки

Есе – прозаїчне висловлювання невеликого об'єму і вільної композиції, що виражає індивідуальні враження і міркування з конкретного питання і свідомо не претендує на вичерпну відповідь. Есе дозволяє бути суб'єктивним, зосередитися на частковому, а не на головному, висловлювати спірні міркування, наводячи мінімум доказів.

Творче індивідуальне завдання 2.

Охарактеризуйте сучасний адміністративно-територіальний устрій України, визначте його проблеми та окресліть можливості вдосконалення.

Обсяг 2-3 сторінки

Для розкриття питання можна використовувати різні форми:

Розповідь - повідомлення про певні явища, події, що розгортаються в часі.

Роздум - це висловлювання про причини певних явищ, подій, в основі якого лежать причинно-наслідкові відношення.

Есе (спроба, нарис) – прозаїчне висловлювання невеликого об'єму і вільної композиції, що виражає індивідуальні враження і міркування з конкретного питання і свідомо не претендує на вичерпну відповідь. Есе дозволяє бути суб'єктивним, зосередитися на частковому, а не на головному, висловлювати спірні міркування, наводячи мінімум доказів.

Нарис - симбіоз розповіді та аналізу.

Проблемний нарис характеризується гострим конфліктом, який вирішується за допомогою аналізу різної інформації. Публіцистичний нарис має яскраво виражену авторську позицію, висловлену власну точку зору.

Рекомендовані джерела

1. Дністрянський М.С. Політична географія України: навчальний посібник. Львів, 2014. 346 с.
2. Дністрянський М.С. Україна в політико-географічному вимірі. Львів, 2000. 310с.
3. Соціально-економічна географія України: Навчальний посібник / За ред. О.І. Шаблія. Львів, 2000. 679 с.
4. Мезенцева Н.І., Мезенцев К.В. Суспільно-географічне районування України: навчальний посібник. Київ, 2000.
5. Шевченко В.О. Центризм та центричність в географії. Київ, 2006. 160 с.
6. Гнатюк О., Мельничук А. Територіальні закономірності змін адміністративного устрою України. *Український географічний журнал*. 2020 (3). С. 46-55.
7. Мельничук А.Л., Ганіченко К.В. П'ять років формування об'єднаних територіальних громад в Україні: ефективність та ефекти адміністративного завершення етапу реформи на прикладі Київської області. *Науковий Вісник Херсонського державного університету. Географічні науки*. 2020, № 12. С. 17-24.
8. Gnatiuk O., Melnychuk A. (2019). Identities with historical regions – are they adapting to modern administrative division? The case of Ukraine. *European Spatial Research and Policy*, Vol. 26(1), pp. 175-194.
9. Melnychuk A., Gnatiuk O. (2017). Regional identity and the renewal of spatial administrative structures: The case of Podolia, Ukraine. *Moravian Geographical Reports*, 26 (1), 42-54.
10. Udovychenko V., Melnychuk A., Gnatiuk O., Ostapenko P. (2017). Decentralization reform in Ukraine: assessment of the chosen transformation model. *European Spatial Research and Policy*, Vol. 24(1), pp. 23-40.

11. Концепція реформи місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні. *Верховна рада України*. 2014. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/333-2014-%D1%80#Text>
12. Територіальні громади 2025: ключові зміни та їхні наслідки. *Децентралізація*. 2026. URL: <https://decentralization.ua/news/20433>

Довідковий матеріал

Зміни в адміністративно-територіальному устрої території України

I пол. XIX ст.

В кінці XVIII - на початку XIX ст. територія України входила до складу Росії, Австрії та Угорщини. В Російській імперії одиницями адміністративно-територіального поділу були губернія - повіт - волость. Українські землі утворювали 6 губерній (з 1796 р.): Київську (центр - Київ), Подільську (Кам'янець-Подільський), Волинську (Житомир), Малоросійську (Чернігів), Слобідсько-Українську (з 1835 р. - Харківську, Харків) та Новоросійську (Новоросійськ /Дніпропетровськ/). У 1802 р. Малоросійська губернія була поділена на Чернігівську та Полтавську, а Новоросійська - Миколаївську (з 1803 р. - Херсонська), Катеринославську та Таврійську (центр - Сімферополь). Таким чином, українських губерній стало 9. Частково українські землі входили також до Люблінської, Сідлецької, Бесарабської, Гродненської, Мінської, Курської, Воронезької губерній, Області Війська Донського тощо.

В Австрійській імперії одиницями адміністративно-територіального поділу були край - округ - дистрикт. Українські землі входили до коронного краю Королівство Галичини та Лодомерії (з 1772 р.). Як окремий округ до королівства входила Буковина, яка з 1849 р. виділена як коронний край Герцогство Буковина. В Угорщині окремий край утворювала українська Підкарпатська Русь.

II пол. XIX ст. – 1917 р.

З кінця XIX ст. в офіційній статистиці Російської імперії на території України виділялось три групи губерній: 1) Південно-Західний край (Київська, Подільська та Волинська губернії), 2) Лівобережна Україна (Харківська, Чернігівська та Полтавська губернії), 3) Новоросія (Херсонська, Катеринославська і Таврійська губернії). Західноукраїнські землі у 1867 р. були об'єднані в складі Австро-Угорської імперії, де введені нові адміністративно-територіальні одиниці - повіти.

1917-1922 рр.

В цей час на території України постійно відбувалися військові дії, тому її АТУ неодноразово змінювався і не був реально дієвим. Нові губернії утворювались завдяки місцевим ініціативам, без наукового та господарського обґрунтування, практично безконтрольно і неузгоджено.

До 1921 р. на території України утворилось 12 губерній: Волинська (центр - Житомир), Донецька (з Обл. Війська Донського, Бахмут), Катеринославська, Запорізька, Київська, Кременчуцька, Миколаївська (замість Херсонської), Одеська, Подільська (Вінниця), Полтавська, Харківська, Чернігівська. Таврійська губернія була розформована (північ відійшов до Катеринославської губернії, південь - як Кримська

АРСР в РСФСР). На західноукраїнських землях, де змінювалася влада, АТУ безперервно змінювався.

1922 – 1940-і рр.

Після „переділу” світу на початку 1920-х років територія сучасної України входила до складу СРСР (з 1922 р.), Польщі, Чехословаччини та Румунії. У 1923 р. в Українській РСР прийнято новий адміністративно-територіальний поділ: губернія-округ-район. Залишилося 9 губерній (Миколаївську приєднано до Одеської, Запорізьку - до Катеринославської, а Кременчуцьку розформовано) та було створено 53 округи. У 1924 р. з частин Балтського і Одеського округів створено Молдавську АРСР. У 1925 р. губернії було ліквідовано: центр-округ-район. Кількість округів скорочено до 41.

В Польщі з 1923 р. виділялись воєводства та повіти. Українські землі входили до складу Львівського, Станіславського, Тернопільського, Волинського, частково Поліського (Підляшшя), Люблінського (Холмщина) воєводств. В Чехословаччині з 20-х років виділялись краї-повіти-громади. Українські землі входили до країв Підкарпатська Русь та частково Словаччина (Пряшівщина). З 1925 р. в Румунії утворені провінції та округи. Українські землі входили до провінцій Буковина, Бессарабія, частково Мармарош.

У 1930 р. в Українській РСР було ліквідовано округи у зв'язку з колективізацією і необхідністю оперативного керівництва низовими адміністративними районами. Але практика показала неможливість управління значною кількістю районів, тому розпочалось розукрупнення економічних районів (Україна продовжувала утворювати один район) - створювались області (центр-область-район). У 1932 р. в Україні утворено 7 областей - Вінницька, Дніпропетровська, Донецька (у 1938-61 - Сталінська), Київська, Одеська, Харківська та Чернігівська; у 1937 - ще чотири - Миколаївська, Полтавська, Кам'янець-Подільська (з 1954 р. - Хмельницька) та Житомирська; у 1938 р. з Донецької виділено Ворошиловградську (у 1958-70 та з 1990 - Луганська); у 1939 р. утворено Запорізьку, Кіровоградську та Сумську області. Цього ж року було приєднано західноукраїнські землі, де було утворено області: Львівську, Станіславську (з 1962 - Івано-Франківська), Дрогобицьку, Волинську, Ровенську (з 1991 р. - Рівненська), Тернопільську. У 1940 р. було приєднано Північну Буковину і Бессарабію, де утворено Чернівецьку та Ізмаїльську області, а також виділено як союзну республіку Молдавію. У 1944 р. з частини території Миколаївської та Дніпропетровської областей утворено Херсонську область. У 1946 р. на приєднаних закарпатських землях утворено Закарпатську область.

1950-ті – 1980-ті рр.

У 1954 р. було утворено Черкаську область та приєднано від Росії Кримську область; Ізмаїльську область приєднано до Одеської. Таким чином, на території Української РСР існувало 26 областей.

У 1957 р. Держпланом СРСР утворено економічні адміністративні райони (ЕАР). На території України 11 ЕАР об'єднали 26 областей: однообласні – Сталінський, Ворошиловградський, Дніпропетровський, Запорізький, Одеський та кількаобласні – Харківський (Харківська, Полтавська, Сумська), Київський (Київська, Житомирська,

Чернігівська, Черкаська, Кіровоградська), Вінницький (Вінницька, Хмельницька), Херсонський (Херсонська, Миколаївська, Кримська), Львівський (Львівська, Волинська, Ровенська, Тернопільська), Станіславська (Станіславська, Дрогобицька, Закарпатська, Чернівецька).

У 1959 р. Дрогобицьку область було приєднано до Львівської.

У 1960 р. виділено на території України ще 3 ЕАР – Кримський, Полтавський і Черкаський (Черкаська, Кіровоградська обл.).

У 1965 ліквідовано ЕАР, відбувся перехід до галузевого управління господарством.

1990-ті рр.

Кримська область у 1992 р. отримала статус автономної республіки.

Тема 2. ДЕМОГРАФІЧНА СИТУАЦІЯ, РОЗСЕЛЕННЯ НАСЕЛЕННЯ УКРАЇНИ

Переписи населення в Україні. Динаміка чисельності населення України. Демографічна криза в Україні. Демографічні кризи в Україні у 20 ст.

Природний рух населення. Депопуляція населення. Народжуваність в Україні та її регіональні відміни. Смертність в Україні та її регіональні відміни. Природне скорочення (приріст) населення в регіонах України. Статева структура населення та її регіональні відміни. Вікова структура населення та її регіональні відміни. Особливості процесу старіння населення в Україні. Очікувана середня тривалість життя в Україні. Статева та вікова структура населення.

Сучасні тенденції та чинники розвитку демографічних процесів. Вплив війни з РФ на демографічні процеси в Україні. Демографічна політика держави. Стратегія демографічного розвитку України на період до 2040 р.

Густота населення в Україні. Регіональні відміни густоти населення та їх чинники. Внутрішньо-регіональні відміни густоти населення та їх чинники.

Система розселення України. Регіональні системи розселення. Виклики та перспективи розселення населення України в час війни. Урбіцид в Україні.

Міське розселення в Україні. Урбанізація та її регіональні відміни. Субурбанізація. Проблеми розвитку малих і середніх міст. Міські агломерації в Україні. Метрополісні регіони України. Київський метрополісний регіон.

Сільське розселення в Україні. Регіональні відміни та особливості сільського розселення в Поліссі, Лісостепу, Степу, гірській місцевості. Обезлюднення сільської місцевості.

Національний склад населення України. Національні меншини. Історико-географічні землі України. Етнічний склад населення України. Етнічна територія України. Українська діаспора.

Текст лекції: **ДЕМОГРАФІЧНІ ПРОЦЕСИ У РЕГІОНАХ УКРАЇНИ В ЧАС ВІЙНИ**

Для України характерні ряд негативних демографічних процесів, витоки яких датуються 1970-и рр.: зниження рівня народжуваності, депопуляція населення сільської місцевості, погіршення статеві-вікової структури. Це привело до демографічної кризи, яка розпочалася в другій половині 1990-х рр. Основними демографічними проблемами до 2022 р. були: скорочення чисельності населення України, передусім через депопуляцію; високі показники смертності чоловіків працездатного віку; низький рівень народжуваності; старіння населення. Частково це можна пояснити проявом окремих ознак другого демографічного переходу в Україні (Мезенцева, Кондрась, 2015). Повномасштабне вторгнення рф в Україну значно загостило демографічну ситуацію. Незважаючи на підвищення рівня смертності, головним чинником, який впливає на чисельність населення, стала зовнішня міграція. До демографічних проблем додалися дуже низький рівень народжуваності, погіршення стану здоров'я населення, високий рівень передчасної смертності, масова вимушена еміграція та масштабні вимушені переміщення населення.

За 30 років чисельність населення України скоротилася на понад 10 млн осіб: у 1991 р. в Україні проживало 52 млн осіб, у 2001 р. – 48 млн осіб, у 2021 р. – лише 41 млн осіб. Розподіл регіональних коефіцієнтів народжуваності у 1991 та 2021 рр. представлено на рис. 1. (Провотар, Сторожик, 2024). Коефіцієнти дітородності у регіонах України у 1990, 2000, 2011, 2020 та 2025 рр. представлені на рис. 2.

Найвищі показники природного приросту населення у 1991 р. були у Закарпатській (6,4 ‰), Рівненській (3,9‰) та Івано-Франківській (3,7‰) областях. В Чернівецькій, Львівській, Волинській, Херсонській, Тернопільській, Миколаївській областях, місті Києві та АР Крим також був природний приріст населення. Всі інші області мали від'ємні показники природного приросту населення. У 2021 р. демографічні процеси в Україні ускладнились і характеризувались суттєвим природним скороченням населення. Зокрема, такі регіони з найкращими показниками, як Рівненська та Закарпатські області мали коефіцієнти природного скорочення -4,7 ‰, Волинська -5,5‰, м. Київ -5,3‰. Погіршення коефіцієнтів природного скорочення населення було притаманне і іншим регіонам. Найгірші показники природного скорочення населення впродовж 30 років були стабільно характерні для Чернігівської області (від -5,7‰ у 1991 р. до -16,5‰ у 2021 р.), а також Сумської, Полтавської, Черкаської та Луганської областей. Групування регіонів України за коефіцієнтами природного приросту/скорочення населення у 1991 та 2021 рр. відображено на рис. 3 (Провотар, Сторожик, 2024).

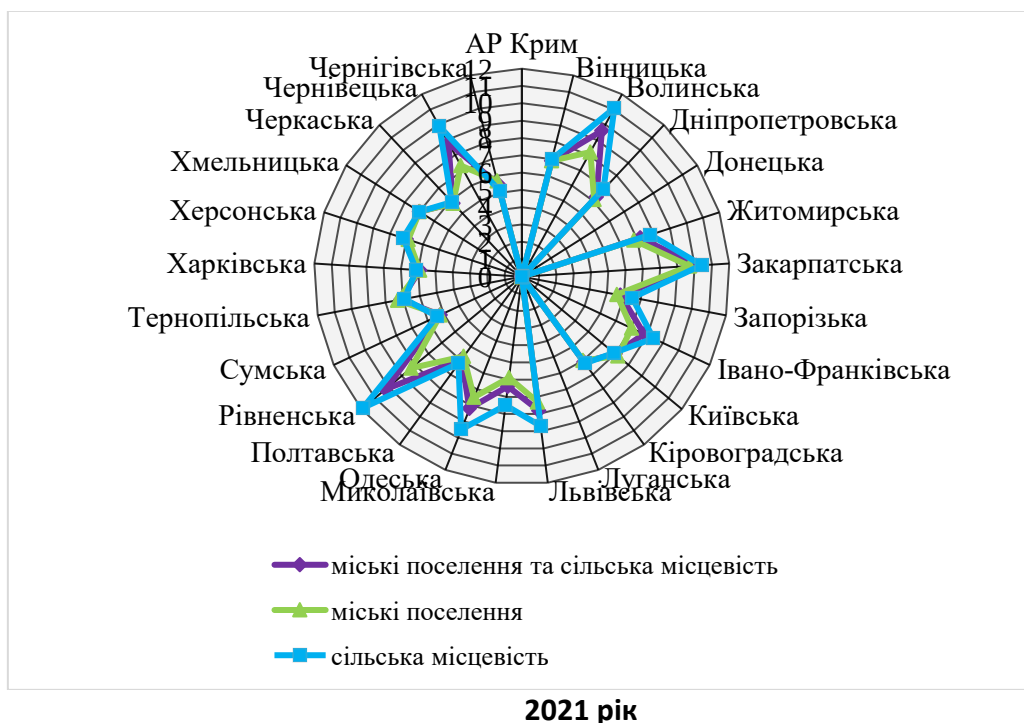
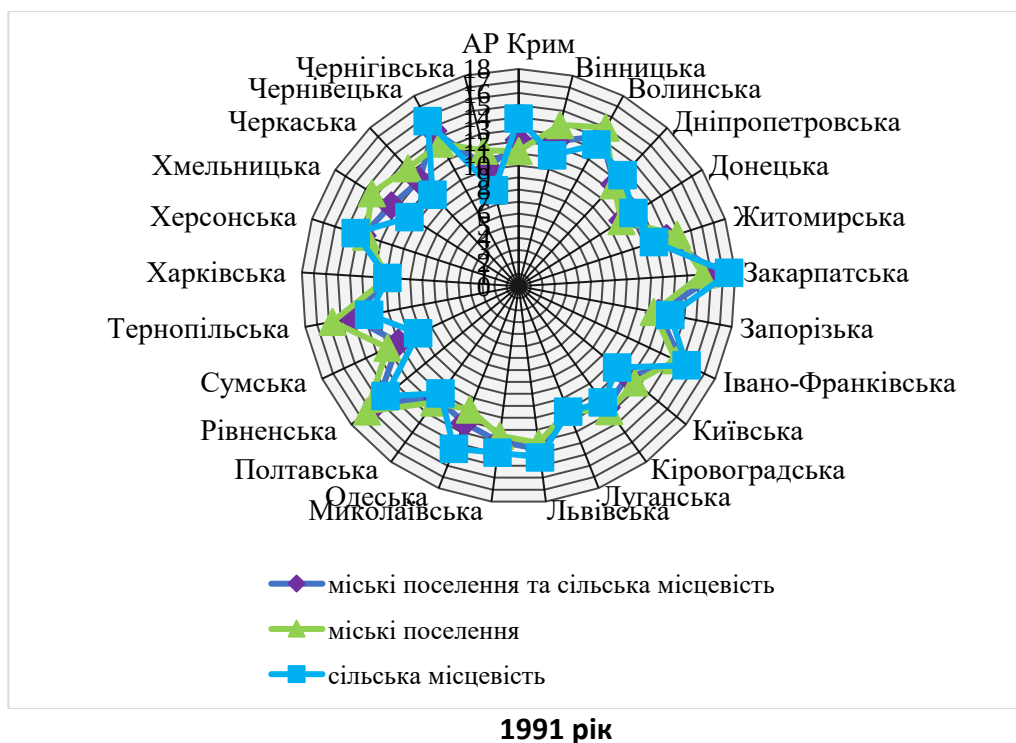

Рис. 1. Диференціація коефіцієнтів народжуваності за регіонами України у 1991 та 2021 рр.

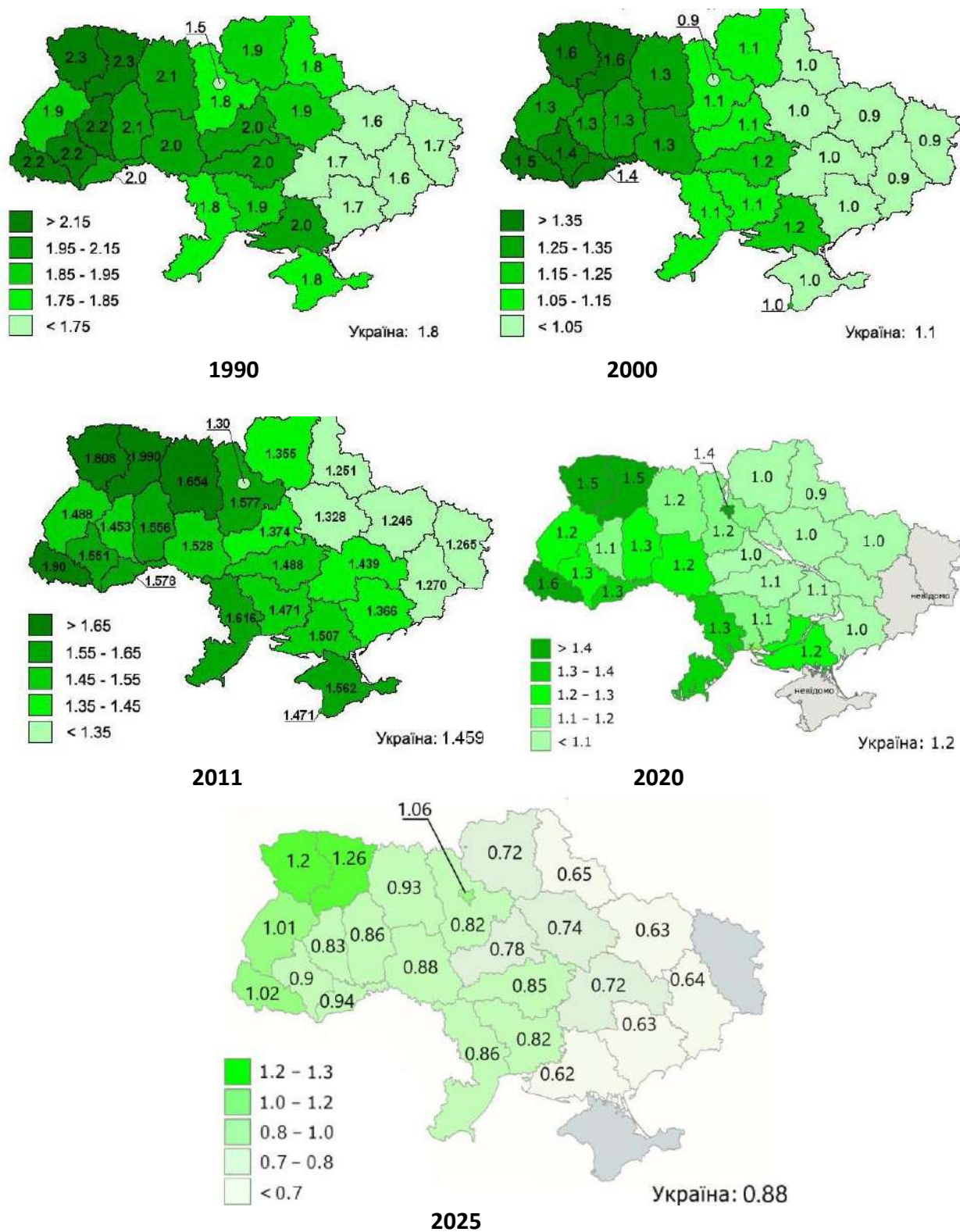
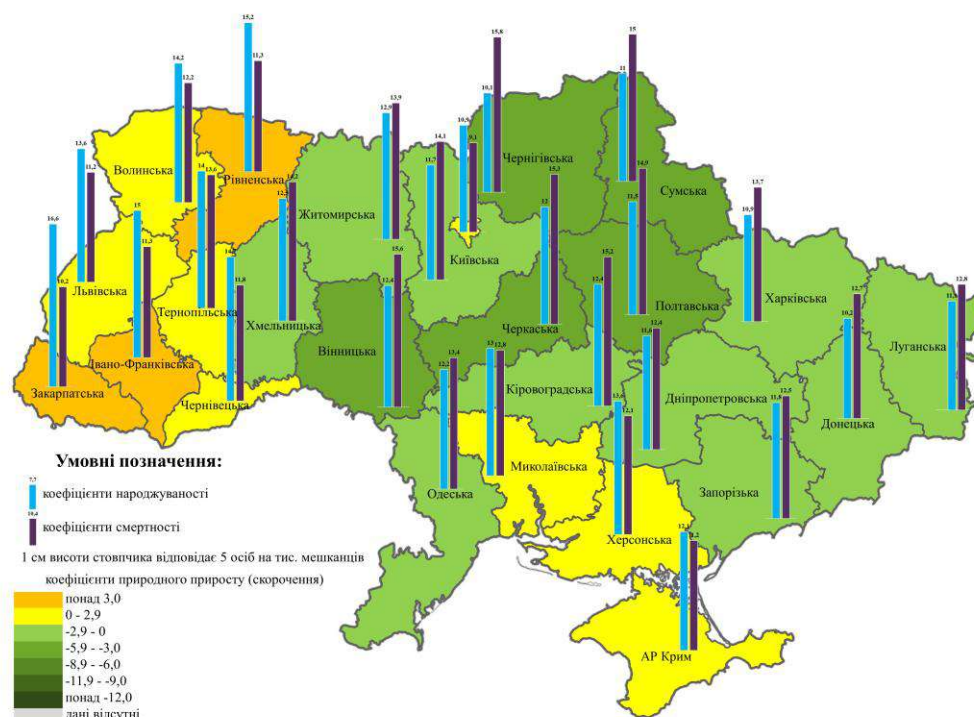
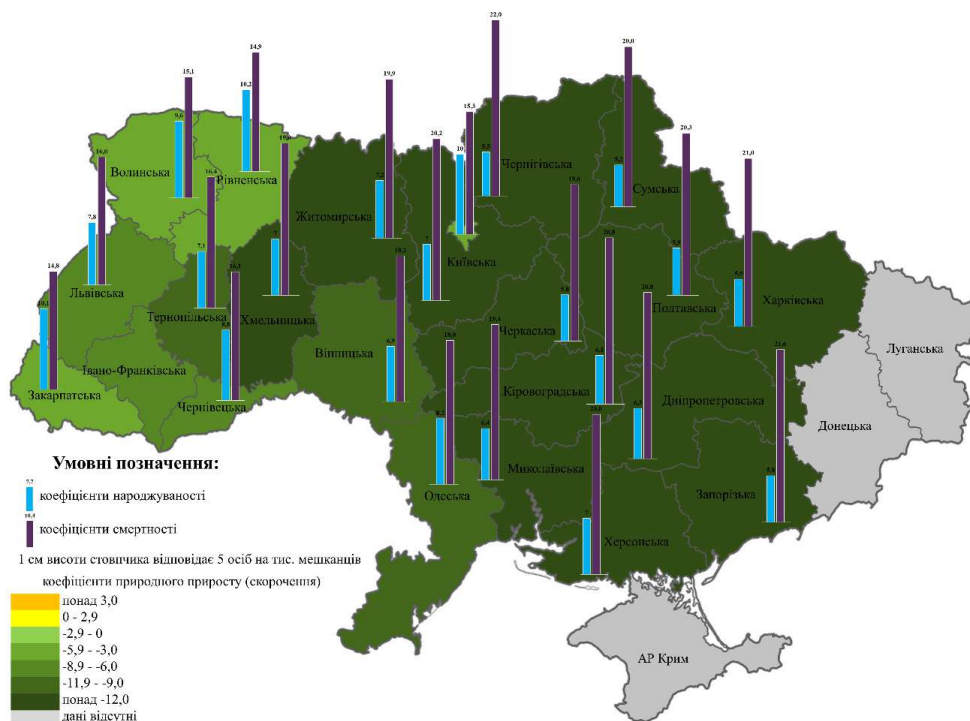

Рис. 2. Коефіцієнти дітородності у регіонах України у 1990, 2000, 2011, 2020 та 2025 рр.

1991 рік

2021 рік

Рис. 3. Групування регіонів України за коефіцієнтами природного приросту/скорочення населення у 1991 та у 2021 рр.

Кількість зареєстрованих та померлих за регіонами України у 2025 р. відображена на рис. 4.

Рис. 4. Кількість народжених та померлих у регіонах України у I півріччі 2025 р.
(джерело: дані Міністерства юстиції України)

За даними мобільних операторів Vodafone і Kyivstar кількість населення на 1 січня 2023 р. складала приблизно 37,6 млн осіб у кордонах 1991 р., населення на територіях підконтрольних українській владі – 31,5 млн осіб (рис. 5).

Розрахункова кількість жителів по регіонах

на основі кількості SIM-карт та забезпеченості населення мобільним зв'язком

ОПОРА ▲
fb.com/cn.opora
opora.ua.org

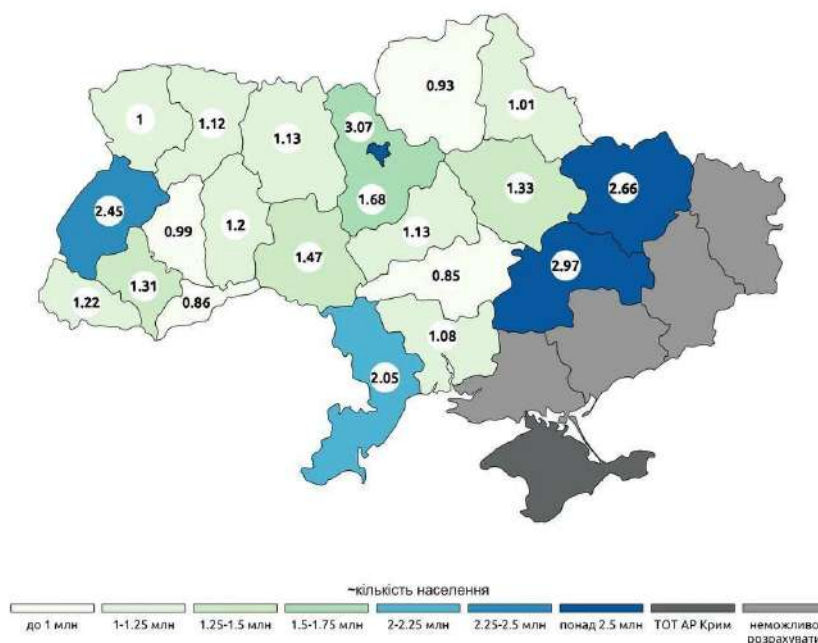

Рис. 5. Розрахункова кількість населення у регіонах України на 01.01.2023 р.
(джерело: дані мобільних операторів Vodafone і Kyivstar)

Україна посідає останнє 183 місце у світі за темпами скорочення населення за період 2000-2025 рр. Прогнозується подальше зростання демографічних диспропорцій, зокрема, частка молоді у віці 15-24 років у 2050 р. в Україні буде найменшою серед всіх країн світу і складатиме 6,6% населення, тоді як у 2000 р. показник був 14,8% (World Population, 2026).

У 2025 р. втрати серед цивільного населення в Україні склали щонайменше 2514 загиблих, 12142 осіб були поранені, що на 31% більше порівняно з 2024 р. та на 70% більше порівняно з 2023 р. Серед загиблих у 2025 році чоловіки складали 1535 осіб, жінки – 887, діти – 92 дитини (54 хлопці та 38 дівчат). Окрім цього було поранено 652 дитини (364 хлопців та 288 дівчат). Більша частина цивільного населення загинула внаслідок обстрілів ствольною, реактивною артилерією та дронами малого радіуса дії, що вказує на значну небезпеку для проживання у прифронтових регіонах Донецької, Херсонської, Харківської та Запорізької областей. Значна кількість мирних мешканців загинула внаслідок ракетних ударів по цивільній інфраструктурі населених пунктів за сотні кілометрів від бойових зіткнень, що формує розуміння відсутності абсолютно безпечного місця на всій території України (Protection of civilians ..., 2026).

Війна чинить багатовимірний вплив на демографічні процеси, зокрема суттєво ускладнюючи перебіг репродуктивного здоров'я населення та функціонування системи охорони материнства і дитинства. Погіршення доступу до медичних послуг, підвищений рівень стресу, вимушене переміщення населення та руйнування медичної інфраструктури формують додаткові ризики для здоров'я матерів і новонароджених. В Україні значно зріс показник материнської смертності: якщо у 2022 р. він складав 19,3 жінки на 100 тис. народжених живими, то у 2024 році – 25,9 жінки. Показник смертності новонароджених у 2018-2024 рр. знизився на 16,9% (з 2,6 на 1000 народжень у 2018 р. до 2,2 у 2024 р.), проте негативною є динаміка дитячої смертності (у 2020 р. показник складав 6,9 на 1000 народжених дітей, а у 2024 р. зріс до 7,6 на 1000 народжених дітей) (*Щорічний звіт про стан здоров'я населення ..., 2025*).

Міністерство соціальної політики України розробило Стратегію демографічного розвитку України на період до 2040 р. (*Стратегія демографічного розвитку ..., 2024*). Основними загрозами та викликами в ній визначено (*Стратегія демографічного розвитку ..., 2024*):

- швидке скорочення чисельності населення України, що набуває стрімких темпів через дуже низький рівень народжуваності та значне погіршення стану здоров'я українців;

- зростання чисельності людей з інвалідністю та високий рівень передчасної смертності (дуже високі показники смертності серед чоловіків, особливо працездатного віку);

- масова та вимушена еміграція населення;

- процеси демографічного старіння населення.

Цілями, щоб зупинити демографічну кризу, названі (*Стратегія демографічного розвитку ..., 2024*):

1. Створення умов для підвищення народжуваності та підтримка сімей.
2. Мінімізація впливу поведінкових факторів смертності населення, сприяння поширенню навичок до самозбережувальної поведінки (правильне харчування, медичні огляди, реагування на сигнали повітряної тривоги, доступність та якість медичної допомоги, що передбачає адаптацію мережі закладів охорони медичного здоров'я до конкретних потреб населення і з урахуванням його розселенням; адаптація соціальної та медичної сфери до суттєвого зростання кількості осіб з інвалідністю).
3. Повернення вимушених мігрантів, які поїхали з України у наслідок повномасштабної війни та тих, хто виїхав з країни до її початку.
4. Забезпечення оптимального розміщення населення на території України (насамперед, сприяння поверненню ВПО у попереднє місце проживання або інтеграція у місцеві територіальні громади, де вони проживають).

5. Адаптація соціуму до демографічного старіння та формування умов для активного довголіття (підтримка здоров'я і створення відповідних умов, щоб особи похилого віку могли займатися трудовою діяльністю або вести активний спосіб життя).

Використані джерела

Провотар Н., Сторожик Д. Просторові та часові аспекти демографічних і міграційних процесів у регіонах України. *Конструктивна географія та раціональне використання природних ресурсів*. 2024, Вип 5, №2, С. 19-27. DOI: <https://doi.org/10.17721/2786-4561.2024.5.2.-3/8>

Мезенцева Н.І., Кондрась Н.М. Другий демографічний перехід: витоки та концепції. *Економічна та соціальна географія*, 2015, Вип. 73, С. 51-56.

Стратегія демографічного розвитку України на період до 2040 р. *Верховна Рада України*. 2024. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/922-2024-%D1%80#Text>

Protection of civilians in armed conflict. UN. Ukraine. 2026. URL: https://ukraine.ohchr.org/sites/default/files/2026-01/Ukraine%20-%20protection%20of%20civilians%20in%20armed%20conflict%20%28December%202025%29_ENG.pdf

World Population. Highlights 2026: Youth. 2026. URL: https://www.un.org/development/desa/pd/sites/www.un.org.development.desa.pd/files/undesapd_2026_world_population_highlights-youth.pdf

Щорічний звіт про стан здоров'я населення України та епідемічну ситуацію за 2024 рік. Центр громадського здоров'я. 2025. <https://moz.gov.ua/storage/uploads/ad50c17-8932-4437-8f1f-1375f901c3f6/%D0%A9%D0%BE%D1%80%D1%96%D1%87%D0%BD%D0%B8%D0%B9-%D0%B7%D0%B2%D1%96%D1%82-%D0%BF%D1%80%D0%BE-%D1%81%D1%82%D0%B0%D0%BD-%D0%B7%D0%B4%D0%BE%D1%80%D0%BE%D0%B2%E2%80%99%D1%8F-%D0%BD%D0%B0%D1%81%D0%B5%D0%BB%D0%B5%D0%BD%D0%BD%D1%8F-%D0%A3%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD%D0%B8-%D1%82%D0%B0-%D0%B5%D0%BF%D1%96%D0%B4%D0%B5%D0%BC%D1%96%D1%87%D0%BD%D1%83-%D1%81%D0%B8%D1%82%D1%83%D0%B0%D1%86%D1%96%D1%8E-%D0%B7%D0%B0-2024-%D1%80%D1%96%D0%BA.pdf>

Текст лекції: РОЗСЕЛЕННЯ НАСЕЛЕННЯ УКРАЇНИ В ЧАС ВІЙНИ

В час війни система розселення України зазнала впливу урбіциду (рис. 1).

м. Мар'їнка 2022 та 2023 рр.

м. Бахмут 2014 та 2023 рр.

м. Авдіївка 2014 та 2024 рр.

Рис. 1. Зруйновані міста України у 2022-2024 рр.

На думку Е. Лібанової та О.Гладуна післявоєнна система розселення в різних частинах України має бути різною (Лібанова, 2023; Гладун, 2023; Гладун, 2025):

✓ *Області, прикордонні з рф*. Північні райони Харківщини, Сумщини, Чернігівщини будуть перебувати у більшій небезпеці і після війни. Чи доцільно залишати там стратегічні виробництва, наприклад такі, як Харківський танковий завод? Можна вивчити досвід розвитку прикордонних територій інших країн, які мають тривалі військові конфлікти (Ізраїль, Індія, Пакистан), досвід розвитку північних територій Канади.

✓ *Західні області*. Логістика, близькість ЄС – це переваги, але екологічна ємність західного регіону практично вичерпана. Є запас на Івано-Франківщині та на Львівщині. На Волині, Буковині, Закарпатті вже не можна розміщувати нові підприємства та формувати нові бізнес-структури.

✓ *Південь України*. Поки що невідомо, в якому стані ми отримаємо південні порти після війни. Очевидно, іншим стане аграрний комплекс Херсонщини, принципово інакше розвиватиметься промисловість Миколаївщини та півдня Запорізької області.

✓ *Центр України*. Сюди варто переводити стратегічні виробництва із північного сходу.

✓ *Метрополіси*. Метрополіси можуть бути каркасом для розселення населення, впливати на розвиток прилеглих до них територій. Важливою буде роль метрополісів – Києва, Львова, Одеси, Харкова, Дніпра і Донецька, які мають великий соціально-економічний потенціал та притягують населення вищим рівнем життя.

Метрополісні регіони – це важливий компонент просторової організації господарства і розселення країни. Вони забезпечують включення держави та інших її регіонів до глобального соціально-економічного простору, є продуцентами та ретрансляторами технологічних і організаційних інновацій, виконують роль базових

компонентів у формуванні поліцентричної моделі регіонального розвитку (*Формування метрополісних регіонів ...*, 2023).

Метрополіси – це ключова ланка або каркас для розселення населення, вони відіграють значну роль у соціально-економічному та культурному розвитку країни. В таких містах концентрується економічна діяльність, фінанси, транспорт, заклади вищої освіти. Рівень життя у метрополісах значно вищий, аніж в інших населених пунктах, хоча сам рівень життя дорожчий. В таких містах динамічніший ринок праці, сюди надходять інвестиції, тут розвивається бізнес, транспортна інфраструктура. Метрополіси впливають на розвиток прилеглих до них територій, а також можуть впливати на розвиток сусідніх регіонів (*Гладун, 2023; Гладун, 2025*).

Передумови до набуття метрополісного статусу окрім Києва мають Харків, Львів, Одеса, Дніпро, Донецьк. В зоні їх впливу відбуваються активні процеси субурбанізації. Тому регіональна політика держави має бути спрямованою на посилення зазначених тенденцій та формування мережі метрополісних регіонів, яка забезпечить ефективний, збалансований, поліцентричний розвиток України (*Формування метрополісних регіонів ...*, 2023).

Використані джерела

Лібанова Е. Демографічний лікбез: 10 тез щодо України. 2023. URL: <https://old.nas.gov.ua/UA/Messages/Pages/View.aspx?MessageID=10683>

Гладун О. Метрополіси – ключова ланка або каркас для розселення населення. 2023. URL: <https://old.nas.gov.ua/UA/Messages/Pages/View.aspx?MessageID=10628>

Гладун О. Українців після війни чекає глобальне розселення. 2025. URL: https://radiotrek.rv.ua/news/ukrayinciv-pislya-viyni-chekaie-globalne-rozselennya-nazvali-6-mist-de-viruvatime-zhittya-foto_355636.html

Формування метрополісних регіонів України: досвід Києва: Монографія / за ред. Г. Підгрушного та Н. Провотар. Київ, 2023. 209 с.

Семінарські заняття № 2-3 Демографічна ситуація в Україні

1. Динаміка чисельності населення України: виклики та прогнози
2. Демографічні кризи в Україні у 20-21 ст.: чинники, прояв та наслідки
3. Урбіцид в Україні у 2022-2026 рр.
4. Чинники та проблеми обезлюднення сільської місцевості України: історичний зріз
5. Проблеми і перспективи формування метрополісних регіонів в Україні

Завдання для виконання при підготовці до семінарських занять.

Завдання 1. За даними табл. 1 розрахуйте коефіцієнти природного приросту (скорочення) населення України. Виявіть періоди розширеного і звуженого типів відтворення населення України та демографічної кризи. Визначте причини таких змін.

Таблиця 1. Коефіцієнти народжуваності, смертності та природного приросту/скорочення населення України, осіб на тис. жителів

Роки	Коефіцієнти народжуваності	Коефіцієнти смертності	Коефіцієнти природного приросту/скорочення	Роки	Коефіцієнти народжуваності	Коефіцієнти смертності	Коефіцієнти природного приросту/скорочення
1950	22,8	8,5		2005	9,0	16,6	
1955	20,1	7,5		2006	9,8	16,2	
1960	20,5	6,9		2007	10,2	16,4	
1965	15,3	7,6		2008	11,0	16,3	
1970	15,2	8,8		2009	11,1	15,3	
1975	15,1	10,0		2010	10,8	15,2	
1980	14,8	11,4		2011	11,0	14,5	
1985	15,0	12,1		2012	11,4	14,5	
1990	12,7	12,1		2013	11,0	14,6	
1995	9,6	15,4		2014	10,8	14,7	
2000	7,8	15,4		2015	9,6	15,2	
2001	7,7	15,3		2016	10,3	14,7	
2002	8,1	15,7		2017	9,4	14,5	
2003	8,5	16,0		2018	8,7	14,8	
2004	9,0	16,0		2019	9,6	13,9	
				2020	7,8	15,9	
				2021	7,3	18,5	

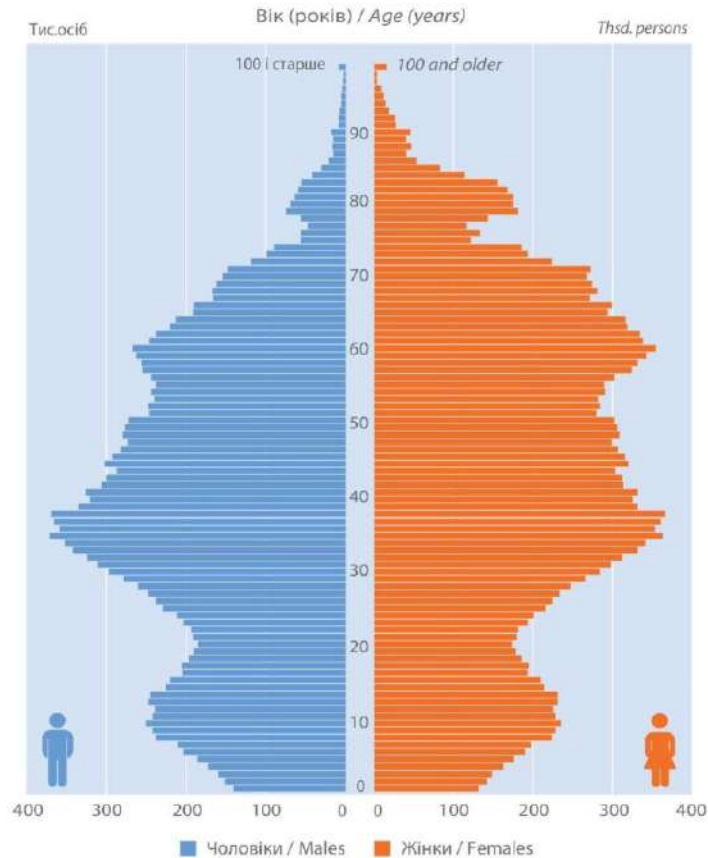
Завдання 2. Проведіть регіональний аналіз коефіцієнтів народжуваності, смертності та природного приросту/скорочення населення України у 2021 р. (табл. 2). Згрупуйте регіони України за показником природного приросту/скорочення населення та виділіть 3-5 груп регіонів, визначте причини, які впливають на рівень народжуваності та смертності в різних групах регіонів.

Таблиця 2. Коефіцієнтів народжуваності, смертності та природного приросту/скорочення населення України у 2021 р.

	Коефіцієнти народжуваності	Коефіцієнти смертності	Коефіцієнти природного приросту (скорочення)
Україна	7,3	18,5	-11,2
АР Крим			
Вінницька	6,9	18,2	-11,3
Волинська	9,6	15,1	-5,5
Дніпропетровська	6,3	20,8	-14,5

	Коефіцієнти народжуваності	Коефіцієнти смертності	Коефіцієнти природного приросту (скорочення)
Донецька			
Житомирська	7,2	19,9	-12,7
Закарпатська	10,1	14,8	-4,7
Запорізька	5,8	21,6	-15,8
Івано- Франківська	7,8	15,2	-7,4
Київська	7,0	20,2	-13,2
Кіровоградська	6,1	20,8	-14,7
Луганська			
Львівська	7,8	16,0	-8,2
Миколаївська	6,4	19,4	-13,0
Одеська	8,2	18,0	-9,8
Полтавська	5,9	20,3	-14,4
Рівненська	10,2	14,9	-4,7
Сумська	5,2	20,0	-14,8
Тернопільська	7,1	16,4	-9,3
Харківська	5,9	21,0	-15,1
Херсонська	7,0	20,0	-13,0
Хмельницька	7,0	19,0	-12,0
Черкаська	5,8	19,6	-13,8
Чернівецька	8,8	16,1	-7,3
Чернігівська	5,5	22,0	-16,5
Київ	10,0	15,3	-5,3

Завдання 3. Проаналізуйте статеві-вікову піраміду населення України на 1.01.2022 р. Назвіть причини трьох розривів у статеві-віковій піраміді України. Визначте її тип. Визначте демографічні процеси, які підтверджує статеві-вікова піраміда України.

Рекомендовані джерела

1. Формування метрополісних регіонів України: досвід Києва: Монографія / за ред. Г. Підгрушного та Н. Провотар. Київ, 2023. 209 с.
2. Мезенцев К.В., Підгрушний Г.П., Мезенцева Н.І. Регіональний розвиток в Україні: суспільно-просторова нерівність та поляризація: Монографія. Київ, 2014. 132 с. http://geo.univ.kiev.ua/images/doc_file/navch_lit/kafedra_ekonom_lit/Regional_rozvitok_Ua.pdf
3. Яворська В.В. Регіональні геодемографічні процеси в Україні: Монографія. Кам'янець-Подільський, 2013. 384 с.
4. Мезенцев К., Мезенцева Н. Міста України: мозаїка в просторі, що змінюється. Соціально-географічні виклики у Східно-Центральній Європі на початку ХХІ століття. Берегове, 2016. С. 34-41.
5. Мезенцева Н., Кондрась Н. Другий демографічний перехід: витоки та концепції. Економічна та соціальна географія. 2015, Вип. 73, С. 51-56. http://bulletin-esgeograph.org.ua/images/docs/Volume-73/Mezentseva_Kondras_51-56.pdf
6. Провотар Н., Сторожик Д. Просторові та часові аспекти демографічних і міграційних процесів у регіонах України. *Конструктивна географія та раціональне використання природних ресурсів*. 2024, Вип 5, №2, С. 19-27. DOI: <https://doi.org/10.17721/2786-4561.2024.5.2.-3/8>

7. Mezentsev K., Pidgrushnyi G., Mezentseva (Provotar) N. (2015). Challenges of the Post-Soviet Development of Ukraine: Economic Transformations, Demographic Changes and Socio-Spatial Polarization. Understanding Geographies of Polarization and Peripheralization. Henn S., Lang T., Sgibnev W., Ehrlich K. (eds). New York: Palgrave Macmillan, 2015. P. 252-269.
8. Mezentsev, K., Mezentsev, O. (2022). War and the city: Lessons from urbicide in Ukraine. Czasopismo Geograficzne, Vol. 93(3), 495–521. DOI: <https://doi.org/10.12657/czageo-93-20>
9. Лібанова Е. Демографічний лікбез: 10 тез щодо України. 2023. URL: <https://old.nas.gov.ua/UA/Messages/Pages/View.aspx?MessageID=10683>
10. Гладун О. Метрополіси – ключова ланка або каркас для розселення населення. 2023. URL: <https://old.nas.gov.ua/UA/Messages/Pages/View.aspx?MessageID=10628>

Тема 3. РИНОК ПРАЦІ ТА МІГРАЦІЇ НАСЕЛЕННЯ УКРАЇНИ

Трудові ресурси в Україні. Структура трудоресурсного потенціалу України: галузева, статеві-вікова, освітньо-кваліфікаційна. Регіональні відміни у забезпеченості трудовими ресурсами.

Зайнятість в Україні та її регіональні відміни. Безробіття в Україні та його регіональні відміни. Сучасні риси ринку праці України. Регіональні ринки праці в Україні. Вплив війни з РФ на ринок праці в Україні. Сучасні виклики ринку праці України.

Сучасні тенденції та чинники міграції населення в Україні. Постійні, тимчасові та маятникові міграції. Зовнішні міграції. Біженці з України у 2022-2026 рр. Зовнішні трудові міграції. Внутрішні міграції в Україні. Регіони-донори та регіони-реципієнти. Міграції між сільською місцевістю та містами. Міжміські міграції. Внутрішньо-регіональні міграції. Вимушено переселені особи (ВПО) в Україні у 2014-2026 рр. Освітні та трудові міграції молоді в Україні.

Текст лекції: **РИНОК ПРАЦІ УКРАЇНИ В ЧАС ВІЙНИ: РЕГІОНАЛЬНІ АСПЕКТИ ТА ВИКЛИКИ**

Військові дії, урбіцид, втрата житла і роботи екоцид зумовили потужну міграцію населення за кордон, вимушені переміщення населення в межах регіонів України та між ними, релокацію підприємств. Це привело до суттєвих змін кон'юнктури регіональних ринків праці та появи нових процесів на ринку праці України.

До початку 2022 р. ринок праці України характеризувався деструктивними тенденціями та значними асиметріями розвитку. До актуальних належали такі асиметрії ринку праці: кон'юнктури регіональних ринків праці; професійної кваліфікації; оплати праці; мотивації працівників. З 2022 р. на ринку праці України

основними загрозами стали: демографічна криза та старіння населення, що поглиблює проблему відтворення робочої сили; міграція значної кількості кваліфікованих працівників за кордон; виїзд молоді за кордон на навчання з перспективою подальшого проживання; працедефіцитна кон'юнктура регіональних ринків праці.

Демографічна криза. Особливістю функціонування ринку праці України в умовах війни є глибока демографічна криза, що негативно позначається на відтворенні та пропозиції робочої сили як у галузевому, так і в регіональному аспектах. У 2014 р. в регіонах України відбулось погіршення демографічних показників. Пандемія Covid 19 також негативно вплинула на демографічні показники підвищенням рівня смертності. Наразі наявна сукупність чинників, які здатні суттєво поглибити демографічну кризу в Україні: спричинене війною зростання смертності, масові внутрішні переміщення населення, активізація еміграційних процесів, а також значне скорочення рівня народжуваності. Зокрема, у 2022 р. кількість новонароджених була майже на 25% меншою, ніж у 2021 р. (*Державна служба статистики України, 2022*).

Зовнішні міграції. Внаслідок війни понад 6,5 млн українців виїхали за кордон. Основними мотивами зовнішньої трудової міграції українців до 2014 р. були економічні та соціально-психологічні: низька зарплата з величезним розривом в оплаті праці за різними професіями у державних та приватних структурах; безробіття та відсутність джерел доходу для забезпечення добробуту сім'ї; нерозвиненість малого бізнесу; великий попит на робочу силу в країнах притягання трудових мігрантів з України; дискомфорт від загальної політичної та економічної нестабільності; безперспективність жителів сільської місцевості; етнічні, культурні, родинні зв'язки; «суспільна мода» на міграцію та позитивний імідж трудового мігранта. Наразі демографічні тренди та міграції українців за кордон є визначальними у своєму впливі на функціонування ринку праці, зумовлюючи дефіцит робочої сили, проблему відсутності кваліфікованої робочої сили, дефіцит чоловічої робочої сили для зайнятості у сферах, які традиційно вважаються сферами «чоловічої» зайнятості. При цьому, в умовах війни оплата праці в Україні залишається низькою.

Кон'юнктура регіональних ринків праці. У 2014 р. спостерігалось скорочення рівня зайнятості та зростання рівня безробіття у східних регіонах (Донецькій, Луганській областях), що значною мірою було зумовлене потоками внутрішньо переміщених осіб до інших регіонів України. Наразі активні бойові дії ведуться на територіях, де працювало понад 10 млн осіб. У 2022 р. щонайменше 3-4 млн українців втратили роботу. Внаслідок повномасштабної агресії РФ було зруйновано велику кількість підприємств, у тому числі стратегічно важливих промислових об'єктів, що забезпечували стабільні робочі місця. У 2025 р. рівень безробіття в Україні за різними методиками оцінюють у 14-17% (*Державна служба статистики України, 2025*). Після

24 лютого 2022 р. кількість безробітних в Україні не зростає. Так, у листопаді 2023 р. офіційно зареєстрованими безробітними були 215 тис. осіб, що було на третину менше, ніж у березні 2022 р. Кількість офіційно зареєстрованих безробітних в період активної фази війни зменшилось унаслідок мобілізації до лав ЗСУ та зняття з обліку тих, хто мігрували за кордон. В цілому кон'юнктура ринку праці України та регіональних ринків праці за окремими галузевими та територіальними складовими є працедефіцитною.

Зайнятість та безробіття на ринку праці України та її регіонів. Загалом не всі, хто втратили роботу, стали безробітними і є припущення, що частина працюють неофіційно, а дослідження щодо масштабів неофіційної зайнятості українців наразі не проводяться. До початку активної фази війни кількість зайнятих у тіньовому секторі оцінювалася у 3 млн, з яких 1,7 млн були незареєстрованими підприємцями, тому існує ймовірність, що частина безробітних українців живуть за рахунок альтернативних джерел доходу, зменшення споживчих витрат, допомоги від родичів або друзів, продажу продукції з власних присадибних ділянок, тимчасових підробітків чи підтримки з боку волонтерів (*Робоча сила в Україні ...*, 2023). Серед українців популярною є самозайнятість: у 2023 р. було зареєстровано понад 300 тис. нових фізичних осіб-підприємців, що на 7% перевищувало показник 2021 р. (*Відновлення ринку праці України ...*, 2024).

На початок 2024 р. ринок праці України за окремими показниками практично досяг рівня лютого 2022 р., зокрема, кількість вакансій відновилося на 93% (рис. 1) (*Проватар, Богельська, 2025*). Однак процес цього відновлення має регіональні відміни: найбільше зростання кількості оголошень про роботу зафіксоване в Закарпатській області, де показник сягнув 155%, Івано-Франківській (146 %), Хмельницькій (125 %), Львівській, Вінницькій, Рівненській, Волинській та Чернівецькій областях, де показники складають понад 115% (*Відновлення ринку праці України ...*, 2024).

Утім, процес характеризується суттєвою територіальною диференціацією рівнів працевлаштування. Лідерами за рівнем працевлаштування серед безробітних є західні регіони, зокрема, Закарпатська та Івано-Франківська області, а також місто Київ. Натомість східні регіони, особливо ті, що перебувають поблизу зони бойових дій (зокрема Луганська, Донецька, Херсонська і Миколаївська області), об'єктивно демонструють низький рівень працевлаштування.

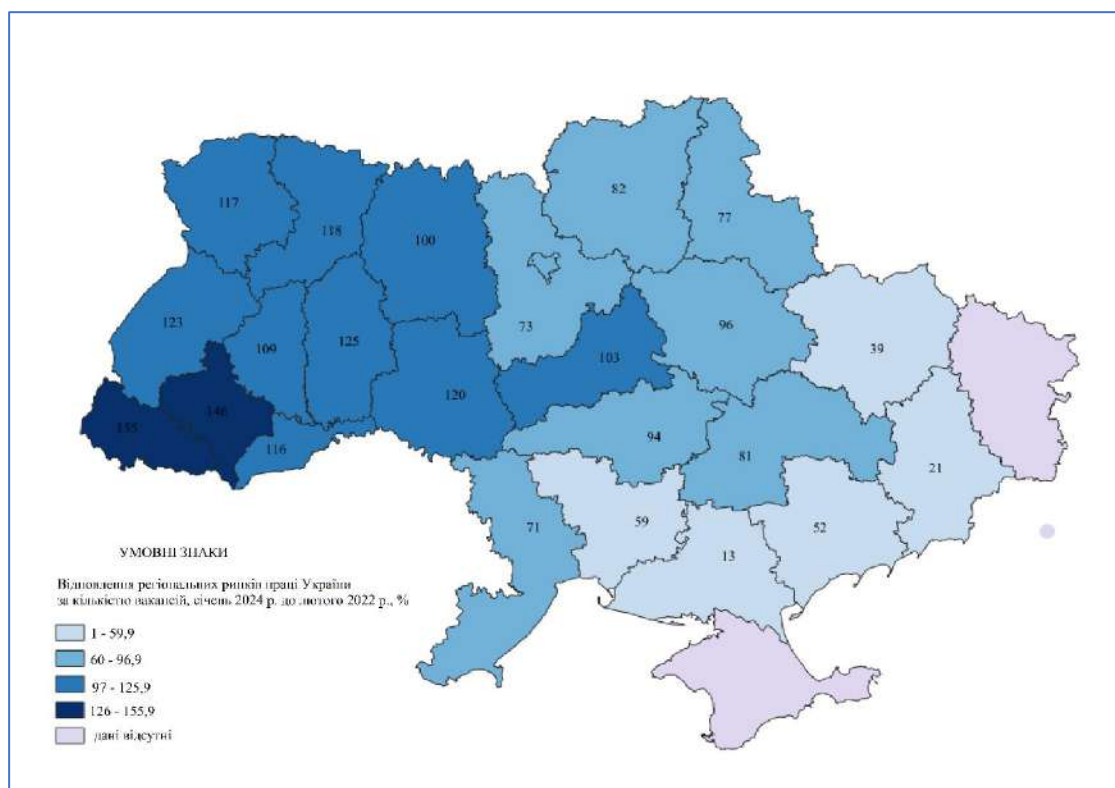

Рис. 1. Динаміка пропозицій вакансій в регіонах України у 2022-2024 рр.
(складено за даними Державної служби зайнятості України)

Вимушено переселені особи (ВПО) на ринку праці. Вплив ВПО простежується як у межах попередніх місць їхнього проживання, так і у регіонах, куди вони перемістилися. У 2025 р. в Україні офіційно було зареєстровано 4,6 млн ВПО (*Інформаційно-обчислювальний центр ...*, 2025). Частка ВПО серед офіційно зареєстрованих безробітних в Україні зросла з 1% (приблизно 2,6 тис. осіб до початку активної фази війни) до 8%. ВПО розглядаються як потенційний трудовий ресурс для активізації економіки приймаючих територіальних громад, а однією з найактуальніших проблем на ринку праці наразі є їх інтеграція у нових місцях проживання та працевлаштування.

ВПО наразі мають доволі багато проблем з працевлаштуванням: відсутність вакансій, що відповідають їхній кваліфікації або освітньому рівню; надто низька заробітна плата на доступних робочих місцях; упереджене ставлення роботодавців; відсутність необхідних професійних навичок чи досвіду, які відповідають потребам роботодавців (рис. 2) (*Проватар, Богельська, 2025*).

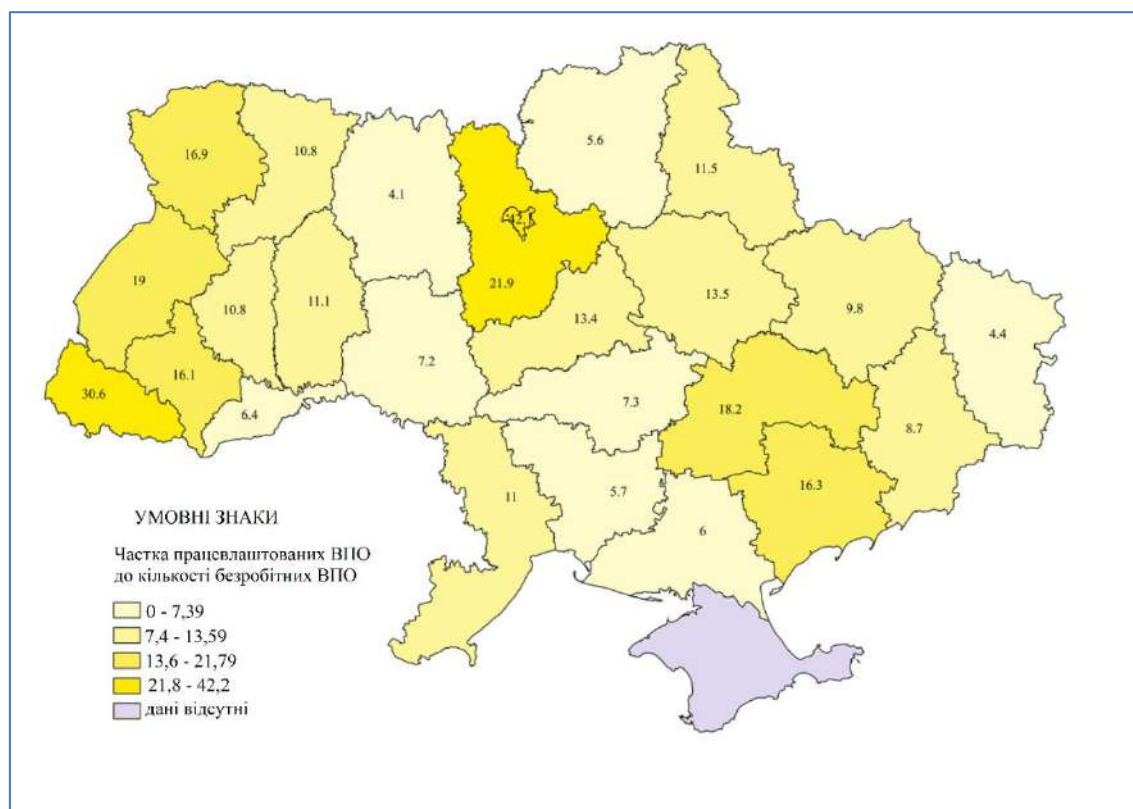

Рис. 2. Регіональний розподіл частки працевлаштованих ВПО до кількості безробітних ВПО у 2024 р. (складено за даними Державної служби зайнятості України)

Вразливі категорії населення на ринку праці. Особливістю ринку праці України є необхідність залучення до нього вразливих груп населення, які наразі є потужним прошарком і формують потенціал на регіональних ринках праці за умови створення належних умов зайнятості. Найбільш вразливими категоріями на ринку праці України наразі є молодь, особи з інвалідністю, вимушено переселені особи та учасники бойових дій. Регіональний розподіл частки працевлаштованих учасників бойових дій (УБД) та працевлаштованих осіб з інвалідністю до кількості безробітних УБД та осіб з інвалідністю у 2024 р. відображено на рис. 3 та рис. 4 (Провотар, Богельська, 2025). Залучення на ринок праці вразливих категорій населення в умовах демографічної кризи набуває надзвичайної важливості в багатьох країнах світу, особливою України в цьому сенсі є суттєве збільшення вразливих категорій населення за рахунок поранення, каліцтва та інвалідності через війну.

Результати опитування роботодавців 60,9 тис. підприємств із загальною кількістю працівників 4,4 млн осіб показали, що частка жінок складає 44,6%, з яких на умовно чоловічих професіях зайнято 1,9% (найбільше у Дніпропетровській, Полтавській та Київській областях, а також місті Київ). Люди з інвалідністю складають 6,5% всіх працівників підприємств, що взяли участь в опитуванні, а найвищі частки мають

Львівська та Дніпропетровська області і місто Київ. Значною є також частка ВПО – 3,2%, найвища вона у Дніпропетровській, Запорізькій, Донецькій, Харківській областях та місті Київ. Ветерани та ветеранки війни становлять 0,99% працівників підприємств (Державна служба зайнятості України, 2025). Серед підприємств, що взяли участь у дослідженні, 55% планують найм жінок за умовно чоловічими професіями, зокрема, найбільше у Києві, Київській, Львівській та Дніпропетровській областях. Готові наймати людей віком 60+ років 66% підприємств, людей з інвалідністю – 88%, ветеранів та ветеранок війни – 91%, внутрішньо переміщених осіб – 94% роботодавців (Державна служба зайнятості України, 2025).

Дефіцит робочої сили. Глобальною проблемою ринку праці України став дефіцит робочої сили на регіональних ринках праці. Від дефіциту кадрів найбільшою мірою потерпають роботодавці у західних регіонах України та у прифронтових регіонах, де проблема пов'язана із відносним обезлюдненням територій.

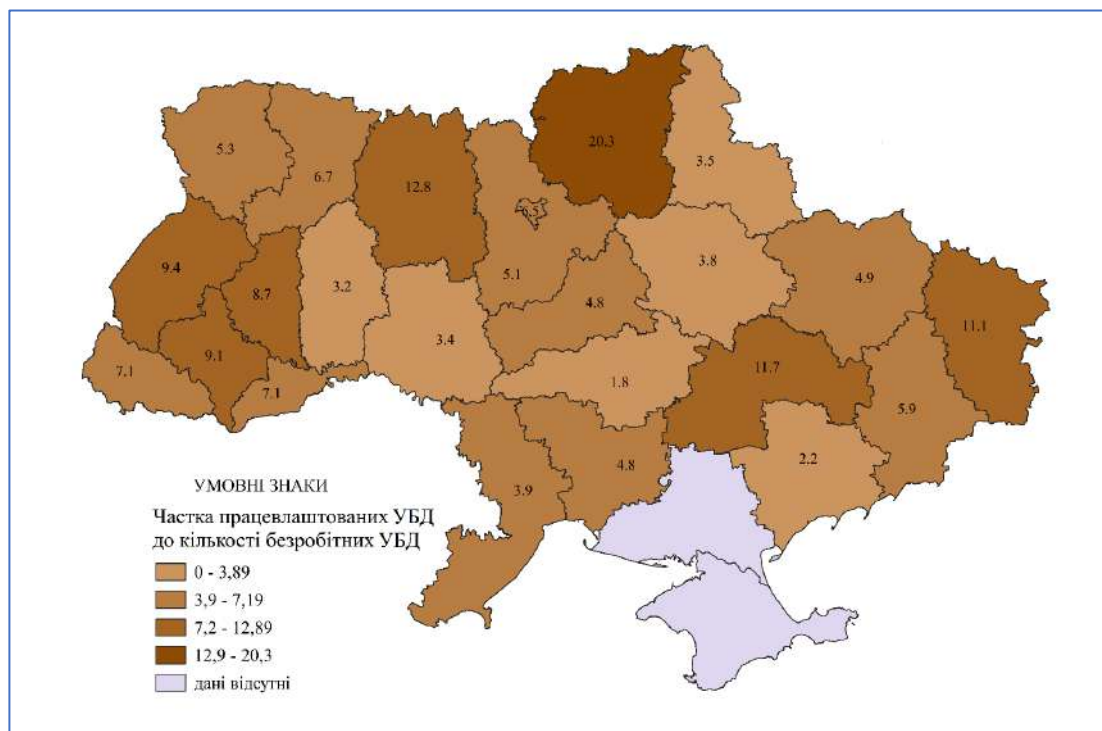

Рис. 3. Регіональний розподіл частки працевлаштованих учасників бойових дій (УБД) до кількості безробітних УБД у 2024 р.
(складено за даними Державної служби зайнятості України)

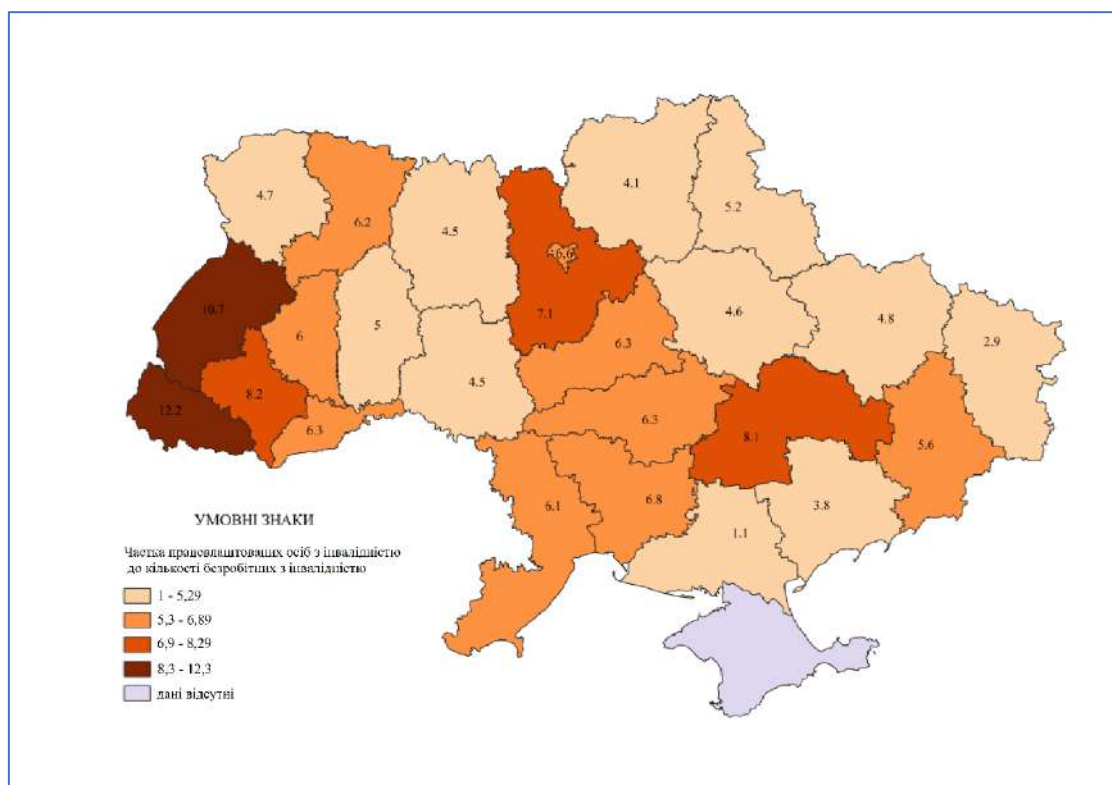

Рис. 4. Регіональний розподіл працевлаштованих осіб з інвалідністю до кількості безробітних з інвалідністю у 2024 р.
(складено за даними Державної служби зайнятості України)

Причинами цього є мобілізація та бойові дії, масова внутрішня та зовнішня міграція, руйнування бізнесів і інфраструктури в зоні бойових дій, демографічні втрати та розриви у системі навчання/перепідготовки.

За оцінками Міністерства економіки України, брак кадрів на ринку праці України сягає майже 30%. Серед способів подолання кадрового дефіциту наразі виділяють утримання персоналу підвищенням заробітної плати та найм осіб пенсійного віку (*Державна служба зайнятості України, 2025*). Найбільшою мірою це торкнулося сільського господарства (особливо у постраждалих/фронтових регіонах), медичної сфери через від'їзд кадрів за кордон та збільшення потреби у медичних послугах, сфери послуг (зокрема, ресторанного обслуговування), будівництва. У 2024-2025 рр. найбільші частки вакансій мали переробна промисловість (22% всіх вакансій), охорона здоров'я (13,6%), транспорт і складське господарство (9,4%), водопостачання і каналізація (7,6%), постачання електроенергії, газу (6,3%), освіта (5%) (*Державна служба зайнятості України, 2025*).

Гендерні аспекти ринку праці. Ще однією особливістю ринку праці України є те, що до лав ЗСУ долучились жінки. Понад 3 тис. жінок обіймають керівні офіцерські посади, близько 2 тис. – керівні посади у сержантсько-старшинському складі. Хоча

обов'язки по догляду за дітьми часто впливають на рішення жінок щодо служби у ЗСУ, понад 18 тис. жінок-військовослужбовиць мають неповнолітніх дітей. Зростають показники залучення жінок до тих сфер зайнятості, які вважаються чоловічими (наприклад, водії).

У 2025 р. майже у кожному п'ятому підприємстві України збільшилась частка жінок серед працюючих. Найактивнішим залучення жінок до виробництва було у Чернівецькій (27% всіх підприємств області), Полтавській, Львівській, Івано-Франківській та Чернігівській (по 23%) областях. Найбільше зростання жіночої зайнятості спостерігалось у сфері фінансової та страхової діяльності (30% всіх підприємств сектора), тимчасового розміщування й організації харчування (27%), охорони здоров'я та надання соціальної допомоги (26%) (*Державна служба зайнятості України, 2025*).

Проведені інтерв'ю із учасниками Фестивалю кар'єри, що відбувся в Експоцентрі України 22-25 травня 2025 р. підтвердили, що наразі основними рисами ринку праці є (Провотар, Богельська, 2025):

- кадровий дефіцит і конкуренція за персонал;
- постійно зростаючий запит на якісну підготовку та адаптацію персоналу, зокрема, щодо роботи в умовах підвищеного ризику;
- недостатній рівень підготовки кадрів та дисципліни, нестача мотивації у частини кандидатів, зокрема серед молоді;
- підвищення частка жінок у тих сферах зайнятості, які вважалися чоловічими;
- викликом на ринку праці є психологічна втома, пов'язана з війною, що впливає на працездатність, емоційний стан та адаптацію працівників на новому місці.

Ринок праці в Україні в період війни, беззаперечно має безліч викликів, проте також він демонструє швидку адаптацію та отримує певні можливості для розвитку. Враховуючи це, доцільним є застосування SWOT-аналізу (рис. 5), який дає можливість визначити сильні та слабкі сторони, а також оцінити, якими є можливості для ринку праці та загрози, що можуть стати на заваді його відновлення та розвитку (*Провотар, Богельська, 2025*).

Рис. 5. SWOT-аналіз ринку праці України у час війни

Використані джерела

Провотар Н.І., Богельська О.І. Ринок праці України в час війни: регіональні аспекти та виклики. *Конструктивна географія та раціональне використання природних ресурсів*. 2025. Вип 6. №2. С. 39-49. DOI: <https://doi.org/10.17721/2786-4561.2025.6.2.-5/15>

Робоча сила в Україні: як війна впливає на її майбутнє? (2023). URL: <https://www.epravda.com.ua/columns/2023/06/8/700951/>

Відновлення ринку праці України в умовах війни: регіональні аспекти. (2024). URL: <https://niss.gov.ua/doslidzhennya/sotsialna-polityka/vidnovlennya-rynku-pratsi-v-ukrayini-v-umovakh-viyny-rehionalni>

Державна служба статистики України. URL: <https://www.ukrstat.gov.ua>

Державна служба зайнятості України. URL: <https://dcz.gov.ua>, <https://www.dcz.gov.ua/stat/statsurvey>

Інформаційно-обчислювальний центр Міністерства соціальної політики, сім'ї та єдності України. URL: <https://www.ioc.gov.ua/analytics/dashboard-vpo>

Текст лекції: МІГРАЦІЙНІ ПРОЦЕСИ У РЕГІОНАХ УКРАЇНИ В ЧАС ВІЙНИ

Переміщення є невід'ємною складовою життя людей. У 2000-х рр. міграційне скорочення населення України та міждержавне міграційне скорочення населення характеризувались нестійкими тенденціями (Проватар, Сторожик, 2024) (рис. 1).

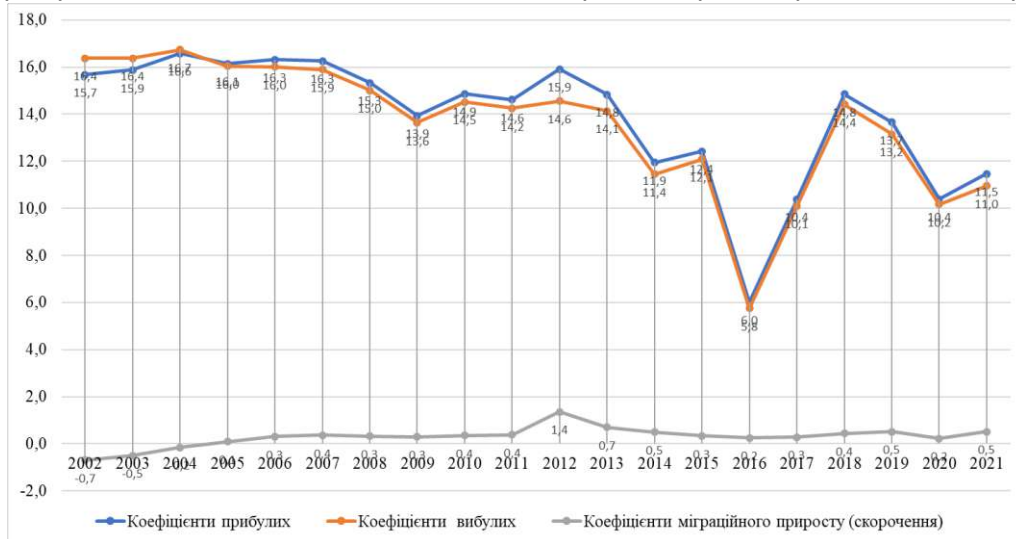

Рис. 1. Коефіцієнти міграційного руху населення України у 2000-х рр.
(джерело: Державна служба статистики)

У 2022 р. 7,9 млн людей покинули Україну, ще 5,9 млн є ВПО (Міжнародна організація з питань міграції ..., 2022). На той час розміщення українців у країнах Європи було таким: Польща (2,5 млн осіб), Німеччина (1 млн осіб), Чехія (476 тис. осіб), Італія (173 тис. осіб), Іспанія (164 тис. осіб), Британія (152 тис. осіб), Болгарія (148 тис. осіб), Франція (118 тис. осіб), Румунія (106 тис. осіб), Словаччина (105 тис. осіб). Впродовж наступних років кількість українців, які проживали в різних країнах Європи, змінювалася (рис. 2).

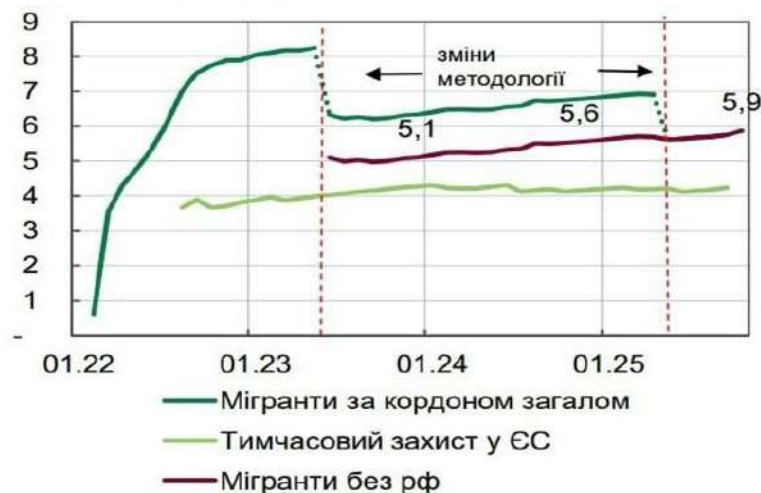

Рис. 2. Динаміка кількості зовнішніх мігрантів з України у 2022-2025 рр.
(джерело: Eurostat)

У вересні-грудні 2025 р. кількість мігрантів за межами України зростала через кілька причин: посилення атак на цивільну інфраструктуру, а також дозвіл на виїзд за кордон чоловікам 18-22 рр.

Кількість українців, які перебувають під тимчасовим захистом у Європейському Союзі у 2026 р. відображена на рис. 3.

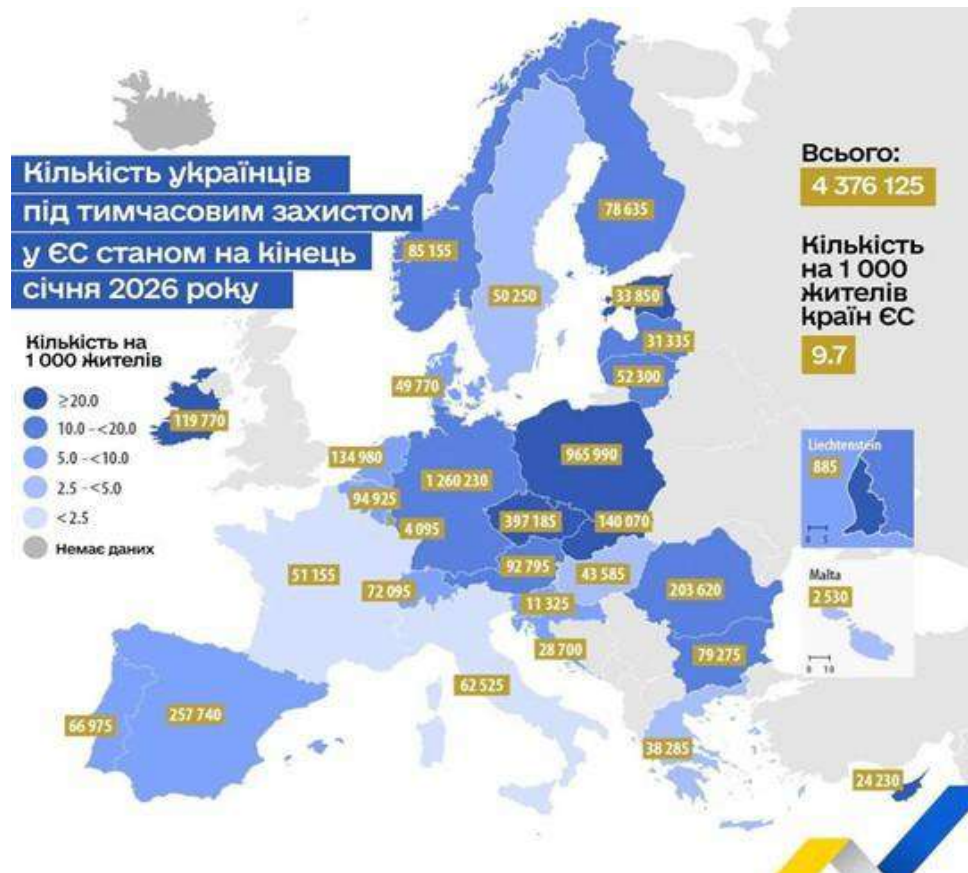

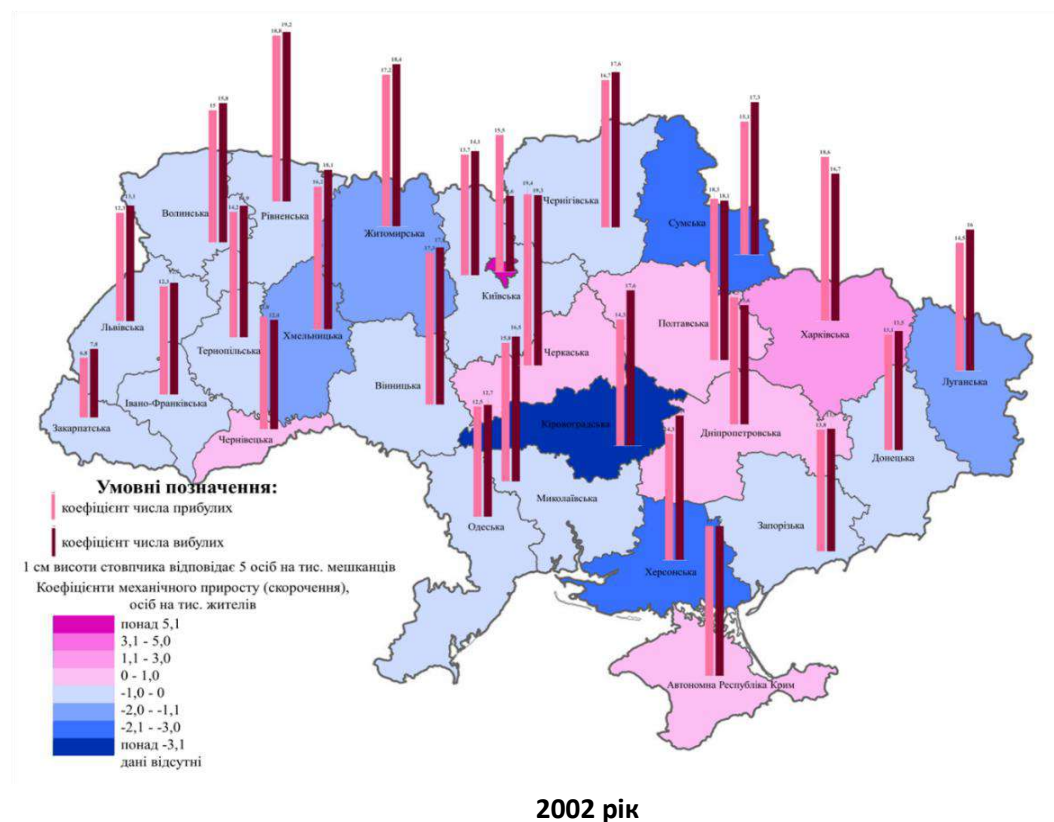
Рис. 3. Кількість українців у країнах Європейського Союзу, січень 2026 р.
(джерело: Eurostat)

Для прикладу розглянемо міграцію українців до Польщі. У 2025 р. у Польщі легально перебувало 1,51 млн іммігрантів з України, 964,4 тис. з яких отримали номер PESEL із присвоєним йому статусом «UKR», що є офіційним підтвердженням права на перебування на території країни та супутніх прав, які виникають з окремих положень спеціального Закону, зокрема, пов'язані з виконанням роботи в Польщі. Ще 482,6 тис. українців мали дозвіл на тимчасове проживання, а 57,7 тис. – на постійне проживання. 854,2 тис. українських іммігрантів були застрахованими в системі ZUS (державній установі, що забезпечує адміністрування соціальних внесків та виплат у Польщі: страхові внески, пенсії, виплати з непрацездатності, допомогу при хворобі та вагітності,

підтримку для людей, які втратили працездатність тощо). Частка працюючих іммігрантів з України серед усіх застрахованих у системі ZUS становила 5%, тоді як у 2015 р. цей показник був лише 0,5%, що демонструє суттєве зростання ролі українських працівників у польській економіці. Майже 20% всіх українських іммігрантів (295,5 тис. осіб) навчаються у польських дошкільних і шкільних закладах, а ще 47,5 тис. (3,1%) – у польських закладах вищої освіти.

39% українських іммігрантів становлять зайняті на роботі, що потребує низького чи середнього рівня кваліфікації. Другою за чисельністю групою з часткою 30% складають молоді іммігранти, які прибули з України недавно і працюють переважно у сфері послуг, зокрема, освітньому секторі. 16% іммігрантів не працюють (безробітні чи економічно неактивне населення), більшу частку серед них становлять жінки з періодом проживання в Польщі понад 4 роки. 15% припадає на молодих людей, переважно чоловіків, які проживають у Польщі понад чотири роки та зайняті у різних сферах діяльності, що свідчить про поступове закріплення частини мігрантів на польському ринку праці (Przybył, Prudło, 2025).

До 24 лютого 2022 р. міграційні рухи в Україні також були доволі інтенсивними. Групування регіонів України за показниками сальдо міграційного руху з урахуванням як внутрішніх, так і зовнішніх міграцій у 2002 та у 2021 рр., представлене на рис. 4 (Проватар, Сторожик, 2024).

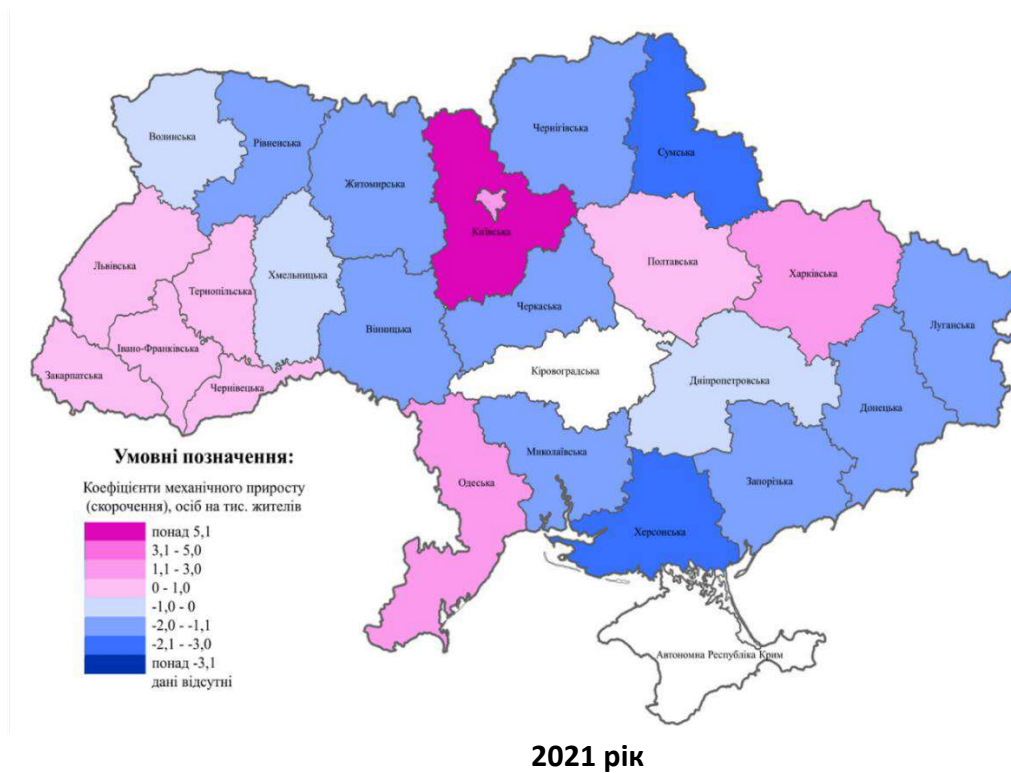

Рис. 4. Групування регіонів України за показниками сальдо міграційного руху у 2002 р. та у 2021 р. (джерело: Державна служба статистики)

Особливе місце в цьому контексті займає освітня міграція українців (рис. 5).

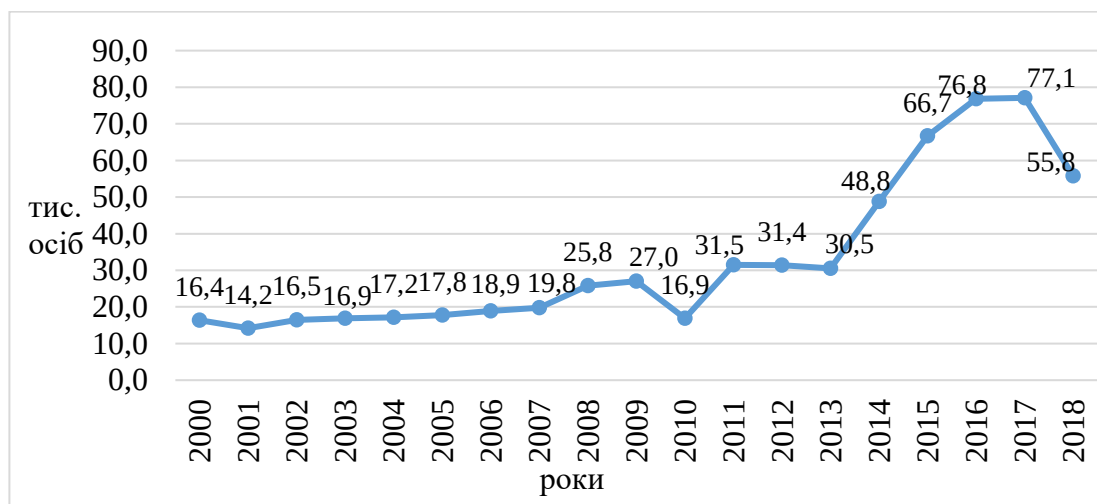

Рис. 5. Динаміка кількості українських студентів за кордоном у 2000-2018 рр., тис. осіб
(джерело: Inbound internationally ..., 2020)

Динаміка кількості українських студентів за кордоном є нестабільною. Так, у 2013 р. їх кількість складала 42,5 тис. осіб і почала суттєво зростати. У 2019 р. за кордоном

навчалися вже 77,1 тис. українців, але в період пандемії чисельність закордонного українського студентства суттєво скоротилась. У 2025 р. за кордоном навчалось до 68,2 тис. осіб., зокрема, найбільше молодих людей здобувало вищу освіту в університетах Польщі (26,9 тис. осіб), Німеччини (6,3), Чехії та Словаччини (3,2 та 2,9 відповідно).

Скільки українців повернеться додому після завершення війни? Відповіді на це складне питання немає. Результати багатьох соціологічних опитувань та аналітичні матеріали фахівців з міграцій підтверджують, що це буде залежати від багатьох чинників, насамперед:

- 1. Суттєво на це вплине тривалість війни.*

- 2. Багатьом не буде куди повертатись, тому люди, які втратили домівки, намагатимуться знайти роботу за кордоном, житло, при звичаїтис до мови й культури.*

- 3. Частина людей надихнеться способом життя, світоглядом, суспільним порядком країни перебування.*

- 4. В ряді країн Західної Європи зацікавлені в тому, щоб українці залишалися в якості трудових мігрантів.* В основі правового регулювання міграційних відносин в ЄС лежить принцип раціональності міграції, що визначається ступенем корисності для економічного зростання окремих країн і ЄС у цілому. Ефект від витрат на біженців для країн, що їх приймають, може спочатку бути інфляційним із-за попиту на житло, продовольство, окремі послуги, але коли біженці почнуть працювати, вони розширять виробничий потенціал економіки приймаючих країн.

Війна в Україні спричинила найшвидше та наймасштабніше вимушене переміщення людей у Європі з часів Другої світової війни. Це вплинуло не лише на демографічну ситуацію, ринок праці та економіку приймаючих держав, а й на соціокультурну динаміку європейських міст, особливо у сфері повсякденних практик, культурної взаємодії та формування нових міських ідентичностей, тобто на міську культуру. Одним із найбільш помітних проявів цього впливу стали міські культурні практики споживання, як важливий елемент культурної інтеграції та своєрідний «м'який» інструмент культурної дипломатії, що дозволяє українцям зберігати свою ідентичність, одночасно інтегруючись у нове середовище. Українська культура споживання за кордоном є багатогранним явищем, що поєднує збереження національних традицій та адаптацію до місцевих умов, а також включає формування нової ідентичності через споживання продуктів, послуг, медіа. Вона проявляється у поширенні українських товарів (сувенірів, вишиванок, продуктів харчування), створенні та поширенні українських культурних просторів (ресторанів, кафе, мистецьких галерей), а також у споживанні українських медіа та контенту (кінофільмів, музики, літератури) (Мезенцев, Провотар, 2025).

Використані джерела

Мезенцев К., Провотар Н. Вплив міграції українців на міську культуру європейських міст: практики споживання як форма культурної інтеграції. Львівська суспільна географія: виміри, виклики, контексти. Матеріали Міжнародної наукової конференції, Львів, 2025. С. 222-225.

Провотар Н., Сторожик Д. Просторові та часові аспекти демографічних і міграційних процесів у регіонах України. *Конструктивна географія та раціональне використання природних ресурсів*. 2024, Вип 5, №2, С. 19-27. DOI: <https://doi.org/10.17721/2786-4561.2024.5.2.-3/8>

Inbound internationally mobile students by country of origin. United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization, 2020. URL: <http://data.uis.unesco.org/#>

Przybył, C., Prudło, D. (2025), Integracja imigrantów z Ukrainy na tle planów dotyczących pobytu w Polsce, Polski Instytut Ekonomiczny, Warszawa. 2025. <https://skilky-skilky.info/wp-content/uploads/2026/04/Raport-PIE-Integracja-imigrantow-z-Ukrainy-na-tle-planow-dotyczacych-pobytu-w-Polsce.pdf>

Державна служба статистики України. URL: <https://www.ukrstat.gov.ua>

Міжнародної організації з питань міграції в Україні. 2022. URL: <https://dtm.iom.int/ukraine>

Текст лекції: ВИМУШЕНЕ ПЕРЕСЕЛЕННЯ В УКРАЇНІ В ЧАС ВІЙНИ

Вимушені переселення не є новим феноменом для України. Природні та техногенні катастрофи і раніше зумовлювали переміщення в межах країни. Аварія на Чорнобильській АЕС у 1986 р. зумовила на той час безпрецедентне за масштабами переселення. Але через радянську цензуру та ідеологію замовчування дослідження інтеграції вимушених переселенців у приймаючі громади були обмеженими. Дослідження вимушених переселень через руйнівні повені також мали переважно дискриптивний характер (*Provotar et al., 2025*).

Після 2014 р. кількість вимушено переселених осіб (ВПО) становила 1,5 млн, у 2025 р. їх кількість за оцінками Міжнародної організації з міграцій (МОМ) налічувала 3,7 млн осіб. За оцінками Інституту демографії та соціальних досліджень імені М. В. Птухи НАН України, на середину квітня 2022 р. чисельність тих, хто вимушено змінив місце проживання у межах України, становила 5,0-5,5 млн осіб, переважна частина з яких перебувала у західних областях (*Лібанова та ін., 2022*). За даними Інформаційно-обчислювального центру Міністерства соціальної політики, сім'ї та єдності України у 2025 р. офіційно було зареєстровано 4,6 млн ВПО, серед яких жінки складали 60% (*Інформаційно-обчислювальний центр ..., 2025*). Статеві-вікова структура ВПО 2023 р. відображена на рис. 1. Окрім цього повномасштабне вторгнення змусило покинути свої домівки 700 людей віком 100 і більше років.

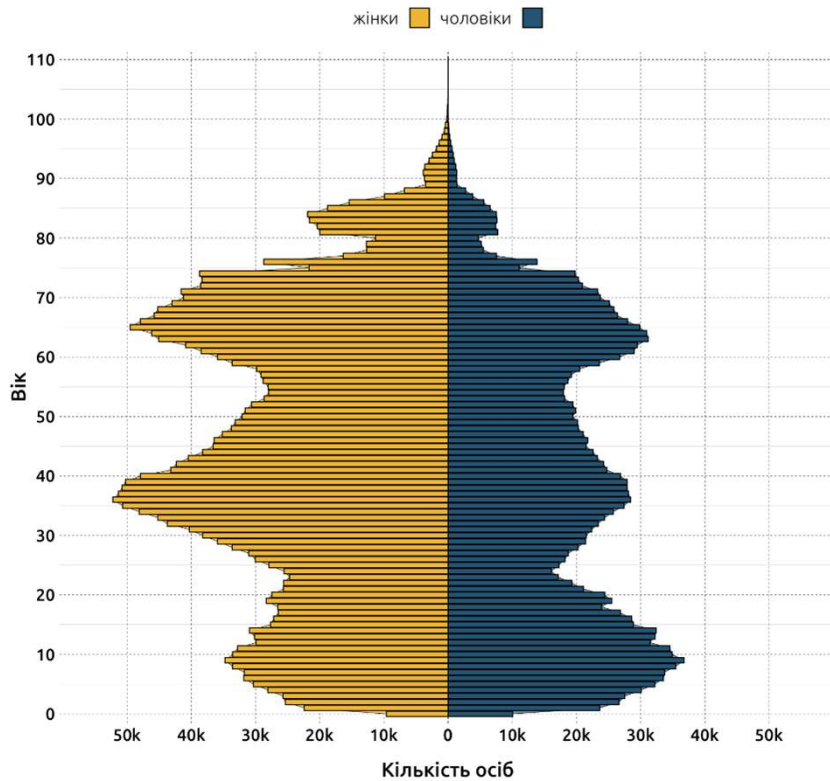

Рис. 1. Статеві-вікова структура ВПО України, 2023 р.
(джерело: Інформаційно-обчислювальний центр ..., 2025)

Серед ВПО у 2025 р. було 5445 багатодітних сімей. 19,9% ВПО склали діти до 18 років. Найбільше дітей прийняли Дніпропетровська, Харківська області та місто Київ. Працездатне населення становило 39,7% від загальної кількості ВПО, серед якого безробітними були понад 113 тис. осіб (6,2%). Понад чверть ВПО складають пенсіонери. Найбільша їхня кількість зосереджена у Донецькій, Дніпропетровській та Харківській областях, де в сукупності проживає 41,8% загальної кількості пенсіонерів, що були змушені покинути свої домівки внаслідок війни (Міністерства соціальної політики ..., 2025).

Облік ВПО в Україні з березня 2022 р. проводиться органами місцевого самоврядування через механізм їхньої реєстрації у територіальних громадах, куди вони прибувають. Ці дані доповнюються періодичними оцінками кількості фактично проживаючих людей (насамперед, у межах міських агломерацій) операторами мобільного зв'язку. МОМ в Україні регулярно проводить моніторинг та здійснює базові оцінювання (раунди) кількості і розміщення ВПО у територіальних громадах, які їх приймають, методом телефонного експрес-опитування населення. Перше базове оцінювання (раунд 1) було проведено на території шести адміністративних районів Закарпатської області у квітні 2022 р., на кінець 2025 р. МОМ проведено 40 раундів.

На початку війни найбільша кількість ВПО виїхали з Києва та Київської області, Харкова та Харківської області, Донецької області. Найбільша кількість ВПО проживали у Львівській, Київській, Полтавській і Закарпатській областях та м. Києві.

На рис. 1 та рис. 2 відображена територіальна диференціація ВПО у відсотках до чисельності населення приймаючих регіонів (Проватар, Богельська, 2025).

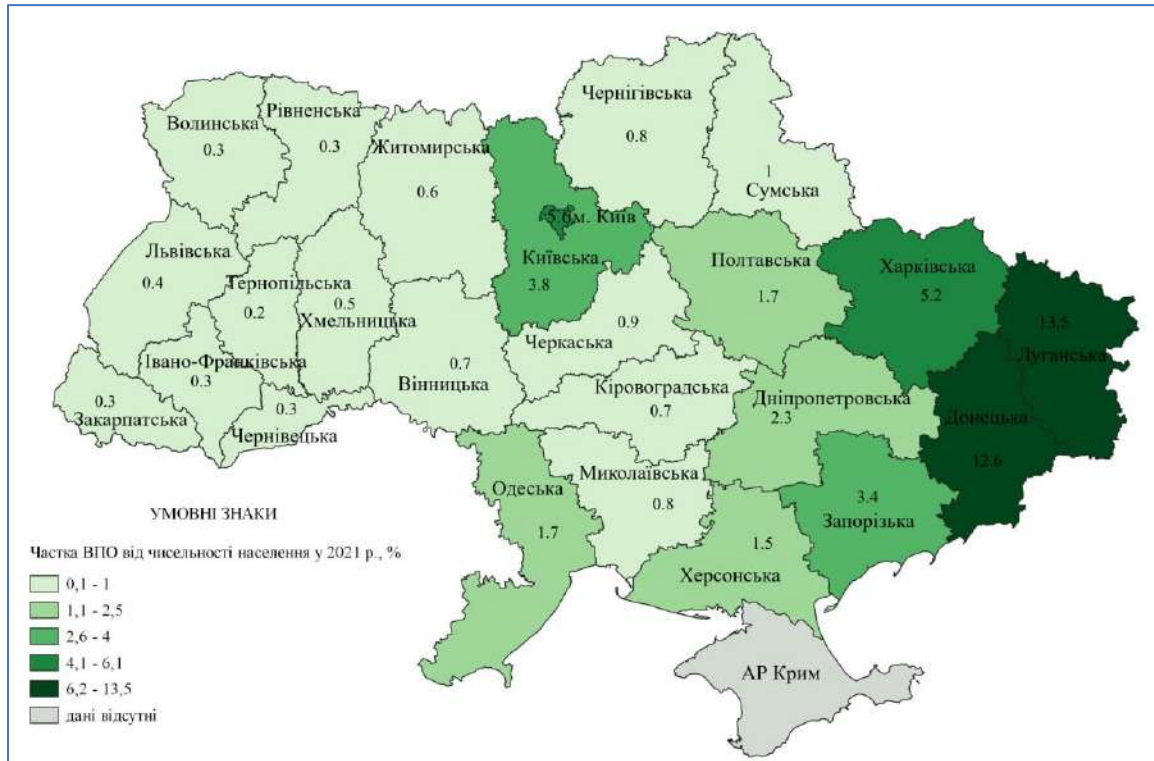

Рис. 1. Частка ВПО до чисельності населення приймаючих регіонів України у 2021 р.
(складено за даними МОМ, 2025)

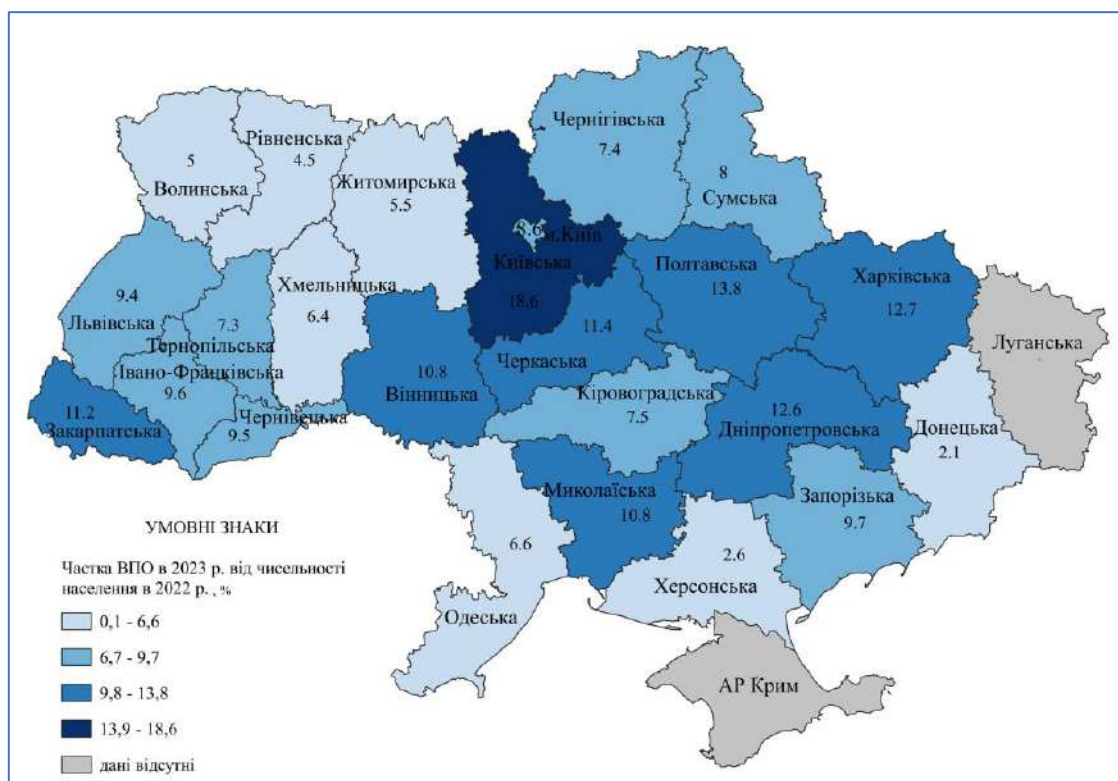

Рис. 2. Частка ВПО до чисельності населення приймаючих регіонів України у 2023 р.
(складено за даними МОМ, 2025)

До 10% домогосподарств ВПО є вимушеними переселенцями вже вдруге з 2014 р. За даними Cedos частки ВПО до 24 лютого 2022 р. ряді міст України були такими: Северодонецьк – 44%, Маріуполь – 20%, Ізюм – 13%, Буча – 11%, Ірпінь – 9%, Бердянськ – 8%, Київ – 5,5%.

Адаптація ВПО до нових реалій життя в регіонах України відбувається по-різному і суттєво залежить від віку, статі, етнічної приналежності, регіону/місця походження, соціально-економічного статусу, рівня доходів, інвалідності, а також особистісних людських якостей та індивідуальних особливостей людини, як-то толерантність, вміння пристосовуватись до нових умов тощо. Важливою є й інша сторона, а саме, готовність і бажання громади до інтеграції ВПО. Найбільшою мірою це проявляється через інформаційний простір, зокрема, соціальні мережі, міжособистісну комунікацію, інформування про програми економічної, соціальної, культурної, освітньої, медичної, правової та іншої підтримки ВПО на етапі адаптації та у період інтеграції до громади.

Очікувано, що чим довше триватиме війна, тим більша частка ВПО залишиться у територіальних громадах свого поточного проживання або виїде за кордон, враховуючи економічну підтримку та можливості, які надають біженцям з України різні держави світу. На шляху до успішної інтеграції можуть виникати регіональні

стереотипи, стигматизація, неприйняття певних культурних особливостей чи традицій інших регіонів.

Патерн просторового розподілу ВПО вказує на те, що найбільше вони тяжіють до регіонів, де роль регіонального центру виконує один з п'яти метрополісів України – Київ, Харків, Одеса, Дніпро та Львів, що є потужними соціально-економічними центрами та флагманами екостичної системи країни (Гаврилюк, 2024). Вимушені переселення в Україні стали новим урбаністичним феноменом, із значною концентрацією ВПО у великих містах (Мезенцев, 2020; Мезенцев, Кузнєцова, 2022). На рівні міст сформувалася специфічна мікрогеографія переселення – переважне розміщення місць компактного проживання вимушених переселенців на периферії міст, натомість вищою зосередженістю ВПО в цілому у районах міст з вищим рівнем комфортності проживання (Мезенцев, 2020; Гаврилюк, 2024).

Інтеграція ВПО до територіальних громад в регіонах України зосереджуються на кількох аспектах – економічних, соціальних та планувальних. Економічні аспекти стосуються навчання новим професіям, на які є попит в громаді, грантовій підтримці відкриття нових бізнесів, релокації малого бізнесу тощо, соціальні – на питаннях соціальної допомоги, фізичної та економічної доступності послуг, психологічній допомозі, залученні до проведення різноманітних культурних, спортивних заходів, створення платформ для комунікації тощо. Планувальні аспекти стосуються залучення ВПО до процесу прийняття рішень у громаді, запровадження міні-грантів на реалізацію спільних ініціатив тактичного урбанізму ВПО і місцевих мешканців (наприклад, облаштування скверу чи прогулянкової доріжки вздовж річки) тощо. Останнє можливе шляхом доступу всіх груп мешканців міста до прийняття рішень щодо створення або оновлення публічних просторів через бюджети участі. Аналіз різних аспектів інтеграції підтвердив, що її ефективність залежить від можливості поєднання зусиль органів місцевого самоврядування, державної влади та інститутів громадянського суспільства (Мінакова, 2023). Важливою є безпосередня участь ВПО у розробці програм їхньої різноаспектної інтеграції, щоб розуміти загальну «мапу щастя-болі» ВПО у кожній конкретній громаді (Гаврилюк, 2024). Ідентифікатором інтегрованості ВПО у громаду є активний інтерес до її життя, участь у її розвитку та вирішенні проблем місцевого значення (Мінакова, 2023).

В умовах масштабних викликів, пов'язаних із внутрішнім переміщенням населення, в Україні реалізуються важливі заходи підтримки, що спрямовані на допомогу ВПО – від фінансових виплат і компенсацій до різних форм матеріальної чи соціальної допомоги. Так, у напрямку компенсації за пошкоджене або знищене житло діє державна програма «ЄВідновлення». Реалізуються кредитно-інвестиційні програми «ЄОселя» та «Власний дім», а також кредитна програма від Державного

фонду сприяння молодіжному житловому будівництву для ВПО у співпраці з KfW/СЕВ (БРРЄ). Діє програма «Прихисток», що передбачає грошову компенсацію власникам житла, які безоплатно розміщують у себе ВПО, окрім цього запроваджено новий інструмент державної підтримки для окремих категорій ВПО – житлові ваучери номіналом 2 млн гривень.

Для забезпечення соціальної підтримки ВПО з числа незахищених груп населення та стимулювання до працевлаштування осіб працездатного віку з числа ВПО надається допомога на проживання ВПО. В межах підтримки економічної самостійності зокрема реалізується державна допомога у формі гранту на створення або розвиток власного бізнесу.

В умовах сучасних викликів війни та її наслідків особливо актуальною є всебічна підтримка сімей з дітьми та забезпечення належних умов для розвитку й добробуту кожної дитини. Так, в Україні діє програма «Муніципальна няня» – послуга догляду за дитиною до досягнення 3-річного віку (або 6-річного віку у визначених випадках), що надається для підтримки батьків чи опікунів дитини. Окрім цього діти з числа ВПО мають право на безоплатне харчування в закладах дошкільної, загальноосвітньої та професійно-технічної освіти незалежно від форми власності чи підпорядкування.

У сфері освіти особливого значення набуває підтримка внутрішньо переміщених осіб, для яких реалізуються спеціальні програми, спрямовані на забезпечення рівного доступу до освітніх послуг і створення належних умов для навчання та інтеграції в нове середовище. ВПО можуть бути зараховані на навчання за спрощеною процедурою на бюджетні місця в межах спеціальної квоти-2. Також, студенти-ВПО, які навчаються за державним замовленням за денною формою навчання в закладах вищої освіти або за денною чи заочною формою в закладах фахової передвищої освіти можуть отримувати соціальну стипендію (*Перелік програм підтримки для ВПО, 2026*).

Проблеми інтеграції ВПО у соціально-економічне життя регіону приймаючих територіальних громад пов'язані із релокацією підприємств. Однак, релокація підприємств може вирішити проблему лише частково. Не всі території є достатньо придатними для розміщення великих підприємств оборонної сфери чи машинобудування, тому акцентувалася увага на необхідності інтенсивного житлового будівництва і прискореного розвитку соціальної інфраструктури, але, насамперед, через призму аналізу суспільних настроїв (*Лібанова та ін., 2022*).

Культурна та соціальна різноманітність регіону, як чинник, зумовлює рівень толерантності, що забезпечує відкритість та прийняття ВПО з різних регіонів України (*Остра та ін., 2023*). Тому можливості адаптації та інтеграції ВПО значною мірою залежать від особливостей ментального простору приймаючих громад.

Успішність адаптації залежить не тільки від матеріальної підтримки, але й від інформаційної, зокрема через локальні соціальні мережі та повсякденну взаємодію з місцевими громадами. Місцеві ЗМІ, соціальні мережі територіальних громад, вуличне мистецтво можуть стати інструментами просування позитивного образу ВПО, якщо публікуватимуть історії про їх внесок в економіку та культурне життя громади, привнесені ними культурні традиції. Як позитивний приклад відображення проблем вимушених переселенців, можна навести мурали, присвячені вимушеним переселенцям, або інціювання ВПО нових публічних просторів у приймаючих містах (*Garcia-Ferrari et al., 2024*). У західних регіонах України позитивний ефект має залучення вимушених переселенців громадськими та волонтерськими організаціями до творчих занять з малювання, рукоділля чи музичної терапії для розширення кола соціальних контактів і зміцнення почуття приналежності до громади (*Кузьмін, Стрижак, 2024*).

Жінки-ВПО швидше і глибше інтегруються в приймаючі міські громади, ніж чоловіки (*Havryliuk, 2022*). Рівень освіти суттєво не впливає на рівень залучення, рівень добробуту також не є індикатором інтеграції до приймаючої громади.

Зі збільшенням часу, коли довелося виїхати з рідного місця, залучення ВПО у життя громади зростає. Прагнення бути залученим у життя приймаючої громади як індикатор інтеграції не має тісного зв'язку із задоволенням потреб у житлі, а от вирішення потреб з роботою є важливою передумовою інтеграції. При цьому слід враховувати, що ВПО в Україні не є одноманітною групою, а різняться за потребами у роботі і відповідно готовністю інтегруватися (*Лібанова та ін., 2022*). Є ті, хто зберегли попереднє місце роботи і мають намір повернутися додому, а отже не збираються інтегруватися до громади. Інша категорія – ті, хто націлені на виїзд за кордон і так само розглядають приймаючу громаду лише як транзитне місце. Натомість ті, хто втратили житло і бачать перспективи вирішення проблеми житла зацікавлені у постійному працевлаштуванні та подальшій інтеграції у громаду. Тобто у кожній територіальній громаді проблеми працевлаштування можуть бути різними (*Лібанова та ін., 2022*).

Існують кілька наративів щодо бачення ВПО перспектив (не)повернення до своїх рідних міст, що окуповані (*Мезенцев, Мезенцев, 2022*): вони не мають наміру повертатися до міста, бо не бачать перспектив змін; не мають наміру повертатися до міста через відчуття небезпеки; мають намір повернутися до міста, але лише для того, щоб відновити справедливість/законність; намір повернутися, але не в місто, а саме додому, що часто є умовним (якби це було можливо – повернутися в дім, який би був таким як і до війни, чи «якби дім можна було взяти з собою»). На інтеграцію ВПО до приймаючих громад впливає й ситуація у їхніх домашніх громадах з точки зору коротко- і довгострокових перспектив – вони повертатимуться до місць свого постійного проживання за умови збереження або незначних пошкоджень своїх

домівок, натомість руйнування житла буде нездоланною перешкодою повернення (Лібанова та ін., 2022).

Використані джерела

Гаврилюк О. Соціально-економічні виклики інтеграції та просторового розподілу внутрішньо переміщених осіб унаслідок війни. *Демографія та соціальна економіка*. 2024, № 1 (55). С. 114–132. DOI: <https://doi.org/10.15407/dse2024.01.114>

Кузьмін В., Стрижак Г. Соціальні наслідки російсько-української війни: адаптація внутрішньо переміщених осіб в українському суспільстві. *Соціополіс: Журнал соціальних та політичних наук*, 2024, № 1. С. 30–37. URL: <https://sociopolis.in.ua/index.php/journal/issue/view/1>

Лібанова Е., Позняк О., Цимбал О. Масштаби та наслідки вимушеної міграції населення України внаслідок збройної агресії Російської Федерації. *Демографія та соціальна економіка*, 2022, Т.48, № 2. С. 37–57. DOI: <https://doi.org/10.15407/dse2022.02.037>

Мезенцев К. Внутрішньо переміщені особи у містах: мікрогеографія вимушеного переселення. *Регіон-2020: стратегія оптимального розвитку*. Харків, 2020. С. 19–21.

Мінакова Є.В. Інституційна спроможність органів місцевого самоврядування щодо інтеграції внутрішньо переміщених осіб у приймаючій громаді: правові та практичні аспекти. *Наукові інновації та передові технології*, 2023, № 12(26). С. 245–255]. DOI: [https://doi.org/10.52058/2786-5274-2023-12\(26\)-245-255](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2023-12(26)-245-255)

Остра В.А., Яворська В.В., Куделіна С.Б. Просторові особливості та суспільно-економічні проблеми вимушеного внутрішнього переміщення населення в Одеській області. *Вісник ОНУ. Географічні та геологічні науки*, 2023, Т. 28, Вип. 2(43). С. 66–78]. DOI: [https://doi.org/10.18524/2303-9914.2023.2\(43\).292732](https://doi.org/10.18524/2303-9914.2023.2(43).292732)

Провотар Н.І., Богельська О.І. Ринок праці України в час війни: регіональні аспекти та виклики. *Конструктивна географія та раціональне використання природних ресурсів*. 2025. Вип 6. №2. С. 39–49. DOI: <https://doi.org/10.17721/2786-4561.2025.6.2.-5/15>

Garcia Ferrari, M. S., Mezentsev, K., Provotar, N., Iliadi, M., Kartalou, N.-S. (2024). Displaced Public Spaces in Ukrainian Cities: Increasing Diversity and Inclusion in Urban Reconstruction through Temporary Occupation. *ZARCH: Journal of Interdisciplinary Studies in Architecture and Urbanism*, 22, 76–89. https://doi.org/10.26754/ojs_zarch/zarch.2024229877

Havryliuk, O. (2022). Spaces of Internal Displacement: Understanding the Hidden Urban Geographies of Armed Conflict in Ukraine. *Moravian Geographical Reports*, 30(1), 2–21. DOI: <https://doi.org/10.2478/mgr-2022-0001>

Mezentsev, K., Mezentsev, O. (2022). War and the City: Lessons from Urbicide in Ukraine. *Czasopismo Geograficzne*, 93(3), 495–521. DOI: <https://doi.org/10.12657/czageo-93-20>

Provotar, N., Shchuka, H., Mezentsev, K. (2025). Temporariness vs. Integration of Internally Displaced Persons under Uncertainty: The Case of Border Territorial Communities in Zakarpattia. *Visnyk of V.N. Karazin Kharkiv National University, series «Geology. Geography. Ecology»*, Vol. 63, 349–365. DOI: <https://doi.org/10.26565/2410-7360-2025-63-26>

Державна служба статистики України. URL: <https://www.ukrstat.gov.ua>

Інформаційно-обчислювальний центр Міністерства соціальної політики, сім'ї та єдності України. URL: <https://www.ioc.gov.ua/analytics/dashboard-vpo>

Міністерства соціальної політики, сім'ї та єдності України. 2025. URL: <https://www.ioc.gov.ua/analytics/dashboard-vpo>

Міжнародної організації з питань міграції в Україні. URL: <https://dtm.iom.int/ukraine>

Семінарські заняття 4-5
Ринок праці та міграції населення України

1. Внутрішньо переміщені особи в Україні у 2014-2026 рр.: суспільно-географічні аспекти проблеми
2. Біженці з України у 2022-2026 рр.: географія та адаптація до нових умов і виклики для розвитку України
3. Освітні міграції молоді в Україні: чинники, географія, виклики
4. Ринок праці України в умовах війни

Творче індивідуальне завдання 3.

Складіть кросворд, використовуючи терміни (*до 30% не більше*) та власні назви регіонів і населених пунктів в Україні за темою «Демографічна ситуація, міське та сільське розселення в Україні. Міграції населення України. Трудові ресурси та ринок праці в Україні. Національний склад населення України. Українська діаспора». Робота виконується групами студентів по 2 особи (за бажанням індивідуально).

Рекомендовані джерела

Гаврилюк О. Соціально-економічні виклики інтеграції та просторового розподілу внутрішньо переміщених осіб унаслідок війни. *Демографія та соціальна економіка*. 2024, № 1 (55). С. 114–132. DOI: <https://doi.org/10.15407/dse2024.01.114>

Джаман В. О., Джаман Я.В. Просторовий прояв міграційних потоків внутрішньо переміщених осіб в Україні. *Український географічний журнал*, 2024, № 4. С. 55–63. DOI: <https://doi.org/10.15407/ugz2024.04.055>

Лібанова Е., Позняк О., Цимбал О. Масштаби та наслідки вимушеної міграції населення України внаслідок збройної агресії Російської Федерації. *Демографія та соціальна економіка*, 2022, Т.48, № 2. С. 37–57. DOI: <https://doi.org/10.15407/dse2022.02.037>

Майданік І.П. Темпоральні характеристики зовнішньої трудової міграції в Україні. Київ, 2020. 255 с.

Мезенцев К., Провотар Н. Вплив міграції українців на міську культуру європейських міст: практики споживання як форма культурної інтеграції. Львівська суспільна географія: виміри, виклики, контексти. Матеріали Міжнародної наукової конференції, Львів, 2025. С. 222-225.

Мезенцев К., Провотар Н., Паренюк В. Економічні фактори регіональної диференціації безробіття та міграційних намірів молоді в Україні. *Вісник Київського національного*

університету імені Тараса Шевченка. *Географія*. 2020. Вип. 1-2 (76-77). С. 16-23. DOI: <http://doi.org/10.17721/1728-2721.2020.76-77.2>

Провотар Н.І., Богельська О.І. Ринок праці України в час війни: регіональні аспекти та виклики. *Конструктивна географія та раціональне використання природних ресурсів*. 2025. Вип 6. №2. С. 39-49. DOI: <https://doi.org/10.17721/2786-4561.2025.6.2.-5/15>

Провотар Н., Сторожик Д. Просторові та часові аспекти демографічних і міграційних процесів у регіонах України. *Конструктивна географія та раціональне використання природних ресурсів*. 2024, Вип 5, №2, С. 19-27. DOI: <https://doi.org/10.17721/2786-4561.2024.5.2.-3/8>

Havryliuk, O. (2022). Spaces of Internal Displacement: Understanding the Hidden Urban Geographies of Armed Conflict in Ukraine. *Moravian Geographical Reports*, 30(1), 2–21. DOI: <https://doi.org/10.2478/mgr-2022-0001>

Mezentsev, K., Mezentsev, O. (2022). War and the City: Lessons from Urbicide in Ukraine. *Czasopismo Geograficzne*, 93(3), 495–521. DOI: <https://doi.org/10.12657/czageo-93-20>

Parenjuk V., Provotar N., Mezentsev K. (2021). Youth migration in Ukraine: regional dimension. *Visnyk of V.N. Karazin Kharkiv National University, series «Geology. Geography. Ecology»*, Vol.54. pp. 240-253. DOI: <https://doi.org/10.26565/2410-7360-2021-54-18>

Provotar, N., Shchuka, H., Mezentsev, K. (2025). Temporariness vs. Integration of Internally Displaced Persons under Uncertainty: The Case of Border Territorial Communities in Zakarpattia. *Visnyk of V.N. Karazin Kharkiv National University, series «Geology. Geography. Ecology»*, Vol. 63, 349-365. DOI: <https://doi.org/10.26565/2410-7360-2025-63-26>

Державна служба зайнятості України. URL: <https://dcz.gov.ua>

Інформаційно-обчислювальний центр Міністерства соціальної політики, сім'ї та єдності України. URL: <https://www.ioc.gov.ua/analytics/dashboard-vpo>

Міжнародної організації з питань міграції в Україні. URL: <https://dtm.iom.int/ukraine>

Тема 4. ГЕОГРАФІЯ ГАЛУЗЕЙ СФЕРИ ПОСЛУГ УКРАЇНИ

Сфера послуг в Україні: галузева структура. Чинники та особливості розвитку і розміщення галузей сфери послуг.

Географія культурно-освітнього обслуговування в Україні. Регіональні відміни та особливості відвідуваності закладів культури. Культурна спадщина України в час війни.

Регіональні відміни та особливості розміщення закладів вищої освіти в Україні. Осередки концентрації студентства в Україні: історичний аспект. Географія наукового обслуговування в Україні. Регіональні наукові центри НАН України. Інноваційні центри. ІТ-кластери в Україні. Освітні заклади в час війни.

Географія медико-оздоровчого обслуговування в Україні. Чинники та особливості розміщення закладів охорони здоров'я. Розміщення закладів санаторно-курортного господарства України. Розміщення спортивно-оздоровчих центрів. Медичні заклади України в час війни.

Торговельне обслуговування в Україні. Торговельно-розважальні центри.

Географія послуг зв'язку в Україні. Географія телекомунікаційних послуг в Україні.

Географія фінансово-кредитного обслуговування в Україні. Розміщення фінансово-кредитної інфраструктури. Географія страхових послуг в Україні.

Географія туристичних ресурсів та туристичного обслуговування в Україні. Географія готельного господарства. Туристичні регіони і центри України. Чинники та особливості розвитку зеленого туризму в Україні.

Географія транспортного обслуговування в Україні. Напрями і структура пасажиро- та вантажоперевезень в Україні. Міжнародні транспортні коридори. Географія послуг залізничного транспорту. Географія послуг автомобільного транспорту. Географія послуг морського транспорту. Географія послуг річкового транспорту. Географія послуг повітряного транспорту. Міський транспорт в Україні. Транспорт України в час війни.

Текст лекції: **КУЛЬТУРНА СПАДЩИНА УКРАЇНИ В ЧАС ВІЙНИ**

За даними Міністерства культури України станом на початок 2026 р. було пошкоджено понад 1685 об'єктів культурної спадщини, зокрема, 155 об'єктів національного значення. Повністю зруйновано 45 пам'яток культурної спадщини (*Міністерство культури України, 2026*). Також постраждало понад 2,4 тис. об'єктів культурної інфраструктури, з яких 436 (18,6 %) повністю зруйновано. Рада Європи та інші міжнародні організації розглядають масові руйнування спадщини як потенційне порушення міжнародного гуманітарного права, зокрема, Гаазької конвенції 1954 р. про захист культурної власності під час війни.

Пошкодження було зафіксовано у 18 областях і в м. Києві. Найбільше об'єктів було пошкоджено у Харківській, Херсонській, Донецькій та Одеській, Київській областях та м. Києві (*Міністерство культури України, 2026*). В цих регіонах прямий вплив бойових дій і руйнувань на історичну тканину міст, пам'ятку архітектури та громадські й релігійні центри проявився найбільшою мірою.

Найчисельнішою групою пошкоджених чи зруйнованих закладів культури є клубні заклади (понад 1200 об'єктів), бібліотеки (понад 950), заклади мистецької освіти – понад 190; музеї та галереї (137), театри, кінотеатри та філармонії (50), парки, зоопарки, заповідники (15) (*Міністерство культури України, 2026*). Руйнувань зазнали 399 релігійних споруд (*Прямі збитки інфраструктури ..., 2025*). UNESCO оцінює економічні втрати в культурі та туризмі приблизно в 2,41 млрд \$, з них майже 650 млн \$ в секторі туризму.

6 липня 2023 р. у м. Львів зазнав руйнувань комплекс із 17 житлових будинків, який має статус пам'ятки архітектури місцевого значення і розташований в історичному ареалі міста в буферній зоні об'єкту Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО «Львів – Ансамбль історичного центру» (рис. 1). Будинки житлового комплексу для викладачів Львівської політехніки 1930 рр. занесені до Державного реєстру нерухомих пам'яток України (Провотар, Єркеєва, 2023).

Рис. 1. Пошкодження пам'ятки архітектури місцевого значення в в буферній зоні об'єкту Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО «Львів – Ансамбль історичного центру», 2023 р. (Джерело: <https://www.ukrinform.ua/rubric-culture/4091892-poskodzeni-17-pamatok-u-bufernij-zoni-unesko-ogolosili-pidozru-komanduvannu-cf-rf-za-udar-kalibrami-po-lvovu.html>)

23 липня 2023 р. в результаті обстрілів в історичному центрі Одеси постраждали 29 пам'яток архітектури (рис. 2), в т. ч. в межах об'єкту Всесвітньої спадщини «Історичний центр Одеси» та його буферної зони (Провотар, Єркеєва, 2023).

Рис. 2. Пошкодження пам'яток архітектури в межах об'єкту Всесвітньої спадщини «Історичний центр Одеси» та його буферної зони, 2023 р. (Джерело: <https://suspilne.media/odesa/534651-rujnuvanna-kolosalni-cerez-rosijsku-ataku-v-odesi-zrujnovano-svato-preobrazenskij-sobor/>)

Знищення культурної спадщини призводить до фізичного та символічного розділення міського простору, адже формує певні порожні місця, прогалини у

матеріальному та історичному ландшафтах міста. У цьому форматі, урбіцид можна визначити як руйнування ідеологічних та моральних складових міського життя (*Pietrostefani, Holman, 2020*).

Використані джерела

Міністерство культури України. 2026. URL: <https://mincult.gov.ua/news/1685-pamyatok-kulturnoyi-spadshhyny-ta-2483-obyekty-kulturnoyi-infrastruktury-postrazhdaly-v-ukrayini-cherez-rosij>

Провотар Н., Єркеєва А. Минуле в сучасному місті: виклики та перспективи збереження культурної спадщини Києва. *Економічна та соціальна географія*. 2023, Вип. 89, С.62-73. DOI: <https://doi.org/10.17721/2413-7154/2023.89.62-73>

Прямі збитки інфраструктури України внаслідок повномасштабного вторгнення росії. Київська школа економіки. 2025. URL: <https://kse.ua/ua/about-the-school/news/pryami-zbitki-infrastrukturi-ukrayini-cherez-viynu-zrosli-do-170-mlrd-otsinka-kse-institute-standom-na-listopad-2024-roku/>

Pietrostefani E., Holman N. (2020). The politics of conservation planning: A comparative study of urban heritage making in the Global North and the Global South. *Progress in planning*. 58 p. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.progress.2020.100505>

Текст лекції: ЗАКЛАДИ ОСВІТИ УКРАЇНИ В ЧАС ВІЙНИ

Повномасштабна військова агресія російської федерації, розпочата у 2022 р., спричинила глибокі структурні зміни та безпрецедентні виклики для національної системи освіти України на всіх рівнях. Війна порушила стабільність освітнього процесу, обмежила доступ до очного навчання, погіршила якість освіти та призвела до значних соціальних і економічних втрат (*Запотоцький та ін., 2025*). За оцінками ЮНЕСКО, на це впливають тривалі фактори: постійні ризики для життя і здоров'я здобувачів освіти; зруйновані або пошкоджені будівлі закладів освіти; перерваний навчальний процес; зниження мотивації до навчання та погіршення психічного стану учнів та студентів; людські втрати серед учнів, студентів і педагогів; відтік за кордон кваліфікованих працівників та дефіцит кадрів у закладах освіти.

Вища освіта в Україні вимушена постійно адаптуватись до нових викликів та враховувати безпекову ситуацію. Станом на кінець 2025 р. в Україні постраждало понад 4,3 тис. закладів освіти, 399 з яких повністю зруйновані (*Освіта під загрозою, 2025*). Найбільші втрати припали на заклади середньої освіти – майже половина від усіх пошкоджених установ. Близько 30% зруйнованих об'єктів становлять дошкільні заклади, а ще понад 16% – це заклади вищої освіти, науково-дослідні інститути та професійно-технічні училища. У 2024-2025 навчальному році близько 741 тис. дітей шкільного віку (близько 20% усіх учнів) навчалися у змішаному форматі, поєднуючи онлайн та офлайн заняття переважно через відсутність безпечних укриттів у

школах. Ще понад 443 тис. дітей (близько 12%) вимушено навчаються виключно дистанційно, оскільки їхні навчальні заклади розташовані в зонах підвищеної небезпеки або на тимчасово окупованих територіях. 355 тис. українських школярів перебувають за кордоном і продовжують навчання за українськими освітніми програмами, а 228 тис. дітей є внутрішньо переміщеними особами (*Освіта під загрозою, 2025*).

Найбільших втрат зазнали східні, північно-східні та південні регіони, які безпосередньо перебувають у зоні бойових дій. За масштабами руйнувань найбільше постраждала Донецька область, де пошкоджено понад 800 навчальних закладів, з яких понад 160 знищено повністю. Значних втрат також зазнали Луганська, Херсонська, Миколаївська, Запорізька області. Аналіз втрат в освітній сфері виявляє чітко окреслену просторову закономірність: східні та південні області України зазнали наймасштабніших фізичних руйнувань, центральні регіони – економічних і демографічних втрат, західні регіони – функціонального перенавантаження через переміщення освітніх установ (*Запотоцький та ін., 2025*).

Університети є не лише центрами освіти населення, а відіграють значно більшу суспільну роль у містах і регіонах, де вони знаходяться. З часу заснування перших університетів вони впливали на політичне, соціально-економічне, культурне та громадське життя, ставали центрами поширення інновацій, створювали робочі місця для містян, впливали на формування міської культури через особливі практики повсякдення, долучалися до розробки стратегій та прийняття управлінських рішень щодо розвитку міст і регіонів (*Мезенцев, Провотор, 2025*).

В час війни з Донецької, Луганської та Херсонської областей було евакуйовано всі заклади вищої освіти до Дніпра, Полтави, Івано-Франківська, Одеси, Кропивницького, Луцька, Кривого Рогу, Черкас, Миколаєва, Запоріжжя, Києва та Рівного.

З початком військових дій у 2022 р., щодо вищої освіти зареєстровано понад 130 пошкоджених університетів, два заклади вищої освіти зруйновано повністю у Донецькій області і по одному у Херсонській та Дніпропетровській областях (*Освіта під загрозою, 2025*). Найбільшу кількість закладів вищої освіти пошкоджено у Харківській області (33 заклади), а також у Києві (15), Дніпропетровській та Одеській областях (по 14), Херсонській (11) області.

Зруйновані університети є не лише втраченою інфраструктурою міст, а й втраченими можливостями для молоді здобувати якісну освіту в Україні, тому вони оперативнo адаптуються до умов війни і продовжують роботу в різних форматах ведення освітнього процесу. Водночас, університети є ключовими міськими інституціями, що активно впливають на розвиток міст. Наразі вплив університетів на розвиток міст є багатограним і проявляється в економіці міста, демографічних

процесах, просторовому його розвитку, формуванні згуртованої громади. Визначальною є роль університетів у вирішенні проблем екологічної стійкості, охорони здоров'я та культурного розвитку міст і регіонів. Втім, найбільш значущим для економічного розвитку міст є забезпечення університетами виробництва знань та підготовки кваліфікованих кадрів, що стимулює розвиток інноваційних галузей (Провотар, Щурик, 2023; Провотар та ін., 2024). Проявом впливу університетів на економічний розвиток міст також є і те, що їх історичні будівлі виступають атракціями наукового туризму. У просторовому ж розвитку міст головні будівлі університетів часто стають «аніматорами планування» (Melhuish, 2015).

Такі аспекти діяльності університетів наразі надзвичайно актуальні для України, особливо, в контексті розроблення стратегій повоєнного відновлення та розвитку міст. Суттєвим в аспекті посилення зв'язків між університетами, громадою та міською економікою є напрацювання Альянсом українських університетів порадики щодо співпраці університетів і громадам у контексті виконання третьої місії університетів. Третя місія – це не лише традиційна освіта, орієнтована винятково на навчальні програми, і не тільки фундаментальні дослідження чи комерційні проекти, спрямовані на отримання прибутку для освітнього закладу, це всі види діяльності, що охоплюють створення, використання та застосування знань і інших можливостей університетів поза академічним середовищем. Третя місія університетів передбачає їхню активну участь у вирішенні соціальних, економічних і культурних проблем територіальних громад, що сприяє зміцненню взаємодії між академічною спільнотою та органами місцевого самоврядування (Порадник ..., 2024). Університети як лабораторія міста – це дієвий підхід до проєктно-орієнтованого навчання через міждисциплінарну взаємодію, до реалізації дослідницького потенціалу університетів при вирішенні конкретних проблем територіальних громад із залученням креативного потенціалу студентської молоді, до розширення третьої місії університетів щодо посилення взаємодії із територіальними громадами для визначення спільного бачення їхнього майбутнього (Мезенцев та ін., 2025).

На перспективу планується реалізація комплексних програм, спрямованих не лише на реконструкцію закладів освіти, а й на модернізацію освітнього простору, розвиток інклюзивного навчання, цифровізацію процесів, забезпечення рівного доступу до освіти в усіх регіонах. Окремий напрям становить створення безпечного освітнього середовища: будівництво укриттів, встановлення автономних енергетичних систем, забезпечення доступу до інтернету навіть у кризових умовах (Запотоцький та ін., 2025).

Використані джерела

Запотоцький С., Пасько В., Запотоцька В., Левицька О. Географія втрат і відновлення освітньої інфраструктури України у контексті російської агресії. Географія, картографія, географічна освіта: історія, методологія, практика. Матеріали міжнарод. наук.-практ. конференції. Чернівці, 2025. С. 221-225.

Мезенцев К., Левченко О., Гнатюк О., Антоненко Н., Провотар Н. Університет як лабораторія міста: навчання через міждисциплінарну взаємодію. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Географія*. 2025, № 3 (94), С. 7-16. DOI: <https://doi.org/10.17721/1728-2721.2025.94.1>

Мезенцев К., Провотар Н. В. Університети у міському просторі: вплив на розвиток міст та сучасні виклики в Україні. Географія, картографія, географічна освіта: історія, методологія, практика. Матеріали міжнарод. наук.-практ. конференції. Чернівці, 2025. С. 278-280.

Освіта під загрозою. URL: <https://saveschools.in.ua>

Порадник: Як співпрацювати університетам і громадам. / За ред. Д. Шеренговського, К. Мезенцева, К. Шуварської. Львів, 2024. 42 с.

Провотар Н., Щурик Х., Мезенцев К. (2024). Міський розвиток, заснований на знаннях: можливості для Львова як міста знань. *Visnyk of V.N. Karazin Kharkiv National University, series «Geology. Geography. Ecology»*, Vol. 61. 242-258. DOI: <https://doi.org/10.26565/2410-7360-2024-61-20>

Провотар Н., Щурик Х. Містоформуюча роль університетів: вплив на соціально-економічний та просторовий розвиток міст. *Економічна та соціальна географія*, 2023, Вип. 90, С. 34-46. DOI: <https://doi.org/10.17721/2413-7154/2023.90.34-46>

Melhuish C. (2015). Case studies in university-led urban regeneration. London: UCL Urban Laboratory, 147 p.

Текст лекції: МЕДИЧНІ ЗАКЛАДИ УКРАЇНИ В ЧАС ВІЙНИ

Пошкодження лікарень та медичних закладів у військовому конфлікті підпадає під категорію порушення міжнародного гуманітарного права, оскільки медичні об'єкти мають особливий захист відповідно до Женевських конвенцій.

Повномасштабна війна в Україні завдала катастрофічних збитків медичній системі (Запотоцький та ін., 2025). За даними Міністерства охорони здоров'я України на кінець 2025 р. понад 2,5 тис. медичних закладів були пошкоджені або зруйновані внаслідок російських атак з початку повномасштабної війни, з них понад 2,1 тис. медичних об'єктів зазнали часткових пошкоджень, 315 закладів були повністю знищені (Руйнування українських лікарень..., 2025). Серед постраждалих закладів госпіталі й лікарні загального профілю, медичні центри та поліклініки, амбулаторії та консультаційні пункти, міські та районні поліклініки, пологові будинки та спеціалізовані установи. Під час атак на медичні установи було травмовано понад 700 людей, 205 осіб загинули (рис. 1).

Найбільше медичних закладів постраждали на території Донецької, Харківської, Миколаївської, Київської, Чернігівської, Дніпропетровської, Херсонської та Запорізької областей. Втрата медичних закладів значною мірою вплинула на доступ до медичної допомоги у зоні бойових дій, особливо екстреної та спеціалізованої.

На кінець 2025 р. було повністю відбудовано майже 700 медичних об'єктів, понад 300 об'єктів відновлені частково, більше 50 об'єктів були пошкоджені повторно. Найбільше об'єктів медичної інфраструктури було відновлено в Миколаївській, Дніпропетровській, Київській, Харківській, Херсонській та Чернігівській областях. Насамперед, це медичні заклади на деокупованих територіях, а також ті, які зазнали незначних ушкоджень, таких як вибиті вікна, пошкодження покрівлі та фасадів (*В Україні продовжується відновлення..., 2025*).

Використані джерела

Запотоцький С., Пасько В., Запотоцька В., Левицька О. Вплив військових дії на медичну інфраструктуру України: масштаби втрат та регіональні виклики. Львівська суспільна географія: виміри, виклики, контексти. Матеріали Міжнародної наукової конференції, Львів, 2025. С. 124-128.

В Україні продовжується відновлення медичних закладів, пошкоджених під час війни. Міністерство охорони здоров'я. 2025. URL: <https://moz.gov.ua/uk/v-ukrayini-prodovzhuyetsya-vidnovlennymedichnih-zakladiv-poshkodzhenih-pid-chas-vijni>

Руйнування українських лікарень у цифрах. Міністерство охорони здоров'я. 2025. URL: <https://moz.gov.ua/uk/rujnuvannya-ukrayinskih-likaren-u-cifrah-za-chas-povnomasshtabnoyi-vijni-rfposhkodila-1938-ta-zrujnuvala-she-297-ob-yektiv-ukrayinskih-medzakladiv>

Текст лекції: ТРАНСПОРТ УКРАЇНИ В ЧАС ВІЙНИ

Після 24 лютого 2022 р. транспортна система України стала однією з найбільш вразливих сфер. Зазнаючи значних пошкоджень, вона вимушена постійно відновлюватися та адаптуватися під нові виклики.

З початком бойових дій повітряний простір над Україною було закрито і авіаційне сполучення припинено. Відбулися активні ракетні обстріли всіх ключових аеродромів України: було пошкоджено 12 цивільних аеропортів і 7 аеродромів подвійного призначення. Для збереження бізнесу та часткової компенсації втраченого внутрішнього ринку українські авіакомпанії переорієнтувалися на зовнішній ринок, надаючи свої літаки з екіпажами іншим авіаперевізникам за кордоном (*Деменко, Кандиба, 2025*).

Портова інфраструктура на початку повномасштабного вторгнення зупинила своє функціонування, але з часом відновила роботу. Були окуповані порти Бердянськ і Маріуполь в Азовському морі та Скадовськ в Чорному морі. Робота інших

Чорноморських портів була призупинена через мінування прибережної зони. У зв'язку з тим, що Україна була одним з провідних світових експортерів зерна, на світовому ринку зерна підвищилися ціни, а окремі країни Африки, Латинської Америки та Азії відчували його нестачу. Для вирішення проблеми була створена «Лінія Солідарності» – експорт українського зерна за допомогою залізничного, автомобільного та річкового транспорту. 22 липня 2022 р. була підписана Чорноморська зернова ініціатива, що передбачала безпечне судноплавство для експорту зерна та супутніх харчових продуктів та добрив з українських портів Одеси, Чорноморська та Південного. Судна проходили Чорним морем у спеціально створених розмінованих коридорах і заходили до Туреччини для огляду. Після виходу РФ з угоди 17 липня 2023 р. зросла ескалація бойових дій у Чорному морі і Україна в односторонньому порядку проголосила створення нового коридору. У відповідь РФ стала систематично завдавати ракетних ударів по портовій та зерновій інфраструктурі на півдні України. Незважаючи на припинення угоди та часті обстріли, Україні вдалося зберегти рівень експорту зернової продукції на світовому ринку (*Пріоритети розвитку..., 2023; Ukrainian grain exports ..., 2025*).

На початку війни АТ «Укрзалізниця» продемонструвало свою важливу роль об'єкту критичної інфраструктури, взявши на себе задачу безкоштовно евакуювати мільйони українців, що опинились в зоні бойових дій, та доставляти критично важливі матеріали і обладнання у ці регіони. Українська залізниця стала активною мішенню для обстрілів та атак. Загальний обсяг пошкодженого залізничного полотна становить близько 600 км, кількість пошкоджених залізничних вокзалів і станцій – понад 120, з яких пошкоджено або знищено на підконтрольній території понад 50 (*Деменко, Кандиба, 2025*).

Внаслідок бойових дій руйнувань зазнали понад 26 тис. км доріг та 344 мостів. Прямі втрати приватного легкового транспорту становлять понад 260 тис. автомобілів (*Прямі збитки інфраструктури ..., 2025*).

Підземні станції метрополітенів Києва, Харкова та Дніпра слугують тимчасовим укриттям для населення під час повітряних тривог й нічних ракетних та дронівих обстрілів (*Деменко, Кандиба, 2025*).

Загальний обсяг прямих збитків об'єктів транспортної системи України від агресії РФ склав близько 38,5 млрд \$ (*Прямі збитки інфраструктури ..., 2025*).

Використані джерела

Деменко О., Кандиба Ю. Трансформація транспортної системи України під час повномасштабного вторгнення. Регіон-2025: пошук стратегії оптимального розвитку. Матеріали міжнародної науково-практичної конференції. Харків, 2025. С. 28-30.

Пріоритети розвитку реально сектору в умовах війни та повоєнного відновлення економіки України. 2024. URL: https://niss.gov.ua/sites/default/files/2024-02/ad_realsektor-2023.pdf

Ukrainian grain exports explained. 2025. URL: <https://www.consilium.europa.eu/en/infographics/ukrainian-grain-exports-explained/>

Прямі збитки інфраструктури України внаслідок повномасштабного вторгнення росії. Київська школа економіки. 2025. URL: <https://kse.ua/ua/about-the-school/news/pryami-zbitki-infrastrukturi-ukrayini-cherez-vyynu-zrosli-do-170-mlrd-otsinka-kse-institute-stanom-na-listopad-2024-roku/>

Семінарські заняття 6-7

Сфера послуг України

1. Медико-оздоровче обслуговування в Україні: фізична та економічна доступність у містах та у сільській місцевості
2. Вища освіта України: географія, проблеми та виклики сьогодення
3. Міжнародні транспортні коридори України
4. Музеї в Україні: регіональні особливості пропозиції та відвідуваності
5. Об'єкти ЮНЕСКО на території України

Рекомендовані джерела

Соціально-економічна географія України: Навчальний посібник / За ред. О.І. Шаблія. Львів, 2000. 679с.

Соціальна географія: Підручник / За ред. Л. Немець та К. Мезенцев. Київ, 2019. 304 с.

Мезенцева Н.І., Батиченко С.П., Мезенцев К.В. Захворюваність і здоров'я населення в Україні: суспільно-географічний вимір: Монографія. Київ, 2018. 136 с.

Ровенчак І. І. Географія культури: проблеми теорії, методології та методики дослідження: монографія. Львів, 2008. 240 с.

Провотар Н., Єркеєва А. Минуле в сучасному місті: виклики та перспективи збереження культурної спадщини Києва. Економічна та соціальна географія. 2023, Вип. 89, С.62-73 <https://doi.org/10.17721/2413-7154/2023.89.62-73>

Провотар Н., Щурик Х. Містоформуюча роль університетів: вплив на соціально-економічний та просторовий розвиток міст. *Економічна та соціальна географія*, 2023, Вип. 90, С. 34-46. DOI: <https://doi.org/10.17721/2413-7154/2023.90.34-46>

Запотоцький С., Пасько В., Запотоцька В., Левицька О. Географія втрат і відновлення освітньої інфраструктури України у контексті російської агресії. Географія, картографія, географічна освіта: історія, методологія, практика. Матеріали міжнарод. наук.-практ. конференції. Чернівці, 2025. С. 221-225.

Запотоцький С., Пасько В., Запотоцька В., Левицька О. Вплив військових дії на медичну інфраструктуру України: масштаби втрат та регіональні виклики. Львівська суспільна географія: виміри, виклики, контексти. Матеріали Міжнародної наукової конференції, Львів, 2025. С. 124-128.

Деменко О., Кандиба Ю. Трансформація транспортної системи України під час повномасштабного вторгнення. Регіон-2025: пошук стратегії оптимального розвитку. Матеріали міжнародної науково-практичної конференції. Харків, 2025. С. 28-30.

Тема 5. ВИКЛИКИ СОЦІАЛЬНОГО РОЗВИТКУ ТА СОЦІАЛЬНА БЕЗПЕКА В РЕГІОНАХ УКРАЇНИ

Людський розвиток в Україні та її регіонах. Індикатори людського розвитку в Україні. Індекс розвитку людського потенціалу. Психологічна травма та відновлення людського потенціалу в час війни.

Рівень освіченості населення України. Рівень захворюваності населення України. Рівень злочинності в регіонах України. Рівень поширення соціальних негараздів в регіонах України.

Гендерні співвідношення в Україні. Регіональні відміни гендерних співвідношень в державному управлінні та на ринку праці.

Рівень доходів населення України. Регіональні відміни показників добробуту населення. Чинники, особливості та регіональні відміни формування середнього класу в Україні.

Географія політичних партій і рухів в Україні. Електоральна географія України. Сакральна географія України.

Соціальна безпека України. Загрози та індикатори соціальної безпеки. Соціальна безпека регіонів України. Вплив війни на соціальний розвиток України. Регіональна соціальна політика в Україні.

Текст лекції: ЛЮДИ В ЧАС ВІЙНИ

Війна матиме критичні наслідки для психічного здоров'я українців. Міністерство охорони здоров'я України прогнозує через 5-7 років посилення та зростання кількості наркотичної, алкогольної та інших залежностей. Через психоемоційну напругу, спричинену війною, українці постаріють на 10-15 років (Як війна вплине ..., 2022).

Результати досліджень про втоми українців і способи адаптації до тривалого стресу визначили ключовий тренд – втоми побільшало, страху поменшало. У 2025 р. 72% українців оцінювали якість життя як низьку, 29 % стверджували, що у них все добре. Основними причинами страху є тривога за близьких, фінансова скрута та занепокоєння про власну безпеку. На рівні щоденних практик в українців зросла залежність від соціальних мереж і новин як форма самозаспокоєння. Паралельно

посилилася роль музики, спілкування з близькими, хобі, прогулянок і спорту. Робота з тілом також є одним із найефективніших способів виходу з важких станів.

Масовими стали такі фізичні прояви втоми як тривожність, напруга, порушення сну, виснаженість. Водночас суттєво зросли втрата мотивації та зниження продуктивності праці (те, що раніше займало годину, тепер потребує двох) і якості виконаної роботи. 41% людей віком 18–60 рр. усвідомлюють потребу в психологічній допомозі, але звертаються по неї лише 7–8%. Антидотом від втоми є ритуали стабільності, коли повторювані дії, особливо зранку, створюють відчуття контролю та накопичення енергії.

Суттєвим чинником стресовості українців є сигнали тривоги (рис. 1 та рис. 2.)

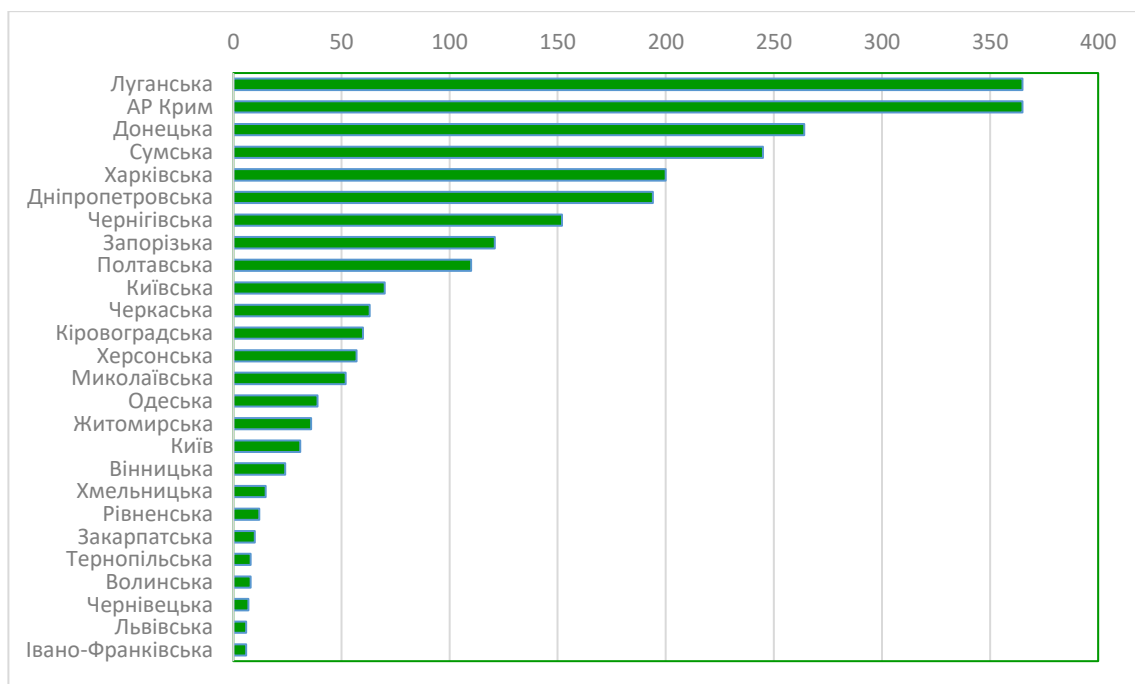

Рис. 1. Тривалість тривог у днях за регіонами України у 2025 р.

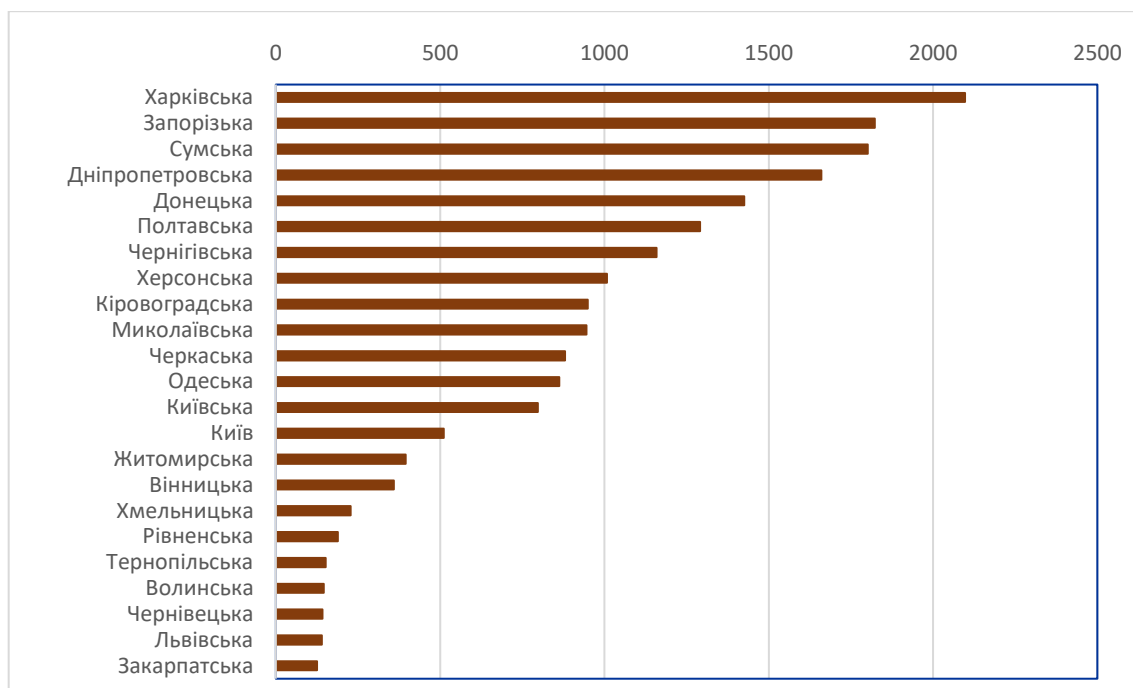

Рис. 2. Кількість сигналів тривоги у регіонах України у 2025 р.

ООН спільно з Міністерством молоді та спорту України за фінансової підтримки МЗС Данії провело соціологічне дослідження становища молоді, яка проживає в Україні в час війни, яке спрямоване на комплексний аналіз того, як українська молодь сприймає поточну ситуацію у своїх громадах, оцінює минуле і формує уявлення про майбутнє, зокрема, в аспектах емоційного благополуччя. За його результатами встановлено, що лише 35% молодих українців не стикалися з надмірною тривогою чи панічними станами, тоді як 18% переживає такі епізоди регулярно (*Impact of War ...*, 2026). Втрати близьких людей мають різний вплив на психологічний стан молодих людей залежно від статі та віку: чоловіки та молодше населення (14-24 роки) виявляються більш вразливими до таких втрат і мають вищий рівень тривожності, ніж жінки та люди старшої вікової групи (25-34 роки), що мають такий же досвід (*Impact of War ...*, 2026). 19% молоді України визнають необхідність психологічної допомоги, тоді як лише 38% з них звертаються за допомогою до фахівців. Найбільш поширеними причинами не звернення є не розуміння куди звертатися (31%), відсутність коштів на консультацію (29%) та недовіра до ефективності консультацій (21%) (*Impact of War ...*, 2026).

Загалом більшість української молоді зберігає оптимістичні настрої щодо власного майбутнього: 78% оцінюють власне майбутнє перспективно, 16% мають песимістичні настрої. Однак, суттєвою є відмінність у сприйнятті особистих перспектив молоддю в Україні, що знаходиться за кордоном – 59% оптимістів, 21% налаштовані песимістично,

а ще 20% перебувають у стані невизначеності щодо своїх перспектив (*Impact of War ...*, 2026).

Динаміка ключових проблем молоді демонструє ознаки адаптації до війни. Занепокоєння станом здоров'я скоротилося з 42% у 2023 р. до 30% у 2025 р., фінансові труднощі – з 32% до 22%, питання фізичної безпеки – з 26% до 18% (*Impact of War ...*, 2026). Такі результати не є ознакою покращення ситуації, а швидже за все відображають психологічне пристосування до тривалого стресу та «нормалізацію» життя в умовах постійної загрози. Зменшення частки тих, хто стурбований браком коштів, може вказувати на реальні зміни на ринку праці, де дефіцит робочої сили та зростання заробітних плат у критично важливих секторах дещо послабили фінансовий тиск на молодь.

Важливим компонентом стійкості в кризові часи в Україні стало міське садівництво та городництво різних типів, в тому числі терапевтичні сади, які виконують функції гуртування громади та надання психологічної підтримки населенню в критичні періоди. Терапевтичні сади є ефективним засобом подолання посттравматичного стресового розладу, адже через єднання з природою та участь у садівництві вони сприяють зниженню рівня стресу, відновленню емоційної рівноваги й покращенню психічного здоров'я населення (Кононенко, Трусій, 2025).

Використані джерела

Кононенко О., Трусій О. Міські сади як чинник соціальної стійкості в кризові часи (на прикладі Києва та Київської області). *Український географічний журнал*, 2025, № 2 (130), С.93-103. DOI: <https://doi.org/10.15407/ugz2025.02>.

Як війна вплине на здоров'я українців. *Слово і діло*. 2022. URL: <https://www.slovoidilo.ua/2022/11/01/infografika/suspilstvo/ptsr-ta-zahostrennya-xronichnyx-xvorob-yak-vijna-vplyne-zdorovya-ukrayincziv>

Impact of War on Youth in Ukraine – 2025. 2026. URL: <https://www.undp.org/ukraine/publications/impact-war-youth-ukraine-2025>

Семінарське заняття № 8

Людський розвиток в Україні

1. Україна в міжнародних рейтингах людського розвитку
2. Захворюваність населення в Україні: регіональні відміни та виклики
3. Передумови та особливості формування середнього класу в Україні

Рекомендовані джерела

Мезенцев К.В., Підгрушний Г.П., Мезенцева Н.І. Регіональний розвиток в Україні: суспільно-просторова нерівність та поляризація: Монографія. Київ, 2014. 132 с.

Мезенцева Н.І., Батиченко С.П., Мезенцев К.В. Захворюваність і здоров'я населення в Україні: суспільно-географічний вимір: Монографія. Київ, 2018. 136 с.

Мезенцева Н.І., Кривець О.О. Гендер і географія в Україні: Монографія. Київ, 2013. 194 с.

Соціальна географія: Підручник. За ред. Л. Немець, К. Мезенцева. Київ, 2019. 304 с.

Гукалова І.В. Якість життя населення України: суспільно-географічна концептуалізація: Монографія. Київ, 2009. 346 с.

Кононенко О., Трусій О. Міські сади як чинник соціальної стійкості в кризові часи (на прикладі Києва та Київської області). *Український географічний журнал*, 2025, № 2 (130), С.93-103. DOI: <https://doi.org/10.15407/ugz2025.02>.

Марценюк Т. Гендер для всіх. Виклик стереотипам. Київ, 2017. 256 с.

Уварова О.О. Права жінок та гендерна рівність: Навчальний посібник. Київ, 2018. 204 с.

Мезенцева Н.І., Кривець О.О. Географічне дослідження гендерної ідентифікації в Україні. Київський географічний щорічник. 2014, Вип. 9. С. 52-66.

Mezentsev, K., Mezentsev, O. War and the city: Lessons from urbicide in Ukraine. *Czasopismo Geograficzne*, 2022. Vol. 93(3). pp. 495–521. DOI: <https://doi.org/10.12657/czageo-93-20>

Тема 6. ЕКОНОМІЧНА ГЕОГРАФІЯ УКРАЇНИ. ГАЛУЗЕВА І ТЕРИТОРІАЛЬНА СТРУКТУРА ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ. ЕКОНОМІЧНА БЕЗПЕКА В РЕГІОНАХ УКРАЇНИ

Господарський потенціал України. Місце України у світовій економіці. Особливості галузевої структури господарства України. Особливості територіальної структури господарства України. Традиційні та новітні чинники економічного розвитку України.

Господарський потенціал регіонів України та ефективність його використання. Валовий регіональний продукт. Рівні економічного розвитку регіонів України. Стадійність економічного розвитку України. Стадії економічного розвитку регіонів України. Індустріальний і постіндустріальний розвиток регіонів України.

Економічний розвиток України: регіональні диспропорції показників економічного розвитку. Сучасні проблеми економічного розвитку України.

Економічна безпека України та її регіонів. Загрози та індикатори економічної безпеки регіонів України.

Перспективи економічного розвитку України. Відбудова економіки в Україні. Регіональна економічна політика держави.

Семінарське заняття 9
Економічний розвиток регіонів України

1. Господарський потенціал України: регіональні відміни та особливості
2. Стадії економічного розвитку регіонів України: показники, рівні, проблеми та перспективи
3. Регіональні диспропорції економічного розвитку України: чинники та проблеми

Творче індивідуальне завдання 4:

Напишіть есе на тему:

Відбудова господарства України в умовах війни та поствоєнного відновлення: стратегії та пріоритети

Обсяг до 3 сторінок

Есе — прозаїчне висловлювання невеликого об'єму і вільної композиції, що виражає індивідуальні враження і міркування з конкретного питання і свідомо не претендує на вичерпну відповідь. Есе дозволяє бути суб'єктивним, зосередитися на частковому, а не на головному, висловлювати спірні міркування, наводячи мінімум доказів.

Рекомендовані джерела

Барановський М.О. Економічна та соціальна географія України: Реальний сектор економіки. Навчальний посібник. Ніжин, 2018. 376 с.

Мезенцев К.В., Підгрушний Г.П., Мезенцева Н.І. Регіональний розвиток в Україні: суспільно-просторова нерівність та поляризація: Монографія. Київ, 2014. 132 с.

Підгрушний Г.П. Промисловість і регіональний розвиток України: Монографія. Київ, 2009. 300 с.

Руденко В. П., Руденко С. В. Оцінка природно-ресурсного потенціалу України як основа менеджменту природоохоронної діяльності: Монографія. Чернівці, 2014. 248 с.

Смаль І. Економічна і соціальна географія України: Навчальний посібник. Ніжин, 2009. 287 с.

Соціально-економічна географія України: Навчальний посібник / За ред. О.І. Шаблія. Львів, 2000. 679с.

Mezentsev K., Pidgrushnyi G., Mezentseva N. Challenges of the Post-Soviet Development of Ukraine: Economic Transformations, Demographic Changes and Socio-Spatial Polarization. Understanding Geographies of Polarization and Peripheralization. Henn S., Lang T., Sgibnev W., Ehrlich K. (eds). New York: Palgrave Macmillan, 2015. P. 252-269.

Тема 7. ГЕОГРАФІЯ ГАЛУЗЕЙ ПРОМИСЛОВОСТІ ТА СІЛЬСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА УКРАЇНИ

Господарське значення та структура паливної промисловості України. Паливно-енергетичний баланс України. Рівень забезпеченості господарства паливними ресурсами. Географія вугільної промисловості. Географія нафтової і газової промисловості. Географія нафтопереробної промисловості. Географія газопереробної промисловості. Географія транспортування нафти і газу. Підземні сховища газу. Географія торф'яної промисловості. Проблеми та перспективи розвитку і розміщення паливної промисловості України.

Господарське значення та структура електроенергетики. Енергобаланс України. Географія атомної, теплової та гідроенергетики. Географія альтернативної енергетики. Географія транспортування електроенергії. Проблеми та перспективи розвитку і розміщення електроенергетики України.

Господарське значення та структура чорної і кольорової металургії. Сировинна база чорної металургії. Умови та фактори розвитку і розміщення галузі. Географія чорної металургії. Металургійні регіони та центри України. Особливості та чинники розвитку і розміщення галузі. Сировинна база кольорової металургії. Географія кольорової металургії. Проблеми та перспективи розвитку і розміщення чорної та кольорової металургії України.

Господарське значення та структура машинобудування. Чинники розвитку і розміщення галузей машинобудування. Географія галузей машинобудування. Проблеми та перспективи розвитку і розміщення галузей машинобудування України.

Господарське значення та структура хімічної промисловості. Чинники розвитку і розміщення галузі. Сировинна база хімічної промисловості. Географія галузей хімічної промисловості. Проблеми та перспективи розвитку і розміщення хімічної промисловості України.

Господарське значення, особливості та чинники розвитку і розміщення лісової, деревообробної та целюлозно-паперової промисловості. Географія заготівлі лісу та первинної обробки деревини. Географія деревообробної промисловості. Географія меблевої промисловості. Географія целюлозно-паперової промисловості. Проблеми та перспективи розвитку і розміщення лісової, деревообробної та целюлозно-паперової промисловості України.

Господарське значення та структура промисловості будівельних матеріалів. Умови та фактори розвитку і розміщення галузі. Сировинна база промисловості будівельних матеріалів. Географія цементної промисловості. Географія виробництва будівельних матеріалів. Географія виробництва будівельної кераміки та санітарно-

технічних виробів. Географія скляної промисловості. Географія порцеляно-фаянсової промисловості. Проблеми та перспективи розвитку і розміщення промисловості будівельних матеріалів в Україні.

Господарське значення та структура легкої промисловості. Чинники розвитку і розміщення галузі. Географія текстильної промисловості. Географія трикотажної та швейної промисловості. Географія шкіряно-взуттєвої промисловості. Географія галантерейної промисловості. Географія хутрової промисловості. Проблеми та перспективи розвитку і розміщення легкої промисловості України.

Господарське значення та структура харчової промисловості. Чинники розвитку і розміщення галузі. Географія олійної промисловості. Географія цукрової промисловості. Географія кондитерської промисловості. Географія м'ясної промисловості. Географія молочної промисловості. Географія борошномельно-круп'яної промисловості. Проблеми та перспективи розвитку і розміщення харчової промисловості України.

Значення та структура сільського господарства. Особливості та чинники розвитку галузі. Структура сільськогосподарських угідь та посівних площ України. Географія галузей рослинництва. Структура поголів'я худоби в Україні. Географія галузей тваринництва. Сільськогосподарські зони України. Приміське сільське господарство. Проблеми та перспективи розвитку і розміщення сільського господарства в Україні.

Вплив війни на економічний розвиток України. Релокація промислових підприємств України. Релокація бізнесу. Замінування території. Екоцид в Україні.

***Текст лекції:* ЕЛЕКТРОЕНЕРГЕТИКА ТА ПРОМИСЛОВІСТЬ УКРАЇНИ В ЧАС ВІЙНИ РЕЛОКАЦІЯ БІЗНЕСУ В УКРАЇНІ В ЧАС ВІЙНИ**

За даними Міністерства енергетики України, понад 63 тис. об'єктів енергетичної інфраструктури були пошкоджені внаслідок бойових дій та масованих атак з початку повномасштабної війни 24 лютого 2022 р. (*Стабільне проходження ...*, 2025). Значна частина цих пошкоджень стосується електростанцій, генеруючих потужностей та обладнання, високовольтних ліній передачі, підстанцій та розподільних мереж, об'єктів газо- та нафтопостачання (нафтобази, газові сховища, СПГ-пункти). Повністю чи частково знищено кілька великих енергетичних станцій, серед яких Харківська ТЕЦ-5, Каховська та Дніпровська ГЕС, Трипільська та Зміївська ТЕС, Бурштинська ГЕС. Пошкодження та знищення частини газових сховищ, магістралей та нафтобаз створило ризики для логістики й безпеки. Падіння генеруючих потужностей та руйнування мереж призвели до регулярних масштабних відключень, що впливали на побут, бізнес і

критичну інфраструктуру. Для компенсації дефіциту електроенергії Україна у 2025-2026 рр. збільшила імпорт електроенергії, зокрема у січні 2026 р. на 40 %.

За оцінками Київської школи економіки, понад 500 великих і середніх промислових підприємств важкої промисловості, металургії, машинобудування, хімічної промисловості зазнали пошкоджень чи були знищені унаслідок бойових дій (*Прямі збитки інфраструктури ...*, 2025). Переважна кількість зруйнованих та пошкоджених підприємств сконцентрована в шести областях – Київській та Донецькій (по 17% від загальної кількості), Запорізькій (14%), Харківській (13%), Луганській (10%) та Миколаївській (8%).

Пошкодження та руйнація промислових підприємств у 2022 р. привели до скорочення обсягів випуску промислової продукції в цілому на 36,9% порівняно з 2021 р. За окремими галузями скорочення випуску промислової продукції було таким: виробництво будівельних матеріалів скоротилось на 65,4%, металургійне виробництво – 62,5%, хімічна промисловість – 61,7%, машинобудування – 43,1%, виготовлення виробів з деревини та паперу – 35,7%, фармацевтичне виробництво – 29,9%, текстильне виробництво – 26,6%, виробництво продуктів харчування – 22,1% (*Огляд економічної активності*, 2023). Однак, вже у 2023 р. в Україні вдалося знизити обсяги скорочення виробництва промислової продукції у частині галузей промисловості, а за деякими галузями і підвищити обсяги випуску продукції, зокрема, будівельних матеріалів, металевих конструкцій, електричного устаткування, продуктів харчування.

З повномасштабним вторгненням РФ навесні 2022 р., виробничі підприємства зіткнулись із низкою викликів. Підприємства, що зосереджені в регіонах де велися/ведуться активні бойові дії змушені повністю або частково припинити свою роботу. В Україні була створена Урядова програма релокації виробничих об'єктів, спрямована на забезпечення безперервного процесу виробництва та збереження людського капіталу. За Урядовою програмою релокації у 2022 р. було переміщено понад 800 підприємств (*Програма релокації ...*, 2022). Регіонами-донорами стали окуповані території, території активних бойових дій, території з критичним рівнем небезпеки через масовані обстріли та логістичні проблеми. Регіони-реципієнти розташовані переважно у центральній та західній частинах України. Найбільше підприємств релокувалося до західних областей – Львівської (30%), Закарпатської (17%), Чернівецької (11%), Івано-Франківської (8%), Хмельницької та Тернопільської (по 7%) областей (*Програма релокації ...*, 2022), а також до обласних центрів в межах регіонів свого розташування. Це сприяло диверсифікації місцевих економік, збільшенню пропозиції робочих місць та активізації підприємницької діяльності. Водночас, вимушений територіальний перерозподіл виробничих активів зумовив територіальну диференціацію виробничих потужностей та процес створення нових господарських центрів.

На релокацію підприємств впливає чимало чинників. Серед найважливіших варто було б виділити витрати коштів та ресурсів, майданчики для розміщення потужностей, інфраструктуру для перевезення та комфортного проживання співробітників, а також наявність трудових ресурсів у регіоні (Трусій, Кириченко, 2025).

У 2025 р. бізнеси в Україні 8,4 тис. разів переїжджали між регіонами (Особливості релокацій бізнесу, 2025). Незважаючи на близькість до лінії ведення активних бойових дій, понад 10 % малих, середніх та великих підприємств обирали для подальшої своєї діяльності Харківську та Дніпропетровську області, що пов'язано зі значним промисловим потенціалом регіонів та близькістю до первинних підприємств, які складно або неможливо передислокувати у західні регіони (Погребський, Бринчук, 2025). Водночас, зросла роль великих міст, зокрема, Києва, де зосереджується понад 20 % релокованих підприємств. Переміщений у столицю бізнес має широкі можливості, щодо використання її трудового потенціалу, транспортної мережі, а також наявних інвестиційних програм післявоєнного відновлення українського бізнесу.

Для України також характерне переміщення виробничих потужностей, офісів та персоналу українських компаній до країн Європейського Союзу. У 2022-2025 рр. зросли виробничі потоки до Польщі, Чехії, Німеччини, Словаччини та країн Балтії, що пов'язано з наявними програмами фінансової підтримки релокованих українських підприємств, особливих податкових пільг та спрощеної процедури здійснення виробничої діяльності (Погребський, Бринчук, 2025).

Галузева структура релокованих виробництв у межах держави характеризується активним процесом переміщення підприємств оптової та роздрібною торгівлі, машинобудування, легкої та харчової промисловості. Важливою ланкою даного процесу є також компанії сфери телекомунікації та інформації. Окрему групу формують підприємства металургії, які у зв'язку зі складністю процесу транспортування виробничих ліній, використовують часткову релокацію підприємства – передислокацію частини виробничих процесів у зону умовної безпеки, заключний етап виконується за місцем постійного розташування виробництва. Адаптація підприємств відбувається через диверсифікацію виробничих процесів та формування нових центрів економічної активності.

Використані джерела

Огляд економічної активності (підсумки 2022 року). Міністерство економіки України. 2023. URL: <https://me.gov.ua/download/971b9318-af58-4cc5-9769-2729df2b4290/file.pdf>

Особливості релокацій бізнесу. Економічна правда. 2025. URL: <https://epravda.com.ua/biznes/yaki-osoblivosti-relokaciy-biznesu-po-ukrajini-u-2025-811707/>

Погребський Т., Бринчук Н. Регіональні особливості релокації промислових підприємств в умовах воєнного стану. Регіон-2025: пошук стратегії оптимального розвитку. Матеріали міжнародної науково-практичної конференції. Харків, 2025. С. 75-77.

Трусій О., Кириченко Б. Релокація підприємств Київської області: суспільно-географічне дослідження. Соціально-економічні особливості та проблеми сучасного розвитку Чернігівської області. Матеріали третьої Всеукраїнської науково практичної конференції. Ніжин, 2025 С. 25-29.

Програма релокації: 761 підприємство переміщено в більш безпечні регіони. 2022. URL: <https://me.gov.ua/news/detail?lang=uk-ua&id=d152dcfe-7bde-49df-a69a-8d7f9586fc13&title=programarelokatsii>

Прямі збитки інфраструктури України через війну. Київська школа економіки. 2025. URL: <https://kse.ua/ua/about-the-school/news/pryami-zbitki-infrastrukturi-ukrayini-cherez-viynu-zrosli-do-170-mlrd-otsinka-kse-institute-stanom-na-listopad-2024-roku/>

Стабільне проходження минулої зими – перемога для всієї енергетичної галузі. Міністерство енергетики України. 2025. URL: <https://mev.gov.ua/novyna/stabilne-prokhodzhennya-mynuloyi-zymy-peremoha-dlya-vsiyeyi-enerhetychnoyi-haluzi>

Текст лекції: СІЛЬСЬКЕ ГОСПОДАРСТВО УКРАЇНИ В ЧАС ВІЙНИ

З 24 лютого 2022 р. сільське господарство України зазнало серйозних руйнувань, як через фізичні пошкодження обладнання й інфраструктури, так і через втрату доступу до земель через окупацію чи мінування. Близько 22% сільськогосподарських земель України перебували в окупації. Сільськогосподарські землі зазнали двох значних видів пошкоджень: мінного забруднення та прямого фізичного пошкодження від артилерійських обстрілів, ракетних ударів, пошкодження ґрунту військовою технікою, нерозірваними боєприпасами. Це унеможливило проведення польових робіт та зумовило скорочення виробництва продукції сільського господарства: у 2022 р. в Україні було засіяно 75% від площ сільськогосподарських угідь 2021 р. Водночас відбулося блокування експорту сільськогосподарської продукції з України морським шляхом, що знизило експортні надходження, спричинило світову продовольчу інфляцію та могло привести до голоду в окремих країнах (*Zapototskyi et al., 2022*).

За даними Міністерства економіки, доквілля та сільського господарства України, війна спричинила зниження потенціалу агросектору приблизно на 30% через руйнування інфраструктури, втрату доступу до земель і масштабні бойові дії. Близько 20% усіх площ сільськогосподарських земель в Україні втрачені або окуповані через бойові дії та анексії, кожен п'ятий фермер захищає Україну у лавах ЗСУ (*Збитки та втрати агросектору ..., 2025*). Втрачено майже 1,3 тис. аграрних підприємств (*Агросектор України після трьох років війни ..., 2025*). Частково або повністю

знищено близько 181 тис. одиниць сільськогосподарської техніки, знищено або пошкоджено 4 млн т зерносховищ (*Прямі збитки інфраструктури ...*, 2025).

Втрати сільськогосподарського виробництва мають сильну просторову концентрацію у прифронтових і тимчасово окупованих областях південно-східної частини України. Це стосується Донецької та Луганської областей, де ведуться активні бойові дії, мінування, окупація полів; Запорізької та Херсонської областей через окупацію, руйнування інфраструктури та втрати зрошення. Понад 36% виробництва зерна перед війною припадало на території, що опинилися під впливом бойових дій (*Збитки та втрати агросектору ...*, 2025). Через мінування та обстріли суттєво постраждало сільське господарство Харківської, Сумської та Чернігівської областей, через удари по портовій інфраструктурі та елеваторах – Миколаївської та Одеської областей. Центральні області (Полтавська, Черкаська, Кіровоградська, Вінницька) мають менші прямі руйнування, але значні непрямі економічні втрати через порушення логістичних ланцюгів, ціни, витрати виробництва. Західні області України характеризуються мінімальними фізичними руйнуваннями і водночас зростанням витрат та дефіцитом робочої сили. У галузевій структурі сільськогосподарського виробництва найбільшого негативного впливу зазнало вирощування олійних та зернових культур, а також овочів, фруктів та баштанних культур.

Замінування та забруднення вибухівкою стало однією з найважчих довгострокових проблем, що робить значні площі непридатними для обробітку без довгої та дорогої розмінувальної роботи. Україна стала однією з найбільш замінованих країн у світі через війну. За різними джерелами від 470-500 тис. га до 4 млн га сільськогосподарських угідь є непридатними для обробітку через мінування, забруднення вибухівкою або активні бойові дії. Бойові дії призводять до механічного ушкодження ґрунту (кратери від снарядів, руйнування меліоративних систем), а також забруднення його важкими металами та вибуховими залишками, що може впливати на родючість у довгостроковій перспективі. У 2024 р. Україна вже розмінувала понад 286 тис. га сільськогосподарських земель, з яких частина була повернена у господарський обіг (*Агросектор України після трьох років війни ...*, 2025).

Масові мінні загородження та вибухонебезпечні залишки боєприпасів стали ключовою перешкодою для фермерів, що призводить до великих економічних втрат та довгострокової невпевненості в безпеці обробітку. Через бойові дії у 2022-2023 рр. фермери не могли обробляти до 25% площ. Руйнування і затоплення після підриву Каховської ГЕС знизили водопостачання для зрошувальних систем приблизно у 94% площ Херсонської області та суттєво Запорізької і Миколаївської областей.

За оцінкою Центру продовольства та досліджень землекористування прямі пошкодження сільськогосподарських угідь, включно з мінуванням та іншим

пошкодженням ґрунту/культур, складають понад 4,3 млрд \$ (*Прямі збитки інфраструктури ...*, 2025).

Впродовж останніх років аграрний сектор України демонструє здатність адаптуватися до надзвичайно складних умов воєнного часу, залишаючись однією з провідних галузей, що забезпечує економічну стабільність та валютні надходження. У 2022–2025 рр. галузь зазнала помітних структурних змін, спричинених втратою частини виробничих потужностей, порушенням логістичних ланцюгів і зміною напрямів експорту. Водночас, попри численні виклики та обмеження, сформувалися нові напрями розвитку – посилення внутрішньої переробки продукції з більшою доданою вартістю, активне впровадження цифрових технологій. Незважаючи на виклики, Україна активно впроваджує реформи в аграрному секторі, інтегруючи правові норми ЄС у національне законодавство. Попри постійні атаки, які спрямовані на знищення інфраструктури агросектора та створення продовольчої кризи, Україна забезпечує внутрішню продовольчу безпеку й далі зміцнює свої позиції на світовому ринку продовольства. У 2024 р. Україна майже вийшла на показник експорту агропродовольчої продукції довоєнного періоду – 24,5 млрд \$ (у 2021 р. відповідний показник був рекордним – 27,7 млрд \$), що становило 59 % доходів загального експорту і дорівнювало 15% ВВП (*Підсумки функціонування аграрного сектору ...*, 2025).

Використані джерела

Збитки та втрати агросектору внаслідок війни становлять понад 74 млрд євро. 2025. URL: <https://agrotimes.ua/agromarket/zbytky-ta-vtraty-agrosektoru-vnaslidok-viiny- stanovlyat-ponad-74-mlrd-yevro/>

Агросектор України після трьох років війни: втрати і виклики. 2025. URL: <https://superagronom.com/articles/771-agrosektor-ukrayini-pislya-troh-rokiv-viiny-vtrati-i-vikliki>

Підсумки функціонування аграрного сектору України у 2024 році. Національний інститут стратегічних досліджень. 2025. URL: <https://niss.gov.ua/news/statti/pidsumky-funktsionuvannya-ahrarnoho-sektoru-ukrayiny-u-2024-rotsi>

Прямі збитки інфраструктури України внаслідок повномасштабного вторгнення росії. Київська школа економіки. 2025. URL: <https://kse.ua/ua/about-the-school/news/pryami-zbitki-infrastrukturi-ukrayini-cherez-viynu-zrosli-do-170-mlrd-otsinka-kse-institute- stanom-na-listopad-2024-roku/>

Zapototskyi S., Provotar N., Trusii O., Zapototska V. (2022). Agrarian potential of Ukraine under post-Maidan crisis and armed conflict: factors and patterns of regional unevenness. *Visnyk of V. N. Karazin Kharkiv National University, series «Geology. Geography. Ecology»*, Vol. 57, 103-120. DOI: <https://doi.org/10.26565/2410-7360-2022-57-09>

Семінарські заняття 10-11
Географія галузей економіки України

1. Географія електроенергетики України: регіональні диспропорції виробництва та споживання електроенергії
2. Електроенергетика України в час війни
3. Чорна металургія України: сучасні виклики розвитку галузі
4. Релокація бізнесу в Україні в час війни
5. Сільське господарство України: чинники розвитку та розміщення, історичний аспект розвитку
6. Сільське господарство України в час війни: виклики та можливості

Рекомендовані джерела

Барановський М.О. Економічна та соціальна географія України: Реальний сектор економіки. Навчальний посібник. Ніжин, 2018. 376 с.

Мезенцев К.В., Підгрушний Г.П., Мезенцева Н.І. Регіональний розвиток в Україні: суспільно-просторова нерівність та поляризація: Монографія. Київ, 2014. 132 с.

Підгрушний Г.П. Промисловість і регіональний розвиток України: Монографія. Київ, 2009. 300 с.

Руденко В. П., Руденко С. В. Оцінка природно-ресурсного потенціалу України як основа менеджменту природоохоронної діяльності: Монографія. Чернівці, 2014. 248 с.

Смаль І. Економічна і соціальна географія України: Навчальний посібник. Ніжин, 2009. 287 с.

Соціально-економічна географія України: Навчальний посібник. / За ред. О.І. Шаблія. Львів, 2000. 679с.

Погребський Т., Бринчук Н. Регіональні особливості релокації промислових підприємств в умовах воєнного стану. Регіон-2025: пошук стратегії оптимального розвитку. Матеріали міжнародної науково-практичної конференції. Харків, 2025. С. 75-77.

Підсумки функціонування аграрного сектору України у 2024 році. Національний інститут стратегічних досліджень. 2025. URL: <https://niss.gov.ua/news/statti/pidsumky-funktsionuvannya-ahrarnoho-sektoru-ukrayiny-u-2024-rotsi>

Mezentsev K., Pidgrushnyi G., Mezentseva N. Challenges of the Post-Soviet Development of Ukraine: Economic Transformations, Demographic Changes and Socio-Spatial Polarization. Understanding Geographies of Polarization and Peripheralization. Henn S., Lang T., Sgibnev W., Ehrlich K. (eds). New York: Palgrave Macmillan, 2015. P. 252-269.

Zapototskyi S., Provotar N., Trusii O., Zapototska V. (2022). Agrarian potential of Ukraine under post-Maidan crisis and armed conflict: factors and patterns of regional unevenness. Visnyk of V. N. Karazin Kharkiv National University, series «Geology. Geography. Ecology», Vol. 57, 103-120.

Тема 8. ЗОВНІШНІ ЗВ'ЯЗКИ УКРАЇНИ.

ГЕОГРАФІЯ ЗОВНІШНЬО-ЕКОНОМІЧНИХ ЗВ'ЯЗКІВ УКРАЇНИ

Сучасні риси та особливості зовнішньоекономічної діяльності України. Географія зовнішньої торгівлі товарами та послугами. Регіональні відміни експортно-імпортних операцій в Україні.

Географія іноземних інвестицій. Участь України в міжнародній фінансово-кредитній діяльності. Географія поширення транснаціональних корпорацій в Україні. Транскордонне співробітництво України.

Рекомендовані джерела

Барановський М.О. Економічна та соціальна географія України: Реальний сектор економіки. Навчальний посібник. Ніжин, 2018. 376 с.

Смаль І. Економічна і соціальна географія України: Навчальний посібник. Ніжин, 2009. 287 с.

Соціально-економічна географія України: Навчальний посібник. / За ред. О.І. Шаблія. Львів, 2000. 679с.

Тема 9. СУСПІЛЬНО-ГЕОГРАФІЧНЕ РАЙОНУВАННЯ УКРАЇНИ

Схеми районування території України XIX століття. Районування території України у першій половині XX століття. Районування України у другій половині XX століття.

Концепція суспільно-географічного районування України. Сучасний стан суспільно-географічного районування України.

Перцепційні портрети макрорайонів України.

Семінарські заняття 12-14

Створення перцепційних портретів суспільно-географічних макрорайонів України

У своїй поведінці людина спирається на світ сприйняття та на існуючий (реальний) світ. Часто в соціально-географічних дослідженнях поза увагою залишаються суб'єктивні, чуттєві характеристики регіонів, які інколи відіграють вирішальну роль у прийнятті рішень щодо місця проживання, місця роботи чи відпочинку.

Сприйняття – це психічний процес, що дозволяє людині переводити зовнішні сенсорні збудження у впорядковані та певним чином організовані уявлення.

Перцепція – це чуттєве сприйняття, розуміння і оцінка людьми зовнішніх об'єктів та середовища життєдіяльності у цілому.

У сприйнятті задіяні різні органи чуття (зір, слух, запах, смак, споглядання тощо).

При просторовому сприйнятті використовується інформація, отримана всіма органами чуття, причому інформація, що надходить від одного з них, доповнюється і корегується інформацією інших органів чуття. Зорова інформація є більш точною і насиченою, тому люди, приймаючи рішення про поведінку в просторі, найбільше довіряють саме їй.

Просторова інформація до людини поступає з різних джерел:

- ✓ через власні органи чуття (сенсорна інформація);
- ✓ від інших людей (через сенсорний досвід інших людей);
- ✓ через засоби масової інформації (об'єктивна/суб'єктивна);
- ✓ із неформальних джерел (карти, герби, марки тощо)

В результаті створюється *образ території, образ регіону, образ місця, образ простору*.

Уявлення та образи зазвичай *стереотипні*. Великі або віддалені регіони сприймаються стереотипно. Стереотипи формуються свідомо (через рекламу, описи подорожей, телепроекти тощо) і несвідомо (наприклад, стереотип «заможності», «нового життя» на нових територіях тощо).

Кожна людина ідентифікує, тобто ототожнює, уподібнює себе з певними територіальними образами. Різні країни та регіони сприймаються людьми по-різному. Одна і та сама територія залежно від естетичних смаків, практичних потреб чи інформованості людей може сприйматися як притягальна і як відштовхуюча одночасно. Індивідуальні оцінки людей, на перший погляд, є випадковими, але їх агрегація, узагальнення дозволяють виявити певні територіальні особливості, закономірності, пріоритети.

Можна виявити узагальнені характеристики сприйняття регіонів, що лежать в основі формування *регіональних перцепційних стереотипів*. Є регіони, що мають стійкі позитивні, або стійкі негативні перцепційні стереотипи.

Завдання 1. Визначте перцепційні асоціації регіонами України, **не користуючись будь-якими джерелами інформації, лише власною уявою**. Заповніть таблицю.

Макрорайони Асоціація з кольором	Товар, що презентує регіон	Особи, історичні події, що презентують регіон	Природні, історико- культурні або інші об'єкти, що презентують регіон	Негативні явища, процеси, події регіону тощо

Столичний (Київська, Житомирська, Чернігівська області, м. Київ)				
Північний Схід (Харківська, Полтавська, Сумська області)				
Донбас (Донецька, Луганська області)				
Придніпров'я (Дніпропетровська, Запорізька області)				
Причорномор'я (Одеська, Миколаївська, Херсонська області, АР Крим)				
Центр (Черкаська, Кіровоградська області)				
Поділля (Вінницька, Хмельницька, Тернопільська області)				
Карпатський (Львівська, Івано- Франківська, Закарпатська, Чернівецька області)				
Північний Захід (Волинська, Рівненська області)				

Завдання 2. Створіть спільну базу даних для кожного регіону.

Завдання 3. Розрахуйте коефіцієнт повторюваності кожної з асоціацій з обраним регіоном за формулою: $k_{rep.} = n / N$, де N – загальна кількість респондентів, n – кількість респондентів, які обрали дану асоціацію ($k_{rep.}$ = від 0 до 1). Обрахунки представте у вигляді таблиці.

	Коефіцієнти повторюваності асоціацій з товаром,	Коефіцієнти повторюваності асоціацій з особами,	Коефіцієнти повторюваності асоціацій з природними,	Коефіцієнти повторюваності асоціацій з негативними
--	--	--	---	---

	продукцією	подіями	історико-культурними або іншими об'єктами	явищами, процесами, подіями
Назва макрорайону				
Коефіцієнти повторюваності асоціацій з кольором				

Завдання 4. Створіть перцепційний портрет регіону, включивши до нього лише ті асоціації, що мають коефіцієнт повторюваності вище або = 0,2. Обрахунки представте у вигляді таблиці.

	Коефіцієнти повторюваності асоціацій з товаром, продукцією вище або = 0,2	Коефіцієнти повторюваності асоціацій з особами, подіями вище або = 0,2	Коефіцієнти повторюваності асоціацій з природними, історико-культурними або іншими об'єктами вище або = 0,2	Коефіцієнти повторюваності асоціацій з негативними явищами, процесами, подіями вище або = 0,2
Назва макрорайону				
Коефіцієнти повторюваності асоціацій з кольором вище або = 0,2				

Завдання 5. Проаналізуйте отримані результати та заповніть таблицю:

- 1) диверсифікованість перцепційного образу регіону (скільки всього названо асоціацій з даним регіоном, скільки з них включено до перцепційного портрету);
- 2) сформованість перцепційного портрету (наявність стійких асоціацій з рівнем повторюваності вище 0,5);
- 3) рівень моноцентричності (розподіліть асоціації за населеними пунктами, визначте, яка їх часткам припадає на регіональний центр, інші поселення);
- 4) інформаційні пробіли (визначте, які обласні центри не мають асоціацій взагалі; не мають асоціацій, що включені до перцепційного портрету).

	Назва макрорайону
--	-------------------

1. Диверсифікованість перцепційного образу регіону: - всього названо асоціацій - кількість асоціацій, які включені до перцепційного портрету	
2. Сформованість перцепційного портрету	
3. Рівень моноцентричності перцепційних образів: - часткам асоціацій, що припадає на регіональні центри	
4. Інформаційні пробіли перцепційних образів: - обласні центри, які не мають асоціацій взагалі - обласні центри, які не мають асоціацій, що включені до перцепційних портретів	

Завдання 6. Зробіть презентацію перцепційного портрету регіону в Power Point, відобразивши в ній перцепційні портрети (підібрати відповідні фото або рисунки, що презентують кожну асоціацію з коефіцієнтом повторюваності вище або $= 0,2$) та результати аналізу.

Завдання 7. Зробіть презентацію перцепційних портретів регіонів України в Power Point, представивши в ній доробок студентів всіх груп.

Рекомендовані джерела

Мезенцева Н.І., Мезенцев К.В. Суспільно-географічне районування України. Київ, 2000. 228 с.

Мезенцев К.В., Підгрушний Г.П., Мезенцева Н.І. Регіональний розвиток в Україні: суспільно-просторова нерівність та поляризація: Монографія. Київ, 2014. 132 с.

Мезенцев К.В., Мезенцева Н.І. Перцепційні портрети регіонів України. Регіональні проблеми України: географічний аналіз та пошук шляхів вирішення. Херсон, 2005. С. 208-213.

Соціальна географія: Підручник / За ред. Л. Немець та К. Мезенцев. Київ, 2019. 304 с.

ТИПОВІ ЗАВДАННЯ ТЕМАТИЧНОЇ КОНТРОЛЬНОЇ РОБОТИ 1

1. Дайте оцінку регіонального геополітичного положення України
2. Доведіть, що в Україні відбувається процес старіння нації
3. Чим зумовлені регіональні відміни безробіття на ринку праці України?
4. Охарактеризуйте регіональні відміни захворюваності населення в Україні та причини, які їх зумовлюють

ТИПОВІ ЗАВДАННЯ ТЕМАТИЧНОЇ КОНТРОЛЬНОЇ РОБОТИ 2

1. Чому чорна металургія є галуззю спеціалізації економіки України
2. Які чинники лімітують розвиток сільського господарства у регіонах України?
3. Назвіть загрози економічної безпеки України

РЕКОМЕНДОВАНІ ДЖЕРЕЛА

Барановський М.О. Економічна та соціальна географія України: Реальний сектор економіки. Навчальний посібник. Ніжин, 2018. 376 с.

Соціально-економічна географія України: Навчальний посібник. / За ред. О.І. Шаблія. Львів, 2000. 679 с.

Мезенцев К.В., Підгрушний Г.П., Мезенцева Н.І. Регіональний розвиток в Україні: суспільно-просторова нерівність та поляризація: Монографія. Київ, 2014. 132 с.

Мезенцева Н.І., Мезенцев К.В. Суспільно-географічне районування України. Київ, 2000. 228 с.

Дністрянський М.С. Політична географія України : навчальний посібник. Львів, 2014. 346 с.

Заставецька Л.Б. Системи розселення і геопросторові проблеми вдосконалення адміністративно-територіального устрою України: Монографія. Тернопіль, 2013. 331 с.

Мезенцева Н.І., Батиченко С.П., Мезенцев К.В. Захворюваність і здоров'я населення в Україні: суспільно-географічний вимір: Монографія. Київ, 2018. 136 с.

Мезенцева Н.І., Кривець О.О. Гендер і географія в Україні: Монографія. Київ, 2013. 194 с.

Паламарчук М.М., Паламарчук О.М. Економічна і соціальна географія України з основами теорії. Київ, 1998. 415 с.

Підгрушний Г.П. Промисловість і регіональний розвиток України: Монографія. Київ, 2009. 300 с.

Руденко В. П., Руденко С. В. Оцінка природно-ресурсного потенціалу України як основа менеджменту природоохоронної діяльності: Монографія. Чернівці, 2014. 248 с.

Смаль І. Економічна і соціальна географія України: Навчальний посібник. Ніжин, 2009. 287 с.

Формування метрополісних регіонів України: досвід Києва: Монографія. / за ред. Г. Підгрушного та Н. Провотар. Київ, 2023. 209с.

Яворська В.В. Регіональні геодемографічні процеси в Україні: Монографія. Кам'янець-Подільський, 2013. 384 с.

Гаврилюк О. Соціально-економічні виклики інтеграції та просторового розподілу внутрішньо переміщених осіб унаслідок війни. *Демографія та соціальна економіка*. 2024, № 1 (55). С. 114–132. DOI: <https://doi.org/10.15407/dse2024.01.114>

Гнатюк О., Мельничук А. Територіальні закономірності змін адміністративного устрою України. *Український географічний журнал*. 2020 (3). С. 46-55.

Лібанова Е., Позняк О., Цимбал О. Масштаби та наслідки вимушеної міграції населення України внаслідок збройної агресії Російської Федерації. *Демографія та соціальна економіка*, 2022, Т.48, № 2. С. 37–57. DOI: <https://doi.org/10.15407/dse2022.02.037>

Мезенцева Н.І., Кондрась Н.М. Другий демографічний перехід: витоки та концепції. *Економічна та соціальна географія*, 2015, Вип. 73, С. 51-56.

Мезенцева Н., Трусій О.М. Продовольча безпека в регіонах України: сутність, індикатори, територіальна диференціація. *Економічна та соціальна географія*, 2017, Вип. 77. С. 61-70.

Провотар Н.І., Богельська О.І. Ринок праці України в час війни: регіональні аспекти та виклики. *Конструктивна географія та раціональне використання природних ресурсів*. 2025. Вип 6. №2. С. 39-49. DOI: <https://doi.org/10.17721/2786-4561.2025.6.2.-5/15>

Провотар Н., Сторожик Д. Просторові та часові аспекти демографічних і міграційних процесів у регіонах України. *Конструктивна географія та раціональне використання природних ресурсів*. 2024, Вип 5, №2, С. 19-27. DOI: <https://doi.org/10.17721/2786-4561.2024.5.2.-3/8>

Gnatiuk O., Melnychuk A. (2019). Identities with historical regions – are they adapting to modern administrative division? The case of Ukraine. *European Spatial Research and Policy*, Vol. 26(1), pp. 175-194.

Zapototskyi S., Provotar N., Trusii O., Zapototska V. (2022). Agrarian potential of Ukraine under post-Maidan crisis and armed conflict: factors and patterns of regional unevenness. *Visnyk of V. N. Karazin Kharkiv National University, series «Geology. Geography. Ecology»*, Vol. 57, 103-120. DOI: <https://doi.org/10.26565/2410-7360-2022-57-09>

Mezentsev, K., Mezentsev, O. (2022). War and the City: Lessons from Urbicide in Ukraine. *Czasopismo Geograficzne*, 93(3), 495–521. DOI: <https://doi.org/10.12657/czageo-93-20>

Mezentsev K., Pidgrushnyi G., Mezentseva N. (2015). Challenges of the Post-Soviet Development of Ukraine: Economic Transformations, Demographic Changes and Socio-Spatial Polarization. *Understanding Geographies of Polarization and Peripheralization*. Henn S., Lang T., Sgibnev W., Ehrlich K. (eds). New York: Palgrave Macmillan, P. 252-269.

Provotar, N., Shchuka, H., Mezentsev, K. (2025). Temporariness vs. Integration of Internally Displaced Persons under Uncertainty: The Case of Border Territorial Communities in Zakarpattia. *Visnyk of V.N. Karazin Kharkiv National University, series «Geology. Geography. Ecology»*, Vol. 63, 349-365. DOI: <https://doi.org/10.26565/2410-7360-2025-63-26>

Концепція реформи місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні. *Верховна рада України*. 2014. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/333-2014-%D1%80#Text>

Стратегія демографічного розвитку України на період до 2040 р. *Верховна Рада України*. 2024. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/922-2024-%D1%80#Text>

Підсумки функціонування аграрного сектору України у 2024 році. Національний інститут стратегічних досліджень. 2025. URL: <https://niss.gov.ua/news/statti/pidsumky-funktsionuvannya-ahrarynoho-sektoru-ukrayiny-u-2024-rotsi>

Прямі збитки інфраструктури України через війну. Київська школа економіки. 2025. URL: <https://kse.ua/ua/about-the-school/news/pryami-zbitki-infrastrukturi-ukrayini-cherez-viynu-zrosli-do-170-mlrd-otsinka-kse-institute-standom-na-listopad-2024-roku/>

Картографічні джерела

Комплексний атлас України. . К.: ДНВП «Картографія», 2005.

Національний атлас України. К.: ДНВП «Картографія», 2007.